پنجابی زبان، فن تے ثقافت دا پرچارک

# ترنجن

TRINJAN
Nov.-Dec. 2018

جلد: بارہویں، نومبر - دسمبر 2018ء، شمارہ: 6

چیف ایڈیٹر:

**ڈاکٹر صغرا صدف**

ایڈیٹر:

**خاقان حیدر غازی**

## مجلسِ مشاورت:

| | | |
|---|---|---|
| ظفر اقبال | انور مسعود | مشتاق صوفی |
| پروین ملک | ڈاکٹر جمیل احمد پال | مُسرت کلانچوی |
| ڈاکٹر نبیلہ رحمٰن | سعید خاور بھُٹا | اقبال قیصر |

پنجابی زبان، فن تے ثقافت دا پرچارک

# ترنجن

TRINJAN
Nov.-Dec. 2018

جلد: بارہویں، نومبر - دسمبر 2018ء، شمارہ: 6

فوٹو گرافی: محمد نعیم بھٹی

سرورق، لے آؤٹ: فیضان امجد، سید عماد تابش نقوی

کمپوزنگ: رضوان الحسن، امانت علی، راول حسین

لکھتاں گھلدیاں اوہدے اُتے اپنا ناں، پتہ، فون نمبر تے ای میل (جے ہووے) ضرور لکھوتاں جے ایڈیٹنگ ویلے کسے مسئلے دی صورت وچ تہاڈے نال رابطہ کیتا جا سکے۔

پنجاب انسٹیٹیوٹ آف لینگوئج، آرٹ اینڈ کلچر، لاہور

**Punjab Institute of Language, Art & Culture**

Punjabi Complex, 1-Gaddafi Stadium, Ferozpur Road, Lahore.
Ph: +92-42-99232169-70 Fax:+92-42-99231766
E-mail: editor.trinjan@gmail.com
Website: www.pilac.punjab.gov.pk
www.fm95punjabrung.com
: PILAC / Pilac Pakistan

# سارنی

## مُڈھلی گل


| | | |
|---|---|---|
| حمد رب سوہنے دی | صدام ساگر | 7 |
| نعت رسول مقبول ﷺ | تسنیم کوثر | 8 |


## مضمون


| | | |
|---|---|---|
| واقعات | اسلم کمال | 9 |
| امن تے نوجوان | ہارون عدیم | 17 |
| پنجابی شاعرات دی درد پروئی شاعری | ڈاکٹر صغرا صدف | 24 |
| حافظ برخوردار رانجھا | محمد حیات | 31 |
| کجھ گیت نواز | شہزاد شاہد | 37 |
| سوچاں دا سکندر | رحیم طلب | 43 |
| ڈکشنریاں دی ماں، پلاک | ربیعہ رفیق | 47 |
| رہتل دا ست ''نظراں کتھے ٹھہر دیاں'' | غلام حسین ساجد | 49 |


## گوشہ فرحت عباس شاہ


| | | |
|---|---|---|
| کلام فرحت عباس شاہ | | 56 |
| خطرناک توں خبرناک تیکر (خاکہ) | اعجاز رضوی | 94 |
| فرحت عباس شاہ | ڈاکٹر صغرا صدف | 102 |
| ہیر فرحت عباس شاہ۔۔۔جوگیا سچ آکھیں | ڈاکٹر غافر شہزاد | 110 |
| ہیر تے قیدو دے وچکار۔۔فرحت عباس شاہ | ڈاکٹر شاہدہ دلاور شاہ | 116 |

## کہانیاں


| | | |
|---|---|---|
| لاڈلی | نعمان نذیر چوہدری | 123 |
| کھرا سچ (نکی کہانی) | ملک شاہ سوار علی ناصر | 132 |


## غزلاں


| | | | |
|---|---|---|---|
| صغیر تبسم | 133 | ڈاکٹر ایوب ندیم | 134 |
| افضل عاجز | 135 | منور سلطانہ بٹ | 136 |
| ڈاکٹر عباد نبیل شاد | 137 | قیوم طاہر | 138 |
| مشتاق قمر | 139 | ارشد اعوان | 140 |
| ارشد اعوان | 141 | امجد شریف | 142 |
| ندیم اِفضل ندیم | 143 | عدل منہاس لاہوری | 144 |
| رانا سفیر علی ادیب | 145 | | |


## نظماں


| | | | |
|---|---|---|---|
| حسین مجروح | 146 | قمر حجازی | 147 |
| پروفیسر زہیر کنجاہی | 148 | سلطان کھاروی | 149 |
| چوہدری کرم علی کیفی | 150 | حنیف باوا | 152 |
| مومن ہاشمی | 155 | ڈاکٹر بشیر عابد | 157 |
| شکیل احمد طاہری | 159 | | |


☆☆☆

# مُڈھلی گل

السلام علیکم!

اُمید اے تُسیں چنگے بھلے ہووو گے۔

ترنجن ماں بولی دا سر کڈھواں پرچہ اے جیہدے وچ ہر رنگ اُگڑواں بنان دا بہوں آہر کرنے آں۔ایہدے وچ پلاک دی ٹیم دے نال نال ماں بولی نال پیار کرن والیاں دا بھرواں کردار اے جہناں دیاں سوہنیاں تے من بھاوندیاں لکھتاں ایہدے حُسن نوں چار چن لاندیاں نیں۔ایس واری معروف شاعر تے سوجھوان فرحت عباس شاہ دی نویکلی لکھت ''ہیر فرحت عباس شاہ'' تے اوہدے حوالے نال لکھے گئے مضمون شامل کیتے گئے نیں۔آس اے کہ تہانوں ''ہیر'' دا ایہہ نویکلا ڈھنگ جیہدے وچ اَج دے دَور دے مسئلے چھیڑے گئے نیں، پسند آوے گا۔

خوش رہوو۔

دعا گو

ڈاکٹر صغرا صدف

# لکھتاں گھلن والیاں لئی

1- 'ترنجن' پنجابی زبان، ادب تے ثقافت دے ودھالئی بھروین سانجھ پا رہیا اے۔ ایہدے وچ مضمون، کہانیاں، نظماں تے غزلاں راہیں سوجھوان اپنا اپنا حصہ پاندے نیں۔

2- 'ترنجن' دا چھیماہی تحقیقی شمارہ وی چھاپیا جا رہیا اے۔ جیہدے وچ صرف تحقیقی مقالے چھاپے جان گے جیہڑے پنجابی زبان، ادب تے ثقافت نال میل رکھدے ہوون۔ ایس تحقیقی شمارے واسطے مقالے گھلدیاں ہوئیاں مقالہ نگار حضرات ایس دے تحقیقی پکھ نوں سامنے رکھن۔

3- کسے وی لکھت/ مقالے وچ پیش کیتی جان والی رائے لکھاری/ مقالہ نگار دی ذاتی رائے سمجھی جاوے، ادارے دا اوہدے نال متفق ہونا ضروری نہیں۔

4- 'ترنجن' وچ چھپن واسطے جیہڑی لکھت/ مقالہ گھلیا جاوے اوہ اَن چھپیا ہووے تے کسے ہور رسالے یا اخبار نوں نہ گھلیا جاوے۔

5- 'ترنجن' دے تحقیقی شمارے وچ چھاپن توں پہلاں ہر مقالے بارے دو ماہراں دی تحریری رائے لئی جاوے گی تے ایسے رائے دی روشنی وچ مقالے شمارے وچ شامل کیتے جان گے۔

6- ادارے نوں پورا اختیار حاصل ہووے گا کہ اوہ کسے وی لکھت/ مقالے دی ایڈیٹنگ/ کانٹ چھانٹ کر سکے۔ ہر لکھت/ مقالے دے حق ادارے کول راکھویں ہون گے۔

7- تحقیقی شمارے لئی مقالہ مسلسل لکھیا جاوے تے سارے حوالے اخیر اُتے دِتے جان۔

8- لکھت/ مقالہ گھلدیاں اوہدے اُتے اپنا ناں، پتہ، فون نمبر تے ای میل ضرور لکھوتاں جے اعزازیے دی ادائیگی یاں ایڈیٹنگ ویلے کسے مسئلے دی صورت وچ تہاڈے نال رابطہ کیتا جا سکے۔

9- حوالے تحقیق دے معیاری طریقیاں مطابق دِتے جان۔ مثلاً

لکھاری دا ناں۔ کتاب دا ناں۔ مقام اشاعت: پبلشر دا ناں، سن اشاعت۔ صفحہ نمبر۔

10- لکھتاں/ مقالے صاف صاف لکھائی وچ یا مناسب خط وچ کمپوز کروا کے تھلے دِتے ہوئے پتے یا ای میل تے گھلو:۔

چیف ایڈیٹر 'ترنجن':

پنجاب انسٹیٹیوٹ آف لینگوئج، آرٹ اینڈ کلچر، 1- قذافی سٹیڈیم، فیروز پور روڈ، لاہور

ای میل: editor.trinjan@gmail.com فون نمبر: 042-99232169-70

# حمد باری تعالیٰ

اِکو ذات ہے رب سوہنے دی
کُل کائنات اے رب سوہنے دی

چن تے تارے اوہدے سارے
چانن رات اے رب سوہنے دی

پھَل تے پھُل دی خشبو ایتھے
سبھ سوغات اے رب سوہنے دی

دنیا دے ہر پاسے، ہر تھاں
ڈونگی چات اے رب سوہنے دی

دو جگ اُتے سَچی سُچی
ساگر بات اے رب سوہنے دی

☆☆☆

# نعت رسول مقبول ﷺ

نبیؐ جی میں صدقے نبیؐ جی میں واری
میں ناں لے کے تہاڈا حیاتی گزاری

تسیؐ آکے تقدیر لوکاں دی بدلی
تسیؐ آکے اُمت دی قسمت سنواری

جے میرے مقدر دا سورج وی چمکے
مدینے نوں جاون دی ہووے تیاری

رمت دا ہُلّا میرے گھر وی آوے
کوئی بوہا کھُلے کوئی کھُلے باری

کدی بلاوو مینوں وی مدینے
تُسیؐ جاندے اوہ میری بے قراری

نظر اک کرم دی کوثرؔ تے پاؤ
نبیؐ جی سنو میری عرض گزاری

☆☆☆

اسلم کمال

# واقعات

بشنواز نے چوں حکایت می کند　　وز جدائی ہا شکایت می کند

مولانا روم دا ایہہ شعر کجھ چر پہلے اللہ جانے میں کیہڑی کیفیت وچ پڑھیا کہ میں اک دن انجانے دے ہجر وچ بے حال تے بے چین رہن لگا۔دن بے چینی وچ گزردے رہے تے راتاں دی نیند وی اُڈ گئی۔کجھ سمجھ وچ نہ آندا کہ میرا سٹوڈیو جیہڑا ہمیش توں میری پناہ گاہ بندا آیا اے اوہ وی پرایا پرایا جیہا لگن لگ پیاء اے۔میرا ایزل مینوں بُلا ندا کیوں نئیں تے ایہدے تے موجود کینوس مینوں دُور کدھرے کائنات دی رنگینی وچ کیوں نئیں لے جاندا۔ایہہ میرے پرانے ساتھی چھوٹے وڈے بُرش میرے توں دُور کیوں نیں۔ایہہ میرے سارے رنگ،موسم تے راتاں دے ساتھی میرے یار میرے توں کھچے کھچے کیوں لگن لگ گئے نیں؟

اسیں جسمانی بے تابی تے بے چینی،روحانی تے بے فکری جمود و انقباض دے حالات وچ آخر کار میں اک خوشی دی آہٹ سُنی تے ویکھیا کہ بابا فریدؒ،میاں محمد بخشؒ،سلطان باہوؒ،وارث شاہؒ،خواجہ یار فریدؒ تے شاہ حسینؒ نمانے نے میرے سٹوڈیو دے بوہے نوں کھڑکایا،وارو واری ساریاں میرے سِر تے ہتھ رکھیا تے طبیعت کجھ بحال ہوئی۔تخیلات دی آواز سُنائی دین لگی۔ایہناں بزرگاں دی آمد نے میرے حواس دا اک نواں دروازہ کھولیا جیہدے وچوں حرفاں دیاں آوازاں،سُر سنگیت تے رنگ و نور دے لشکارے میرے سٹوڈیو وچ تخلیقی عکس دی ہل جُل پیدا کرن لگے۔بابا فریدؒ دی اکھ دے اشارے تے میں اپنے ایزل دا منہ بدل کے ایس کینوس تے رکھیا،میاں محمد بخشؒ نے میرا رنگاں والا ڈبہ کھولیا،یار خواجہ فریدؒ پانی والا کٹورا رنگاں والے ڈبے دے نیڑے کیتا،شاہ حسینؒ نمانے نے میرے بُرش نمبروار میرے نیڑے رکھ دِتے۔سلطان باہوؒ نے میرے بے نشان کینوس ول اشارہ کر کے آکھیا۔

اندر بوٹی مشک مچایا،جان پھُلن تے آئی ہو

بابا بُلھے شاہؒ نے اک بُرش چُکیا، اوہنوں کینوس تے ہوا وچ گھمایا تے آکھیا

؎ جس تن لگیا عشق کمال ناچے بے سُر تے بے تال

خواجہ فریدؒ نے میری پنسل چک کے گھمائی تے آکھیا

؎ یار کمال پڑھ بسم اللہ

میں پنسل پھڑ کے کینوس اُتے کجھ ہوائی لکیراں کھچیاں تے آکھیا: ''میرے مہربان بزرگو! اقبال میموریل ہائی سکول گوہدپور، مراد پور، سیالکوٹ ڈرائنگ ماسٹر حاجی محمد اسحاق قریشی نے مینوں ایہہ راز دسیا کہ پنسل دے ایں کالے سکے وچ قدرت دے سَتے رنگ موجود نیں۔ پنسل دے ورتن ایہناں ستاں رنگاں دی پچھان ای اصل فن اے''۔ بابا بُلھے شاہؒ نے ایہدی حمایت کیتی، جیویں موسیقی وچ سَت سُر نیں، میاں محمد بخشؒ نے ایہدی ہور طرف داری کیتی کہ جیویں اُتے سَت اسمان نیں۔ ایس گل تے خوش ہوکے میں ایہناں بزرگاں دے ہتھ واری واری اپنے ہتھاں وچ لے کے چُمے تے آکھیا: ''میں اوہ خش نصیب مصور آں کہ جیہدے اَج دے سَتے پروہنے پنجابی زبان تے ادب دے مہان نیں، سَت سُر تے سَت اسمان نیں۔

فیر میں ہولی ہولی حیرت توں نکل کے اک جادوئی کیفیت وچ چلا گیا۔ میں ویکھیا کہ ایہہ سَتے بزرگ مینوں تخلیق ول متوجہ کر کے ہولی ہولی غائب ہو رہے نیں تے دوجے پاسے میرے کینوس اُتے میری پنسل دے پچھے اک اک کر کے ظاہر ہو رہے نیں۔ سجے پاسے میاں محمد بخشؒ، ایہناں دے نال بابا بلھے شاہؒ تے نال ہی باہوؒ، ہور ذرا وچکار خواجہ فریدؒ نیں۔ خواجہ صاحبؒ دے نال وارث شاہؒ تے نال ہی مونڈھے نال مونڈھا جوڑ کے شاہ حسینؒ نمانا ظاہر ہوندا اے۔ تے ہور تھوڑا اگے خیر وچ بابا فریدؒ سامہنے آوندے نیں۔ ایسے طرحاں ایہہ سَتے بزرگ میرے کینوس تے موجود نیں۔ میں بڑی عاجزی نال بابا فریدؒ ول ویکھیا تے اوہناں مینوں دسیا کہ بارہویں آخیر وچ اوہناں دی ماں اوہناں نوں مصلے تھلوں شکر کڈھ کے کھواندی سی۔ تیرہویں صدی وچ قونیہ وچ پہلوی زبان دے قرآن دے مصنف مولانا رومؒ کسے صلاح الدین زرکوب دی ہتھوڑی دی آواز نچدا تے نے دی زبان توں وچھوڑے دی حکایت تے شکایت سندا سی تے دوجے پاسے میں اک ڈاہڈے نال پریت دے پریت دے چکر وچ پاکپتن دی سیت وچ مانجھا پھردا ساں۔ بابا فریدؒ دے مانجھا پھرن دے ذکر تے میرے کینوس تے میرا برش چلن لگا۔ ایزل تے میرا کینوس صرف 12 انچ لمبا سی، جو بارہویں صدی دے حوالے نال

ویکھدیاں ہی ویکھدیاں 12 فٹ دا لمبا میورل بن کے میرے سٹوڈیو توں باہر نکل گیا۔ایہدے نال ای میں اپنے آپ توں باہر نکل کے تے اپنے آپ نوں پچھے چھڈ کے ایس شہر لاہور وچ پھردا ساں کہ اک دن اک مجلسِ سخن وچ ڈاکٹر صغرا صدف نال تعارف ہویا تے اوہناں نے پنجاب انسٹیٹیوٹ آف لینگویج آرٹ اینڈ کلچر وچ آن دی دعوت دتی۔ کجھ ویہل کڈھ کے میں اُتھے گیا تے ڈاکٹر صاحبہ نے بسم اللہ آکھ کے جی آیاں نوں آکھیا تے اپنے ماتحت عملے نوں حکم دِتا کہ جدوں وی اسلم کمال صاحب آن اوہناں دی خدمت وچ کوئی کمی نئیں رہنی چاہی دی۔

اج 13 ستمبر 2018 دی شام پلاک وچ جیہڑی اسیں چاہ پی رہے آں، ایہہ مصورہ، لکھاری تے شاعرہ بیاء جی پنجابی شاعری دے دوجے مجموعۂ کلام ''عشق دی بُکل'' دی مُکھ وِکھالی دی چاہ اے۔ ایس بیٹھک وچ وکھو وَکھ شُعبیاں نال تعلق رکھن والے مرد تے خواتین شامل سن، جیہناں وچ جناب حسین مجروح، جناب راشد محمود، جناب ممتاز راشد لاہوری، جناب خاقان حیدر غازی، محترمہ ڈاکٹر صغرا صدف، محترمہ صوفیہ بیدار، جناب سعید جمال، میجر نصر، جناب احسان الحق مظہر، محترمہ ریحانہ اشرف، محترمہ عینی راز اپنے اپنے وچار سانجھے کیتے۔ ایس بیٹھک دی میزبانی راجہ نیّر نے کیتی۔ساریاں نے بیاء جی دی پنجابی شاعری تے پنجابی زبان و ادب دے ودھا وچ اوہناں دی خدمات دا کھُلے دل نال اعتراف کیتا۔اوہناں نے اوہناں دی خوبصورتی، چنگے اخلاق دے نال نال اوہناں دی گنڈھ تروپا کاری دے کم دی دل کھول کے داد دتی۔

اینی باصلاحیت عورت دا ساتھ اوہدا شوہر نہ دے سکیا۔ساڈے ایس مرداں دے معاشرے وچ عورت دی علیحدگی دی صورت وچ اوہنوں پیر پیر تے مشکلاں تے ازمائشاں دا ساہمنا کرنا پیندا اے جیہدا خیال ہی بڑا تکلیف دہ اے۔ خاوند توں علیحدگی توں بعد مایوس ہون دی بجائے بیاء جی نے اپنی عزت دی رکھوالی دے نال نال اپنیاں گھر وکی ذمہ داریاں تے بچیاں دی تعلیم و تربیت تے پرورش دا فرض جیہڑی ہمت نال نبھایا اے اوہ تعریف دے قابل اے۔ بیاء جی نواردات تے قالیناں دا کاروبار کردیاں سن تے اوہدے وچ وی اوہناں نے اپنیاں صاحبتیاں نال ڈھیر ساری کامیابیاں حاصل کیتیاں۔ اوہناں نے اک اچھی تے باعزت زندگی دیاں تمام ذمہ داریاں تے اخراجات اچھے طریقے نال پورے کیتے تے بہت کجھ مستقبل لئی محفوظ کر لیا۔ پر اک راتی اوہناں دے گھر راوی بلاک وچ ڈاکہ پیا تے سب کجھ لُٹ کے لے گئے۔ بیاء جی ایہناں ڈاکواں وچ اپنے دو نوکر، دو پولیس والے تے

دوصحافی دسدیاں نیں۔

بیاء جی اپنے شوق تے فن دے اظہار لئی گنڈھ تروپا کاری دے فن وچ اپنا اک وکھرا اسلوب رکھدیاں نیں۔ طاہرہ سید دی اماں ملکہ پکھراج نوں ایس فن وچ بڑی برتری ملی سی۔ حنیف عباسی دی بیوی ایس کم دی ماہر اے۔مشہور افسانہ نگار سیما پیروز نے اوہدی دھی دے ہتھ دے بنے نمونے وی لکھاری نے ویکھے نیں۔ایہناں دے موضوع گنے چنے نیں۔بیاء جی دے موضوعاں وچ سٹل لائف، لینڈ اسکیپ، فنِ خطاطی تے پورٹریٹ بنان دا اک کھُلا میدان اے۔ایہدے وچ دھاگیاں دا بہا، چڑھا، سائے توں روشنی ول ودھنا، روشنی توں سائے ول جانا، ٹاکیاں دی جڑت تے اوہناں دا صحیح ورتارا تعریف دے قابل اے۔

اج دی ایس بیٹھک وچ ادیبہ، مصورہ تے شاعرہ بیاء جی دے بارے وچ اک دوست نے اپنے خطاب وچ بیاء جی دی نویکلی تے سوہنی ہستی تے اوہناں دیاں صلاحیتاں پاروں اوہناں نوں اج دی امرتا پریتم آکھیا تے سنن والیاں ولوں وکھو وکھ رویاں دا دا اظہار کیتا گیا۔ پر میرے ذہن وچ امرتا پریتم دا دہلی وچ اندر جیت ناں دے اک فنکار نال تعلق دا آغاز جس طرحاں ہویا اوہ سارا واقعہ میرے ذہن وچ تازہ ہو گیا۔اوہ واقعہ انج اے کہ ''شمع دہلی'' کسے زمانے وچ اکلوتا مہینہ وار وارسی۔جیہدے وچ فلمی خبراں، فنکاراں دے حالات توں وکھ بڑا چنگا سفری ادب وی پیش کیتا جاندا سی۔ ''شمع دہلی'' دے مڈھلے ورقے تے کسے فلمی حسینہ دا سوہنا جیہا پورٹریٹ چھپدا سی تے اندر لے ورقیاں وچ شعری ادب دی تشریح تے خاکہ نگاری بڑے چرتوں اک تجربہ کار تے حقیقت نگار مصور صدیقی صاحب کر دے آرہے سن۔ اچن چیت ''شمع دہلی'' دا اندر تے باہر بدلیا نظر آون لگا۔مُڈھلے ورقے تے فلمی حسینہ دی جگہ حقیقی، خیالی تے نسوانی شکل کتاباں دے ٹھلیاں فنکاراں نوں اپنے ول متوجہ کرن لگی تے اندر شعری ادب دی خاکہ نگاری وی اک خاص اسلوب نال اپنا جادو چلان لگی۔مصور خاکہ نگار دا ناں اندر جیت سی۔اوہ اجوکے فیصل آباد تے لائل پور توں ہجرت کر کے دہلی وچ رہن لگا۔امرتا پریتم اپنی کتاب دا سرورق بنوان لئی اندر جیت کول گئی تے اوہدے کول اپنا بہت کجھ چھڈ آئی۔ چنانچہ اندر جیت نے امریتا پریتم نال تعارف تے تعلق نوں یادگار بنان لئی اپنا پیدائشی ناں ''اندر جیت'' بدل کے ''امروز'' رکھیا۔امروز نال تعلق قائم کرن توں بعد تے امریتا پریتم کول مستقل آون دے بعد وی امرتا پریتم شاعر بے بدل ساحر لدھیانوی دے چھڈے ہوئے سگریٹ دے ٹوٹیاں نوں بال بال کے اپنے

عشق دی یادنوں تازہ رکھدی۔

امریتا پریتم اپنی کتاب دے سرورق لئی مصور امروز کول پہنچی۔ کتاب دا سرورق ای مصنفہ تے مصور وچکار وصال دا ذریعہ بنیا۔ کجھ ایسے طرحاں ست پنجابی کلاسیک میورل پینٹ کرن لئی پلاک دے میوزیم دا مشرقی کونہ لکھاری دے عارضی سٹوڈیو لئی مخصوص سی۔ سردیاں دی اک سویر میں ایس میورل تے پینٹ کرن وچ مصروف سی کہ اک عورت آئی تے مینو سلام کیتا۔ میں جواباً اک کرسی ول اشارہ کر کے اپنے میورل تے اپنا عمل جاری رکھیا، پر مینوں انج جاپیا جیویں اہ بہن دی بجائے 15×12 فٹ دے ایس تصویر دا مضمون تے اوہدا مطلب سمجھن دی کوشش کر رہی اے۔ زیرِ عمل میورل دا اک مرحلہ ختم کرن توں بعد میں اپنا ہتھ روک کے اس حیران پریشان عورت ول ویکھیا تے میرے تے میرے فون دی گھنٹی وجی۔ ڈاکٹر فوزیہ تبسّم دی نِکی جئی کال سی کہ اوہ چاہ تے سموسے گھل رہی اے۔ میں کال سُن کے فیر اُوس عورت ول ویکھیا تے اوہنے آکھیا کہ میں پنجابی شاعری دی کتاب لکھی اے تے اوہدے سرورق لئی حاضر ہوئی آں۔ کتاب دا ناں ''اپنے توں ڈر لگدا اے'' تے ایہدا مسودہ تواڈے لئی نال لیائی آں۔ میرا ناں بیاء جی اے۔

شاعرہ دا ناں تیم ایہدی کتاب دا ناں دونویں ای چنگے لگے۔ عورت اپنی شکل صورت اپنے کپڑے لتے تے اپنے کلام وجھوں اپنے اندر کھچ رکھدی سی۔ ایہدے وچ کوئی شک نہیں کہ اوہ اک انوکھی زنانی سی پر میں اُس ویلے اپنے میورل وچ کھُبیا ہویا ساں ایس لئی ادب نال صرف اینا ہی آکھیا کہ ایہدے اینے پیسے ہون تے جیہڑا ڈیزائن میں بناواں گا اوہی ای آخری ہوئے گا تے جدوں ایہہ رقم پہلے مِل جاوے گی اوہدے اک مہینے بعد میں ایہہ سرورق دا ڈیزائن دیواں گا۔ تہاڈا آون دا شکریہ آکھ کے میں اپنے میورل ول مصروف ہوگیا۔ زنانی کُرسی اُتے بیٹھی اپنے پرس وچ کجھ کھوجدی رہی تے فیر اُٹھ کے میرے ول آئی تے بڑے ادب نال آکھن لگی کہ ایہہ معاوضہ نہیں اے تے نہ ہی میں معاوضہ دے سکنی آں پر جو تسیں آکھیا اے اوہ ایس لفافے وچ ہے تے ایہنوں تسیں قبول کرو۔ جیہڑی اک مہینے دی مدت تسیں دسی اے میرے ولوں ایہدی کوئی زبردستی یاں پابندی نہیں جدوں تہانوں ویہل ملے بنا دینا۔

ایہہ زنانی بہت ای چنگے اخلاق دی سی ایہہ محسوس کر کے میں ای اخلاقاً اینا ہتھ روکیا ایس عورت ول پورے غور نال تکیا اوہ اک خاص تے سبھ توں وکھ قسم دی عورت سی تے اک کامیاب شخصیت سی۔

میں وی اُہدے حسن تے چنگے اخلاق دے احترام وچ اوہدے سامہنے کرسی اُتے بہہ گیا تے نال ہی ڈاکٹر فوزیہ دا ڈرائیور آ گیا۔ اوہنے شاپر وچوں چاہ دا تھرماس تے سموسے کڈ کے میز اُتے رکھے تے آکھیا کہ میں ڈاکٹر صاحبہ نوں فون کر کے دس دیاں کہ میں تہانوں چیزاں دے کے واپس یونیورسٹی ول نکل گیا ہاں۔ اوہدے جان پچھوں بیاء جی نے پُچھیا کہ ایہہ اینی مہربان ڈاکٹر صاحبہ کون نیں۔ میں دسیا کہ ایہہ ڈاکٹر فوزیہ تبسم نیں پنجاب یونیورسٹی وچ بائیو کیمسٹری پڑھاندیاں نیں تے استادِ محترم حضرت صوفی تبسم دی نواسی نیں۔ بڑی چنگی شاعرہ تے افسانہ نگار نیں تے سبھتوں ودھ کے اللہ پاک دی نیک مخلوق نیں کہ آپ نہیں آ سکیاں تے چاہ گھلا دتی اے۔ تسیں ایہہ چاہ لو تے مینوں وی دیو۔ اوہنے چاہ دا کپ میرے ول ودھایا تے اپنے کپ وچ چمچ چلاندیاں ہوئیاں آکھن لگی کہ میں نوادرات تے قالیناں دا کم کرنی آں، ماڈل ٹاؤن بنک روڈ اُتے میرا دفتر اے۔ تسیں کدی اُتھے تشریف لیاونا ایہہ میرے واسطے اک اعزاز دی گل ہوئے گی۔ اینے وچ ہی اوہدا موبائل وجیا تے اوہنے چھیتی نال چاہ دے گھُٹ بھرے تے آکھن لگی میرا ڈرائیور آ گیا اے، اجازت دیو میں اپنی پوتری نوں لے کے ڈاکٹر کول جانا اے، خدا حافظ۔

ادیبہ، مصورہ تے شاعرہ دے جان توں بعد میں سرورق دے حوالے نال مسودے نوں ایویں سرسری جیہا ویکھیا تے اوہدے تے اوہدے شروع دے ورقیاں نے ہی میری توجہ اپنے ول کھچ لئی، کیوں جے شاعرہ دا شعری لہجہ سیدھا دل نوں لگدا اے۔ اوہدا لہجہ خاص گھروکی پنجابی لہجہ اے جیہدے وچ اپنائیت محسوس ہوندی اے۔ اجیہا لہجہ جیہدے وچ اپنے اپنیاں نال گلاں کر دے نے۔ اجیہا لہجہ جیہڑا بیگانیاں وچوں وی دوری ختم کر دیندا اے۔ اجیہا لہجہ جیہدے وچ چاہ تے خوشی ہی خوشی اے، جیہدے وچ اپنا آپ بولدا جاپدا اے، جیہدے وچ مٹھاس تے شیرینی گھُلی ہوندی اے۔ تے خالص جذبیاں دی خشبو ہوندیا اے۔ اجیہا لہجہ جیہدے وچ اعتماد، یقین، اعتبار، بھروسہ تے حوصلہ اک مِک ہُندا اے۔ اجیہے لہجے دا ترجمہ اُردو وچ کرن نوں تے کر سکدے آں پر اوہنوں محسوس نہیں کیتا جا سکدا۔ ایس لہجے پچھے پوری پنجابی رہتل رس گھولدی اے۔ میں ایس رہتل دے لئی اپنے زیرِ تخلیق میورل وچ میاں محمد بخشؒ، بابا بلھے شاہؒ، سلطان باہوؒ، خواجہ فریدؒ، وارث شاہؒ، شاہ حسینؒ تے بابا فریدؒ نوں آکھیا کہ ایہہ بولی پنجابی تواڈی ماں بولی اے۔ میرے ایس میورل تے تواڈے ایس بزرگانہ ماحول وچ ایس کملی شاعرہ نوں اپنے آپ توں ڈر کیوں لگدا اے؟۔ اگلے دن بیاء جی پلاک وچ میرے سٹوڈیو وچ آوندیاں

ای معافی منگی کہ بغیر اجازت توں آنی آں۔ میں تسلی دتی تے اوہنے میری پلیٹ وچ بنے ہوئے نیلے رنگ نوں تکیا تے دو برش جیہڑے نیلے رنگ نال بھرے ہوئے سن، للچائیاں نظراں نال اوہناں نوں ویکھیا تے بڑے حریصانہ لہجے وچ میرے توں پُچھیا کہ توڈی ہدایت موجب میں ایہہ رنگ میورل تے لگا سکنی آں۔ میں ایہدے شوق دے احترام وچ اپنا سر اثبات وچ ہلایا تے بیاء جی نے اگے ودھ کے بڑی بے صبری نال برش چکیا تے میری دسی ہوئی جگہ اُتے بڑے آرام نال رکھ کے رُک گئی جیہڑی ایس گل دی نشانی سی کہ رنگ، برش تے تصویر توں ایہدے ہتھ جانکاری رکھدے نیں پر اپنے بھاری رنگ، برش تے تصویر دا اینا وڈا سائز ویکھ کے ایس تجربے دے رُعب وچ آ گئی اے۔ میں اوہی رنگ والا بُرش لے کے اوہدے سامنے اوسے جگہ تے چلایا تے اوہدا ہتھ وی رواں ہوگیا۔ میں اوہدے ہتھ وچ برش تے برش اُتے رنگ تے رنگ میورل اُتے لگدا ویکھدا رہیا۔ اگلے دن اوہ آئی تے اوہدے نال اک ماہر فوٹوگرافر وی سی جیہنے استاد تے شاگردہ دی فوٹوگرافی کیتی۔ ایس طرحاں بیاء جی میرے سٹوڈیو آئی، میرے میورل وچ شامل ہوئی تے انج ای اسیں میاں محمد بخشؒ، بلھے شاہؒ، سلطان باہوؒ، خواجہ فریدؒ، وارث شاہؒ، شاہ حسینؒ تے بابا فریدؒ دی مجلس وچ حاضری دین لگے تے خدمت گزاری کرن لگے۔

پلاک وچ میورل پینٹ کرن میں ہفتے وچ اک دو واری جاندا تے میرے جان تے پینٹنگ داٹائم وی تقریباً دو ڈھائی گھنٹے دا سی۔ بیاء جی فون کر کے پچھ لیندیاں تے فیر آ جاندیاں۔ کدے کدے چاہ دا تھرماس تے سینڈوچ وی لے آندیاں۔ اک دن چاہ بنیندیاں ہوئیاں پچھیا کہ ایہہ جو ست بابے ایس میورل وچ نیں ایہناں دیاں شکلاں اصلی نیں یاں فرضی؟۔ میں دسیا کہ میاں محمد بخشؒ تے خواجہ فریدؒ دے زمانے وچ ہندوستان وچ کیمرہ آ گیا سی۔ اوہناں دیاں شکلاں اصلی نیں باقی پنج بابیاں دے چہرے خیالی نیں۔ جیہڑے وکھووکھ مصوراں نیں اوہناں دی شکل وصورت تے کپڑیاں بارے سُنیاں گلاں توں اوہناں دیاں شکلاں بنا تیاں نیں۔ مثال وجھوں رسالہ ''نقوش'' لئی میر تقی میرؔ دا جیہڑا خاکہ میں ڈاکٹر اجمل نیازی نوں سِٹر (sitter) بنا کے بنایا سی اوہی عام ہوگیا۔ ایہہ سُن کے بیاء جی نے اپنی ایس خواہش دا اظہار ایس تاکید نال کیتا کہ اوہ میرا سِٹر بن کے خوش ہوئے گی تے بیاء جی میری سِٹر بنی تے اک چنگی سٹر دیاں ساریاں خوبیاں اوہدی شخصیت وچ موجود نیں۔ میں جدوں وی کدی اوہنوں سٹنگ (sitting) دین لئی آکھیا اوہنے ہمیشہ ویہل کڈھی تے اپنی ازلی شرم وحیا تے پاکیزگی نوں اک نواں شعور دتا۔

ایہہ نیں نغمانہ خورشید عرف بیاء جی نال تعارف تے اک تعلق کہانی۔ اوہ میرے کول اپنی پنجابی شاعری دی کتاب ''اپنے توں ڈر لگدا اے'' دا سر ورق بنوان آئی تے میں ایہدی شاعری دے اگھڑ پچھڑ دی تصدیق میاں محمد بخشؒ، بابا بلھے شاہؒ، سلطان باہوؒ، خواجہ فریدؒ، وارث شاہؒ، شاہ حسینؒ تے بابا فریدؒ توں کیتی۔ایس کتاب دی مُکھ وکھالی تقریب الحمرا آرٹ سینٹر وچ ہوئی تے ایہدی صدارت دا شرف وی مینوں ای بخشیا تے اج میں پلاک وچ ایہناں دی دوجی کتاب ''عشق دی بُکل'' دی مُکھ وکھالی وچ وی میری ای صدارت اے۔ بیاء جی اصل وچ نغمانہ خورشید دا گھریلو پیار والا ناں اے جیہڑا اوہناں دے والد دی دین اے۔ بیاء اس پرندے نوں آکھدے نیں جیہڑا اپنا گھونسلا بنان وچ ماہر ہُندا اے تے ایہہ کم اوہنوں ہور کوئی پرندہ نہیں سکھاندا بلکہ ایہہ ہُنر اوہنوں اللہ والوں عطا ہُندا اے۔ بیاء پرندے دا گھونسلا تے بیاء جی دی شاعری دے حروف تے کنڈھ تروپے دی مصوری وچ انتاں دی مشابہت اے۔ میں اپنے تخلیق کردہ میورل وچ سَت بابیاں دی رائے میرے اتے انج واضح ہوئی کہ بیاء جی نے اپنی مصوری تے شاعری نال اپنی دھرتی دے ادبی درختاں اُتے اپنے لئی اک بڑا ای سوہنا تے پکا گھر بنا لیا اے۔ بیاء جی نوں ایہہ گھر مبارک ہووے۔

☆☆☆

ہارون عدیم

# امن تے نوجوان

امن کسے تجرید دا نام نہیں، باقاعدہ اک جسم دا نام ہے، جس طراں انسانی جثّے نوں کن نک، اکھاں، ہتھ، پیر، سر رَل کے اک جسم بناندے نیں، ایسے طراں امن دیاں وی کجھ جزیات نیں مثلاً رواداری، درگزر، بھائی چارہ، دوجیاں دی خیر نوں یقینی بنان دا عمل رل کے امن دی شکل بناندے نیں۔ اج جے سانوں امن کتے نظر نہیں آندا یا اوہدا مہاندرا دھندلا گیا اے تے اوہدا کارن ایہہ ہے کہ امن دی جزیات یا اوہ عنصر جیہڑے رل کے امن دی صورت بناندے نیں اوہ یاں تے مک گئے نیں یا فیر اوہ نمے پے گئے نیں۔

انج تے اساں نویں ہزاری اے دے شروع ہون تے ایس صدی نوں امن دی صدی قرار دتا سی پر پچھلیاں 16وریاں چ اساں لکھاں انساناں نوں نہ صرف ہلاک کیتا بلکہ دنیا نوں امن استھان بنان دی تھاں تے جنگ دا میدان بنا دتا،ایس ویلے مڈل ایسٹ دی حالت تے ڈھیر ساری وگڑی ہوئی اے ہن جنوبی ایشیاء نوں نوں وی جنگ دیاں تباہ کاریاں دا سمنا کرن لئی ٹل لایا جا رہیا ہے،کوشش کیتی جا رہی ہے جے جنوبی ایشیا چ علیحدگی تے شر پسنداں نوں ریاستاں دے خلاف طاقتور کیتا جائے،قوماں وچکار نفرتاں پیدا کر کے اوہناں دے اندر تضادات نوں ہور تگڑا کر کے اوہناں وچکار جنگی صورتحال پیدا کیتی جائے، لہٰذا اہدے لئے ساریاں توں آسان رستہ لوکائی دے مذہبی جذبات نوں بھڑکانا ہے،جدھا مظاہرہ جنوبی ایشیاء وچ وقفیاں وقفیاں نال ہوندا رہندا ہے۔

جے ایہہ من لیا جاوے جے اوپر بیان کیتی گئی صورتحال درست ہے تے فیر سوال ایہہ پیدا ہوندا ہے جے:

☆ ایہہ صورتحال پیدا کیوں ہوئی۔۔۔؟

☆ تے ایس صورتحال داحل کیہ ہے۔۔۔؟

پہلے سوال دا جواب بڑا آسان ہے،استعماری طاقتاں نے ساڈے معاشرے نوں رواداری، درگزر، بھائی چارے تے دوسریاں دی خیر یقینی بنان جئے انسانی روّیاں تے عملاں توں خالی کر دتا ہے،تاں جے وسیب کھوکھلا تے حیوانی ہو جائے،منکھی معراج تے اوہناں انسانی صفتاں اندر ہی ہے جنہاں نوں اسی ''آدمیت'' یا ''انسانیت'' کہنے ہاں،لہٰذا اک گل تے طے ہے جے،جنوبی ایشیاء دے معاشریاں وچوں بڑی تیزی نال ایہہ آدمیت یا انسانیت مکدی جا رہی ہے،جدھے کارن معاشریاں وچ مختلف طبقیاں وچکار تصادم تے ٹکرا پیدا ہو چکیا ہے تے ایہہ دن بدن ودھدا جا رہیا ہے۔ایہہ ایس کر کے وی ہویا ہے جے اوہ دو بنیادی اکائیاں جیہڑ یاں رواداری، درگزر، برداشت، بھائی چارے تے دوجیاں دی خیر نوں جنم دیندیاں نیں،اساں اوہناں توں منہ موڑ لیا اے،پاکستان تے بھارت چ تے ایہہ کم اک سوچی سمجھدی سازش تحت کیتا گیا ہے تے ایہناں دو اکائیاں نوں یعنی ''سیاسی عمل'' تے ''کلچر'' دی بنیاد مذہب نوں بنا دتا گیا ہے،جد کہ اہو اوہ دو اکائیاں نیں جیہڑ یاں وسیباں نوں بنھ کے رکھدیاں نیں تے ٹٹن تے کھیرو کھیرو نہیں ہن دیندیاں،اوہ ایس کر کے جے سیاسی عمل ''اجتماعیت'' پیدا کردا ہے تے ''اشتراک عمل'' مطلب سانجھ پیدا کردا ہے،لوکائی یاں وسیب اندر ایہہ احساس پیدا کردا ہے جے اوہ تبدیلی دے عمل وچ ساجھے دار نیں۔جدھی مثال پاکستان دے قائم ہون نال دتی جا سکدی ہے جیہڑا اک سیاسی عمل تے تے ووٹ دی طاقت راہیں وجود چ آیا،کیوں جے ایس گل دے بڑے ڈاھڈے امکان سن جے پاکستان شاید وجود چ ہی نہ آندا جے پنجاب اسمبلی دی پاکستان چ شمولیت نوں 3 مسیحی ووٹان نے یقینی نہ بنایا ہوندا،جنہاں وچ سپیکر پنجاب اسمبلی ایس پی سنگھا جیہڑے اک مسیحی رہنما سن اوہناں دا فیصلہ کن ووٹ وی شامل سی،عام طور تے سپیکر ووٹنگ چ حصہ نہیں لیندا پر جے ووٹ برابر ہو جان تے اوس ویلے فیر سپیکر اپنا ووٹ کاسٹ کردا ہے جیہڑا فیصلہ کن ہوندا ہے۔فیر سکھاں تے ہندواں دی اک وڈی تعداد وی پاکستان چ ہی رہی کیوں جے اوہناں دے سیاسی تے اجتماعی مفاداں دی بہتر صورت اوہناں نوں مسلم لیگ دے منشور چ ہی نظر آئی،اوہناں غیر مسلم پاکستانیاں نے علاقائی تے قومی سطح تے ان گنت نہ بھلن والے کم کیتے، ملک دی وڈیاں سیاسی جماعتاں نوں بالخصوص پی پی پی نوں تے پاکستان دے غیر مسلم شہریاں نے غیر مشروطی سپورٹ کیتا۔ذوالفقار علی بھٹو نوں جنہاں 5 جیالیاں نے خود سوزی کر کے اہدی پھانسی دی سزا ختم کروان لئی اپنیاں جاناں دے نذرانے دتے اوہ مسیحی سن،جیہڑا صرف تے صرف اکو گل ثابت کردا ہے جے سیاسی

عمل مذہب دیاں کندھاں ڈھا کے اجتماعیت تے اشتراک عمل پیدا کردا ہے۔

دوجی اہم گل جیہڑی میں پہلاں عرض کر چکاں کہ جتھے سیاسی عمل اجتماعیت پیدا کردا ہے اوتھے اوہ وسیب یا معاشرے نوں جوڑ کے تے بنھ کے وی رکھدا ہے،اوہ ایس لئی جے کلچر دا کوئی مذہب یا عقیدہ نہیں ہوندا،جیویں شاعری، موسیقی،رقص، مصوری، زبان۔ اوہناں ساریاں دا کوئی مذہب نہیں،اوہی راگ بھیرویں ہے جدھے چ قرآن پاک دی تلاوت وی کیتی جاندی ہے۔منداراں اندر بھجن وی گائے جاندے نیں،گرو گرنتھ صاحب دا کیرتن وی کیتا جاندا ہے ،کلیساواں اندر توریت دے گیت وی گائے جاندے نیں، راگ اوہی رہندا ہے ،مسلمان ،ہندو،سکھ یا عیسائی نہیں بن جاندا۔ایسے طراں پنجاب چ وسن والے سارے مذہباں دے پیروکار، بھنگڑا، گدھا، لڈی، دھریس نچدے نیں، اہ سارے رقص کسے مسلمان، ہندو،سکھ یا مسیحی دے نچن نال اپنا مذہب نہیں بدل لیندے۔ہیر، مرزا صاحباں، سیف الملوک،یا فیر بابا فرید تے دوجے پنجابی صوفیاں دا کلام سارے پنجابی پڑھدے تے گاندے نیں، اہدھر لے پنجاب اندر وی تے اوہدھرلے پنجاب اندر وی۔ایسے طراں دوجیاں صوبیاں اندر وسن والے وکھو وکھ عقیدیاں تے دھرماں دے منن والے اوس صوبے دی ثقافت تے زبان دے رشتے اندر جڑے ہوئے نیں۔گل ایہہ ہے جناب! جے زبان تے حیاتی چ رنگ بھرن والے عمل( کلچر) جے اک ہن تے سانجھ تے تعلق گوڑھا تے مضبوط ہوندا ہے،جدھا مظاہرہ اساں غیر منقسم ہندوستان چ ویکھیا،جد پنجاب اک سی تے اہدے اندر وسن والے سارے دھرماں دے وسنیک اک مک ہو کے رہندے سن،پر تقسیم ہند توں بعد پاکستان چ ''کمپارٹائزیشن'' دا جیہڑا عمل شروع ہویا،اہنیمعاشرتی اکائی نوں کھیروکھیرو کر دتا۔

فیر اساں 1985چ ''جدا گانہ انتخابات'' دا ڈول پا کے سیاست دی بنیاد مذہب نوں بنا لیا۔اساں ایتھے ہی بس نہیں کیتی کلچر دی بنیاد وی مذہب بنا لیا،جدھے نال معاشرتی اکائی کھلر دی گئی تے امن مکدا گیا۔طبقیاں چ تصادم دی فضاء اینی گوڑھی ہو گئی جے اج امن نوں پھیلان دیاں کوششاں کیتیاں جا رہیاں نیں،اہدی عکاسی میں ایس نظم چ کرن دی کوشش کیتی ہے۔

نظم

ونڈاں پاون والے ونڈاں پاؤندے نیں

ونڈاں پاؤندے تھکدے نہیں

قوماں ،نسلاں
ونڈاں دے کوہلو چ پا کے
گیڑ دے رہندے
نت نویکلیاں ونڈاں کڈھ دے
خوشیاں دی ونڈ
غمیاں دی ونڈ
خواباں تے سدھراں دی ونڈ
وکھرو وکھرے مستقبل تے کل دی ونڈ
تہذیباں تے کلچر دی ونڈ
ماہئے ،بولی ٹپے دی ونڈ
گدھے،جھمر،لڈی دی ونڈ
اکو گھر دے پتراں دی ونڈ
نانک دی ونڈ
بلھے تے باہو دی ونڈ
ایہہ تیری ایہہ میری دی ونڈ
دھرتی دی ونڈ
ماں دی ونڈ

.....

فیر اس ونڈ نوں مکھ بنا کے جنگاں کر دے
لہو ونگاندے
اکو ماں دے ٹوٹے کر کے
اپنی اپنی ماں بچاندے

.....

پر ونڈاں پاون والے شاید بھل گئے نیں

پتر بھانویں ونڈے جاون
وکھ ہو جاون
ماں ہمیشہ ماں رہندی اے
پتراں دے لئے
چھاں رہندی اے

ایس نظم چ جتھے جابر تے حکمران طبقیاں تے استعماری طاقتاں دیاں چالبازیاں ول اشارہ کیتا گیا ہے اوتھے ہی اپنے ''جامع ورثے'' دی نشاندہی وی کیتی گئی ہے،جیہڑا سانوں جغرافیائی تقسیم دے ہندیاں تے اہنوں قائم رکھدیاں ہویاں اکٹھا کر سکدا ہے،ایہہ اوس عمل دی اک نکی جہی کوشش ہے۔پر اپنے جامع ورثے ول لوکاں دا رجوع کروان تے اوہناں چ سانجھ تے جڑت پیدا کرن دیاں کوششاں تد ہی ثمر مند ہو سکدیاں نیں،جد اج دے نوجوان اگے ودھن تے ایس گل دا ادراک کرن جے اوہناں نے ''جامع ورثے'' دی اہمیت تے اہدے ''روٹس'' نوں ودھان تے اوہناں دے کھلار دیاں کوششاں کردیاں ہویاں وکھووکھ عقیدے تے رنگ نسل دے لوکاں نوں اکٹھیاں کرنا ہے۔کیوں جے ساڈا آن والا کل ایہناں نوجواناں دے ہتھ چ ہے،جدھی جھلک اگست2008چ ویکھن چ آئی،جد بھارتی ''زی چینل'' نے اپنے اک پروگرام'' سا،رے،گا،ما،پا'' دے یک موسیقی دے مقابلے چ پاکستان تے ہندوستان دے آزادی دیہاڑ اکٹھیاں منائے،دنیا نے پہلی وار ویکھیا جے بھارتی دھرتی تے پاکستانی فنکار منڈیاں کڑیاں نے پاکستانی ملی نغمے گائے،تے پورے ہندوستان نے ایہہ پاکستانی ملی نغمہ سنیا:

اے وطن پیارے وطن پاک وطن پاک وطن
اے میرے پیارے وطن

بھارتی حاضرین پاکستانی جھنڈے لہرا رہے سن،تے ایہہ سارا کجھ ایک ثقافتی عمل راہیں ممکن ہویا،پر جیہڑی گل میں بیان کرنی چاہناں ہاں، اوہ ایس پروگرام دے نشر ہون توں بعد دا پروگرام ہے۔ہویا انج جے ایس پروگرام چ بچ جان والے پاکستانی 3 آں منڈیاں مسرت۔جنید تے امانت نوں سبھ توں گھٹ ووٹ ملے،پروگرام دا فارمیٹ ایہہ سے جے جنہاں 3 حصہ لین والے فنکاراں نوں سب توں گھٹ ووٹ ملدے سن اوہ ''ڈینجر زون چ آ جاندے سن تے سب توں گھٹ ووٹ لین والا

پروگرام توں باہر ہو جاندا سی، ایہہ گل پروگرام دے بجاں لئی خاصی حیرانگی والی سی، پتہ لگا جے اک اخبار تے چینل نے ایہہ خبر چلا دتی جے پاکستانی منڈیاں نے ہندوستانی ملی نغمے گان توں انکار کر دتا، تے ایس گل نوں بنیاد بنا کے پاکستانی منڈیاں دی کردار کشی کیتی گئی، جدھے نتیجے چ پاکستانی تنوں منڈے ڈینجر زون چ آ گئے، ایس حقیقت دے کھلدیاں ہی جیہڑے رقعت انگیز منظر ویکھن نوں ملے اوہ تہذیبی تے معاشرتی تواریخ دا سنہرا باب نیں، مقابلے چ شریک سارے بھارتی منڈے تے کڑیاں زارو قطار رو رہے سن، کوئی وی ایہہ نہیں سی چاہندا جے اہ تنوں مقابلے چوں باہر ہوون، اہو حال حاضرین دا وی سی، سب دی راء سی جے ایہہ پاک بھارت دوستی خراب کرن دی سازش ہے، لہٰذا پروگرام چ حصہ لین والے کڑیاں منڈیاں تے حاضرین دے پر زور مطالبے تے پروگرام دے منتظمین نوں فارمیٹ بدلنا پیا تے اوس ہفتے کسے نوں وی مقابلے توں باہر نہ کیتا گیا، ایہہ وی ویکھن چ آیا جے مسرت تے جنید دے بعد دے پروگراماں چ باہر ہون تے اوہناں دے مینٹرز تے ساتھی خاصے جذباتی ہوئے۔ صرف اک دو مہینے دے ساتھ راہیں ایہناں نوجواناں موسیقی دی بنیاد تے جیہڑے رشتے بنائے اوہ اٹوٹ ہو گئے، سرحداں دی ونڈ دے باوجود دکھ تے خوشیاں سانجھیاں ہو گئیاں، دوستی، دوسریاں دی خیر خواہی تے بھائی چارے دی بنیاد پے گئی، جیہڑا امن ول پہلا قدم سی۔

اجیہے رشتیاں دی بنیاد رکھن والا دوسرا میدان کھیڈ دا میدان ہے، جدھے چ نوجوان کھڈاریاں نے ہر دور چ سرحداں دے دونواں پار لازوال رشتے بنائے، محبتاں ونڈیاں، لہٰذا اک گل تے طے ہے جے اساں ریاستاں تے معاشریاں وچکار تصادم تے تناؤ ختم کرنا ہے تے سانوں کھیڈ تے ثقافت نوں ہتھیار دے طور تے استعمال کرنا پوے گا، دوجا نوجواناں نوں ایس عمل لئے اگے آنا پئے گا، اج ضرورت وی ایس گل دی ہے جے نویں نسل اگے ودھے تے اپنے جامع ورثے نوں ہتھیار بنا کے دوستی تے بھائی چارے دے نویاں رشتیاں دی بنیاد رکھے، ایتھے اک گل کرنی بڑی ضروری ہے، جے ''جامع ورثے'' توں مراد ''ثقافتی ورثہ ہے نہ کہ تہذیبی تے تاریخی ورثہ۔ ایہہ وضاحت ایس لئی وی بڑی ضروری ہے جے کئی واری اسیں ایہناں تہذیبی تے تاریخی ورثیاں نوں وی ''جامع ورثہ'' سمجھ لینے آں، جیہڑا اپنی منزل کھوٹی کرن وانگر ہے۔ اوہ ایس کر کے جے تاریخی نوادرات مثلاً بادشاہی مسجد یا بابری مسجد نال کسے انتہا پسند ہندونوں کوٗ دلچسپی نہیں ہو سکدی، بابری مسجد ڈھا دتی گئی سی، ایسے طراں لاہور چ وسن والے انتہا پسند مسلماناں نوں وی جین مندرتوں وی کجھ لینا دینا نہیں سی۔ جے ایہہ جامع ورثہ ہوندا تے ایہہ

ڈھائے نہ جاندے۔ایسے کارن ساڈا ایہہ منّنا ہے جے جامع ورثے توں مراد ثقافتی ورثہ ہے، جیہڑا پاکستان، بھارت، نیپال، بنگلہ دیش نوں ثقافتی گنڈاں نال بنھ کے رکھ سکدا ہے۔ کیوں جے شاعری، موسیقی، رقص تے زبان رشتے بناندیاں نیں، لوکاں نوں قریب لیاندیاں نیں، انساناں اندر ملائمیت تے گداز پیدا کردیاں نیں، مکالمے نوں رواج دیندیاں نیں تے ''مشترکات'' سانجھاں پیدا کردیاں ہویاں تصادم تے ٹکرا مکاندیاں نیں، لہٰذا ایہہ ضروری ہے جے اسیں اپنے ثقافتی رشتیاں نوں عام کردیاں ہویاں ایہناں راہیں نویں رشتیاں دی بنیاد رکھئے تے ایہہ کم صرف تے صرف نوجوان نسل کر سکدی ہے۔

(ایہہ لیکھ لندن ساؤتھ ایشیا یوتھ کانفرنس 2010ء چ پڑھیا گیا)

☆☆☆

ڈاکٹر صغرا صدف

# پنجابی شاعرات دی درد پروئی شاعری

ونڈ دی لہور نگی وچ زخم زخم پنجابی شاعری دا منظر نامہ اپنی کیمیا، تخلیقی طبیعات تے ہمعصر اردو شعری روایت نال رَلدا مِلدا وی اے تے بوہت کُجھ وکھرا وی اے۔ جے سانجھ دی گل کریئے تے عالمی ادب دیاں جیہناں تحریکاں تے وچاراں جیویں وجودیت، جدیدیت، ساختیات وغیرہ نے اردو شاعراں تے لکھاریاں نوں اِظہار تے احساس دے جیہڑے نویں ڈھنگاں توں جانُو کرایا، اوہناں دے براہ راست تے بالواسطہ اثرات پنجابی شعر تے ادب تے وی ثبت پئے پر اپنے طاقتور زمینی تے ثقافتی وسیلیاں کارن جدید پنجابی شعریات نے لہجے ای نہیں سرناویاں تے مکالمیاں دیاں خوشہ چینیاں نوں وی اپنی رہتل، اپنی فضا تے خوشبوواں نال جوڑی رکھیا اے۔ سماجی بے دھیانی تے سرکاری بے پرواہی کارن جے اجوکی پنجابی شاعری ساڈے قومی ادبی منظر نامے وچ پورے قد نال کھلوتی اے تے ایس طاقت تے بھروسے دا چوکھا حصہ اوس نِسائی پرداخت دی دین اے جیہدی صورت گری وچ امرتا پریتم، نسرین انجم بھٹی، شائستہ حبیب تے سعیدہ ہاشمی ورگیاں کئیں سُخن واسیاں دیاں تلیاں لہو نال بھجیاں، اکھاں انگیٹھیاں ہوئیاں تے دل تے کیہ بیتی اوہدا حال اوہناں دے اکھراں توں ٹپکن آلے درد وچ ظاہر اے۔ کدی کدی ایسراں جاپدا اے جیویں اوہ اکھر نہیں لکھدیاں، درد دیاں مورتاں بنا ندیاں نیں۔ اکھر تے صرف ڈھانچہ نیں اوہناں وچ درد جان تے روح وانگوں رچے ہوئے نیں۔ اجیہا درد جیہدی پیڑ نال قاری دے دل چوں آہ دی واج آوے، ویلے دی دھڑکن اُتھّل پُتھّل ہو جاوے۔ موسم دیاں اکھاں بھج جان تے جُثّے دا رُکھ نمو جھانا ہو جاوے۔

زنانی اصلوں احساس دی شکل اے۔ اوہ دماغ دی تھاں دل نال سوچدی اے۔ اوہ ظلم دے کسے جواز تے مطمئن نہیں ہو سکدی کیوں جے اوہ دل دیاں خبراں تے یقین رکھدی اے۔ اوہ دل اوہدا مرشد اے جیہڑا جگ دے خالق دا گھر وی اے۔ کدی کدی اوہدا پورا وجود دِل بن کے دھڑکن تے

تڑپن لگ پیندا اے تے ایہو ای اوہ عالم ہوندا اے جد ذات دے اندر جھلن آلے جھکھڑ تے باہر شوکدے درد دا اظہار ضروری ہو جاندا اے۔ جے اوس ویلے اوہ انج نہ کرے تے ٹوٹا ٹوٹا ہو کے کھِلر جاوے۔ ایسراں اپنی ذات دے اظہار دے نال نال کئی حصّیاں وچ کھِلرے وجود دی وحدت بنائی رکھن لئی اوہنوں قلم نوں ہتھیار بنانا پیندا اے۔

ایتھے سوال ایہہ پیدا ہوندا اے کہ زنانی نے اپنے دُکھاں نوں اکھّر اں دے ہار وچ پرونا کدوں شروع کیتا؟ کیہ بندے دے نال ای؟ شعور دی اَکھ کھولدیاں ای؟ یاں ایہدے توں وی پہلاں کہ اوہ تے جگ دی تخلیق وچ وی خالق دی شریک کار اے۔ اوس ویلے جدوں دنیا دا شعور کاغذ قلم تیکر نہیں اپڑیا سی، جدوں موسیقی دے راگ کھوجے نہیں گئے سن، جدوں بستی وجود وچ نہیں آئی سی، جدوں بندہ تے فطرت اِک مِک سن، حیاتی منافقت تے دکھاوے توں پاک سی، پھُلاں تے سبزیاں نال ڈھڈ بھریا جاندا سی تے پتّراں نال تن ڈھکیا جاندا سی۔ بندہ تجربے توں سِکھدا اے۔ اوہنے پتھراں نوں ٹکرا کے اَگ بالنا سِکھیا پر تخلیق دا معاملہ کسے پڑھائی دا نتیجہ نہیں سی۔ ایہہ اجیہا دیوا اے جیہڑا جذبے دی گرمی نال آپ بلدا اے۔ اوس مڈھلے زمانے وچ وی زنانی نے اپنی کوکھ توں جنمی ہوئی اولاد لئی لوری دی دُھن گنگنائی فیر ہولی ہولی اکھر اوہدے تیکر اپڑے۔ اوہنے لوری گائی، فیر کہانی بنائی فیر دھرتی دی دانش توں موتی چُنے تے کھیتاں، کھلیاناں تے جھگیاں وچ کم کردیاں ٹبّے مایئے اوہدے ہوٹھاں تیکر آئے۔

ایسراں ادب تے شاعری وچ زنانی دا پینڈا صدیاں تے کھِلریا اے۔ پک نال پنجابی شاعری وچ وی اوہدا پینڈا بہوں لمّا اے پر کدی اوہنوں کم عقل آکھ کے اوہدی دماغی بڑھوتری اگے تعصّباں دے بَن بنّھے گئے تے کدی اوہ بندے دی غیرت دی بھینٹ چڑھ گئی۔ اوہ بندہ جیہڑا اوہدی محبت وچ تاج محل بنا ندا اے پر اوہدے دِل دے ملُوک جذبیاں دا محل بار بار اوہدے ای ہتھوں ڈِگیا جیہدے نال اوہدا پورا وجود زخم زخم ہویا تے درد اوہدی میراث بن گیا۔ اَج دی زنانی دا شعور اجتماعی ظلم تے ناانصافیاں دا مسکن اے۔ اوہدے ذہن وچ ذِلّت دے سارے سلسلیاں دی فلم لگاتار چلدی رہندی اے جیہدے وچ جنوراں وانگوں اوہدی وِکری، لونڈی بنانا، پیراں دی جُتّی سمجھنا، کوٹھے تے بٹھانا، دیوتاواں دی بھینٹ چڑھانا شامل اے۔ اوہدے حافظے وچ سبھ موجود اے۔ پچھوکڑ ویکھدی اے تے دِسدا اے کہ کدی دیوار وچ چُنوا دتی گئی، کدی مذہباں تے کدی رسماں ریتاں دی آڑ وچ اوہدا حق ماریا

جاندا رہیا، پر ناانصافی دی پِتا اُچّے محلاں دے تہہ خانیاں وانگوں اوہدے دِل وچ ای لُکّی رہی کہ اوہنوں آہ کرن دی آ گیا نہیں سی۔ فیر اِک دن اجازت لین توں بغیر ای اوہنے چُپ دا جندرا تروڑیا، قلم چُکیا تے اپنا درد علامتی ڈھنگ وچ بیاننا شروع کر دتا۔ چُپ دا جندرا تروڑن تے جیہڑی چِیک نِکلی اوہنوں بغاوت سمجھیا گیا۔

**امریتا پریتم دی نظم ''چُپ دا رُکھ'' زنانی دے سفر دی علامتی شکل اے:**

نہیں..... چپ دے ایس رُکھ توں
میں اکھر نہیں توڑے
ایہہ تاں جو رُکھ نالوں جھڑے سی
میں اوہی اکھر چنے ہن
نہیں.....تساں نوں جاں کسے نوں
میں کُجھ نہیں آکھیا
ایہہ تاں جو لہو وچ بولے سی
میں اوہی حرف سُنے ہن
اک بجلی دی لمبی لیک سی
چھاتی چوں لنگھی سی
ایہہ تاں کجھ اوسے دے ٹوٹے
میں پوٹیاں تے گِنے ہن
تے چن نے چرخے تے بہہ کے
جو بدل دی کپاہ کتّی
ایہہ تاں کجھ اوہی دھاگے نیں
میں کھڈی تے اُنے ہن
نہیں.....چپ دے ایس رُکھ توں
میں اکھر نہیں توڑے
ایہہ تاں جو رُکھ نالوں جھڑے سی

میں اوہی اکھر چُنے ہن

کاغذ قلم دی اگوائی نے اوہدا حوصلہ ہور ودھایا۔ اوہدے من دا سارا ڈر جھگ بن کے ہوا وچ اُڈ گیا تے اوہ اِک وکھری جیہی طاقت محسوس کرن لگی۔ اوہنوں اپنے من نوں کھوجن نال عِلم ہویا کہ عِلم تے حکمت دی راہ اُتّے بندے تے زنانی وچ میں کوئی فرق نہیں ایس لئی اوہنے کسے فرق نوں منن توں چُپ چُپیتے عملی طور تے انکار کیتا۔ فیر وی ویلے دی عدالت وچ اوہدے تے بغاوت دا مقدمہ درج ہویا۔ اوہ پیشیاں بُھگتدی رہی پر لِکھن توں باز نہ آئی۔ ایہہ سلسلہ اجے تیکر جاری اے۔ زمانہ اوہدے اکھر اں توں اوہ معنی آپ کڈھ لیندا اے جیہڑے اوہنوں چاہیدے ہوندے نیں۔

**شائستہ حبیب دی گُوک وچ وی اوہ ای سوال اے جیہڑا اَج ساڈے سامہنے کھلوتا اے:**

خورے ساڈی نیت کیہ سی؟
دل پُنگرن توں پہلاں ای تیلا تیلا ہو گیا اے
جہڑیاں رُتاں نے آ کے سانوں پُھل بنانا سی
اوہ کدھرے ہور ای تنبو تان کے
جا سُتیاں نیں
خورے ساڈی اُڈیک وچ
ساڈیاں رگاں دا لہو شریک نہیں سی
ایسے لئی خوشبوواں دے بدّل ساڈے اُپر
اج تائیں نہ وسّے
خورے ساڈی نیت کیہ سی؟

بُلھے شاہ نے جو 'تینوں کافر کافر آکھدے' توں 'آہو آہو آکھ' کہہ کے مزاحمتی ڈھنگ اپنایا اوہدی جھلک سارا شگفتہ دی شاعری وچ نظری آؤندی اے جد اوہ آکھدی اے، پلیت کڑی ہاں کتھے لُکّاں تے ایہدے وچ اک ڈونگھا طنز تے درد لُکیا اے۔

**سارا شگفتہ دی نظم پڑھدیاں اِک چِیک دل چوں پھُٹدی اے جیہڑی خورے ساڈی سبھ دی سانجھی پیڑ اے:**

راتیں مویا سورج وی

چپ وی میری فقیرنی ہوئی
پلیت کڑی آں کتھے لُکّاں
گھنڈ.....

ماں دی ہک تے دو اتھرو وے ویرا
اک میں تے اک توں
آجا اکھاں لبھن چلئے
ماں دے کفن دی کنی پھڑیئے
مٹی وچوں ماں نوں لبھیئے
گھنڈ

ماں دیاں ٹُٹیاں جُتیاں زندہ
پینگھ دی ٹُٹی رسی زندہ
دل وی ساڈے زندہ قوراں
گھنڈ قور.....

عورت زمانے تے ذاتی دُکھاں نوں خالص زنانے ڈھنگ وچ ڈھال کے اوہدی معنویت تے اثر نوں کئی گنا ودھا دیندی اے۔ اوہ تخلیق دا جیہڑا درد اِک زندہ وجود نوں دنیا وچ لیاؤندے ہوئے جَر دی اے اوہی درد اوہدے قلم وچ سما کے لفظاں نوں جنمدیاں اوہدے جذبیاں نوں درد آمیز بنا دیندا اے۔ نسرین انجم بھٹی مزاحمتی شاعری وچ وڈا نام اے۔ اوہناں دا سوہنا اسلوب اوہناں نوں پنجابی شاعرات وچ اُگھڑویں تھاں بخشدا اے۔ بھاویں اوہ دُکھ تے کرب دا بیان کردیاں نیں۔ ناانصافی تے زیادتی ول دھیان دواندیاں نیں پر اوہناں دے لہجے وچ ظالم لئی اِک للکار وی اے جیہڑی ویلے دے سوجھواناں تے حاکماں نوں اپنا احساس دوانا تے ظلم دی تصویر کشی کردا اے۔

**نسرین انجم بھٹی دے لہجے دا بانکپن ویکھو:**

وے کیہڑا ایں میریاں آندراں نال منجی اُن دا
میرا دل دَون آلے پاسے رکھیں تے اکھاں سرہانے بنے
میں سرہانے پھل کڈھنے نیں

دھرتی دی دھون نیویں ہووے
تے اوہدے تے اسمان نہیں چکا دیوی دا
بابا کوئی کیڑا اکڈھ
کرونڈیا ہووے تاں مینوں لڑا دیئں
توں آپے ای تاں آکھیا سی جے اسیں دھیاں نوں داج اچ
کیڑے ای دینے آں، فیر دے دے
بابا! دھیاں پتر اکو جیہے کیوں نہیں ہندے
جے دھی وڈی ہووے تاں تسی اوہنوں ٹک ٹک کے
پتر جیڈھی کر لیندے او
جے پتر وڈھا ہووے تاں دھی فیر ادھی، فیر پونی، فیر کھنی
بابا وے سولی تے سپ چڑھیا
ہنیری آونی اے الاں نوں گھبرا پیا پیندا اے
دھیاں مر جانیاں نوں گھبرا پیندا اے
جیبھاں دی جھالر آلا فراک پا کے میں کندھ ٹپی
مینوں فیر وی بولنا ناں آیا
اسیں دھیاں چنگیاں، اسیں پونیاں چنگیاں
ساڈی ڈھیری تے پیلو پکیاں تے وکدیاں وکدیاں بزارے آ گیاں

بھاویں ایس نِکّے جیہے مضمون وچ پنجابی شاعرات دی درد آمیز شاعری دے لمّے چوڑے بیان دی گنجائش مُمکن نہیں پر فیر وی ایس سچ توں انکار مُمکن نہیں کہ پنجابی شاعری دی قدیم تے جدید روایت درد دی نیلا ہٹ، کرب دی شکن تے دُکھ دے ڈونگھے تجربے نال عبارت اے۔ کیوں جے زنانی تخلیق دا مُوجب وی اے تے سبھ توں وڈا سمبل وی ایس لئی ایہہ بس اِتفاقی گل نہیں کہ پنجابی دے مہان صوفی شاعراں نے وی اپنے تخلیقی اظہار دی بھرویں نمائندگی لئی زنانہ اظہار تے کِرداراں نوں پرداخت کیتا۔ پنجابی شاعری دی طاقتور میراث تے پنجابی شاعرات دی تخلیقی واردات نے درد دی ایس میراث نوں سدا بہار کر دتا اے۔ ایہہ سلسلہ اج وی جاری اے کیوں جے درد دا قافلہ اجے رُکیا اے نہ

ای مداوے دی کوئی صورت بنی اے۔ خورے جدوں تیکر حیاتی باقی اے تخلیق دا کرب باقی رہوے گا تے جے تخلیق کار زنانی ہووے تے ایہہ درد سولاّ ہوندا رہوے گا۔ شاعرہ لئی اکھّر وی حیاتی دا روپ ہوندے نیں۔ اوہ ایہناں نوں اپنا لہو دے کے ورقے تے اُلیکدی اے تے آپ اوہناں وچ رَچ وَس جاندی اے۔ صدیاں لنگھ جاندیاں نیں کسے نوں لبھنا ہووے تے اوہدے اکھّر اں دے پچھے جھاتی پانی پیندی اے۔ ذات دیاں ساری درد آمیزی معنی وچ رَچی وَسی لبھ جاندی اے۔

☆☆☆

محمد حیات

# حافظ برخوردار رانجھا

حافظ برخوردار رانجھا ساڈے ضلعے دا ای بلکہ پورے پنجاب دا مان اے۔ پر ساڈی بدقسمتی اے کہ اساں اس موتی دی قدر نہیں کیتی حالے تائیں ایہہ رُلدا پیا اے۔ حافظ برخوردار رانجھا تخت ہزارہ دا رہن آلا تے ایتھے ای دنیا کچھ کے ہمیشہ دی مٹھی نیندر سوں رہیا۔ اوہ آپ آدھے ہن کہ

عامی دعویٰ فضل نہ کوئی آکھن جٹ انجان
ذات دا رانجھا وطن تخت ہزارہ روشن وچ جہان

تخت ہزارہ اج کل تے ہک نکا جیہا پنڈ اے۔ پر مغلاں دے زمانے وچ ایہہ ہک مرکزی سرکاری ذیلی راجدھانی آہ نالے لاہور توں افغانستان ویندے راہ تے وی آہ ہمایوں، کامران، اکبر وی اسی راہ لگھندے تے دریا توں پار ٹپدے رہے۔

راقم نے آپ ایتھے ملازمت دے زمانے وچ وڈیاں وڈیاں ماڑیاں دے آثار ویکھے۔ سرکاری غسل خانے باہُو دے باغ دے مشرق آلے پاسے آہن۔ بن دے نیڑے ہک بہوں وڈا کھوہ آہ جس دے پانی نال ساریاں ضرورتاں پوریاں کیتیاں ویندیاں آہن ایتھے مغلاں دی آخری عمارت رانجھے دی مسیت آہی جیہڑی فن تعمیر دا اس ملک وچ عجیب طرز تعمیر آہ پر اوہ وی نہ رہی۔ اس وچ کوئی شے اٹاں توں وکھری استعمال نہیں کیتی گئی۔ پوہڑی کدھ دے وچوں کڈھی گئی آہی تے اس دے گنبد دے اتے ہور عمارت آہی جس دے چاروں پاسے دروازے آہن تے اتے گنبد آہ۔ اس تے چڑھن واسطے وی پوھڑیاں آہن۔ انج معلوم ہوندا جے بانگ واسطے ایہہ بنایا ہوسی۔ ایتھے پرانیاں قبراں بے ناویاں وی اہن جیہڑیاں نکیاں اٹاں دیاں اہن۔ ایہہ مسیت وڈی تاریخی آہی اسدی مناسب مرمت ہوندی راہندی تے ہک وڈا تاریخی ورثہ محفوظ ہو ونجے آہ۔ پر انج نہ ہوسکیا۔

تخت ہزارے وچ عمارتاں دے آثار وی آہن جیہڑیاں پکیاں اٹاں نال بنائیاں گیاں آہن۔

ایتھے میرے زمانے وچ ہک جام ناں دا بندہ پٹ پٹ کے وچیندا آہ۔ ایتھوں اوہنوں کافی سکے وی ملے جنہاں وچوں ہک چاندی دا تکونا سکہ وی آہ۔ میں اوہنوں دین کان آکھیا وی پر اوہ نہ منیا ہن تاں اوہ وی اللہ نوں پیارا ہوگیا۔

میرے خیال دے مطابق ایہہ میت ہک وڈا علمی مرکز رہیا جتھے حافظ برخوردار آپ وی پڑھدا رہیا تے جیہدے وچ پڑھیندا وی رہیا۔ اسے واسطے اوہنوں رانجھے دی میت وی آکھیا ویندا آہ۔ دھیدو دے نال اس دی کوئی مناسبت ہی نہیں۔

حافظ برخوردار ہوریں ایتھوں تعلیم پوری کر کے سیالکوٹ ونج کے ملاں عبدالحکیم جیہڑے اس ویلے دے منے ہوئے استاد آہن تے اوہناں دے مدرسے وچ حافظ صاحب دے زمانے وچ حضرت مجدد الف ثانی شیخ سرہندیؒ تے نواب سعد اللہ خان وزیر اعظم شاہجہان وی پڑھدے۔ بعد وچ نواب صاحب حافظ نوں جہاں آباد دلی بلایا ایتھے پڑھاندے رہے۔

دہلی وچ حافظ صاحب دے دو جیاں شاگرداں توں وکھ چشتیہ سلسلے دے بزرگ حضرت نور محمد مہارویؒ نے وی حافظ صاحب دی شاگردی اختیار کیتی کجھ چر بعد جد حافظ صاحب تخت ہزارے واپس آ گئے تے اوہناں وڈے افسوس نال حافظ صاحب دی جدائی دا ذکر کیتا اے۔

حافظ دی علمی فضیلت دے بارے ڈاکٹر احمد حسن قلعہ داری لکھدے سن کہ انواع برخوردار اسلام دا ہک انمول انسائیکلوپیڈیا اے۔ اوہناں اس زمانے دی ضرورت دے تحت بے شمار کتاباں لکھیاں۔

سرگودھے آلیاں دی تے رانجھا خاندان دی بدقسمتی ویکھو کہ کسے ایس انمول ہیرے دی قدر آلے پاسے دھیان ای نہیں دِتا۔ کدی اسدا خاندان وی سُرت لیندا۔ اسدی میت نوں وت انجے ہار بنا دیندا۔ اسدی قبر تے شاندار مقبرہ تعمیر کر دیندا تا کہ رانجھا خاندان دے بزرگان دی ہک سیاپ ہو ویندا پر افسوس انج نہ ہوسکیا۔ ہن وی کدیں ہو ونجے تے اوکھا نہیں۔ ایہہ رانجھا خاندان بہوں وڈا خاندان کئی شہر اوہناں دے اَپنے اہن دو ترے تاں صوبائی تے قومی اسمبلی دے ممبر وی اس خاندان دے ہوندے اہن۔ ہک بندہ وی ایہہ کم کر سکدا اے۔ میں اپنے طور تے کوشش وی کیتی لیکن کامیابی نہیں ملی۔

حافظ برخوردار دی شاعری تو وکھ اس نے ہور وی کئی تاریخی کم کیتے اہن۔

(1) پنجابی نثر دی پہلی کتاب بوہل نماز لکھی۔ اس توں پہلاں نثر لکھن دا رواج ناہ۔

(2) پنجابی زبان نوں پنجابی دا ناں دین آلا ایہہ بزرگ اے اس تو پہلاں اس دا ناں ہندی، جٹکی، سرائیکی آہ پر حافظ نے پہلی واری پنجابی بطور زبان استعمال کیتا تے اس توں پچھے اس دا ناں پنجابی ای مشہور ہو گیا۔

(3) حافظ صاحب دے شعر باوا بدھ سنگھ نے دسیا کہ ایہہ اوہناں دی مذہبی کتاب گرنتھ صاحب وچ شامل نیں۔

(4) سعد اللہ خان تے حضرت شیخ احمد سرہندی دا ہم درس ہونا۔

(5) حضرت نور محمد مہاروی دا استاد ہونا جیہڑے چشتیہ سلسلے دے ہک وڈے بزرگ سن۔

پہلے حافظ صاحب پنجابی توں ہندی ناں نال لکھیا۔

رانجھے برخور دار نے معنی ہندی لکھ وکھائے
جو کوئی اس وچ غلطی ویکھے اوہ صحیح بتائے

وت لفظ پنجابی استعمال کیتا شرح گنج العرش وچ لکھدے سن۔

معنے گنج العرش دے پنجابی لکھ وکھائے
یارہ سے نوے گذرے سن ہجری تد سارے
کابل وچ نا قابل میوے کھاوندے
کھاندے گرما گرم نے نرم ہنڈاوندے
دکھن وچ بھکھے مردے ہنرور
حافظ کون صاحب نوں آکھے انج نہیں انج کر

اس قسم دے گیت سکھاں دی مذہبی کتاب گرنتھ صاحب وچ درج اہن۔

بقول ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں دے حافظ برخور دار اسے تخت ہزارے دی مٹی وچ جمیا تے اسے مٹی وچ سوں گیا قبر ہن وی موجود اے۔ لوگ اوہنوں راجے دی قبر آدھے ہن جیہڑی رانجھے دی وگڑی ہوئی شکل اے۔ ایتھے رانجھے نوں رانجھا نہیں بلکہ راجھا آدھے اہن اس واسطے راجھا دا راجہ بن دیتا معمولی فرق اے۔ پتہ نہیں لوکاں کتنے ایہ حافظ برخور دار بنائے اوہناں دیاں قبراں سیالکوٹ، جھنگ، شیخوپورہ جائیں جائیں بنا دیتاں اہن۔ اوہ سارے حافظ برخور دار ہوسن پر رانجھا برخور دار تخت ہزارے

دا آہ تے ہن وی ایتھے ای اے۔

**وطن تے ذات:**

عامی دعویٰ فضل نہ کوئی ایہو جیہا انجان
ذات رانجھا وطن تخت ہزارہ روشن وچ جہاں

**ابتدائی تعلیم:**

معنی اس قصیدے لکھے حافظ برخوردارے
مولیاں تھیں جا کے پڑھیا اندر تخت ہزارے
معنی اس قصیدے لکھے حافظ برخوردارے
مولویاں توں پڑھیا جا کے وطنے تخت ہزارے

**سیالکوٹ دی تعلیم:**

حاصل علم کیتا سیالکوٹ مولویاں دے پاس
بخشے رب استاداں تائیں جنہاں جزا کاس

اللہ شہر سیالکوٹ دا آہا فضل آباد
ہر خانے دار الفضل علموں فضل آباد

وچ ولایت اوہ بخارا وچ پنجابے ایہہ
جومنکر اسدے فضل تھیں اسدے سر تے کھیہ

سیالکوٹ دی تعریف توں ایہہ پتہ لگدا اے ایتھے بہوں وڈی درسگاہ سی جیہڑی بخارا دے مدرسیاں دا مقابلہ کر سکدی سی۔ اس دی اہمیت دا استوں وی پتہ لگدا اے کہ ایتھوں دے پڑھے ہوئے عظیم انسان بنے۔ جیویں حضرت مجدد الف ثانیؒ حافظ برخور دار تے نواب سعد اللہ خان وزیر اعظم شاہجہان۔ حافظ صاحب دی ایہناں حضرات نال جان پہچان سی ایسے واسطے نواب سعد اللہ نے اوہناں نوں وی بلایا۔ جعفر خان وزیر اعظم اورنگ زیب نے اوہناں توں یوسف زلیخا لکھوائی تے انعام وی دِتا۔

دلی دے قیام وچ ایہہ وی پتہ لگدا اے کہ ایہہ ایتھے تدریس دا کم وی کردے رہے سن ایس

واسطے اوہناں دے ایتھے دے طالب علم نور محمد مہاروی وی سن جیہڑے اوہناں کولوں پڑھدے رہے تے وت اوہناں دے وطن واپسی تے اوہناں نے باقی تعلیم حضرت فخر الدین توں حاصل کیتی۔

ایہہ مدرسہ دلی دے اجمیری دروازے وچ مدرسہ عزالدین دے ناں نال مشہور اے تے آجکل اوہنوں کالج دا درجہ دے دتا گیا اے۔

تاریخ مشائخ حیثیت وچ درج اے

لاہور توں دلی ونج کے حضرت نور محمد مہاوری نے مدرستہ نواب غازی الدین وچ استاد حافظ برخوردار توں پڑھنا شروع کیتا اوہناں توں اوہناں نے کافیہ پڑھ کے جد قطبی دا درس لینا شروع کیتا تاں استاد محترم نوں گھر جانا پے گیا۔ اوہناں دے کول بھیرہ دے محمد صالح حافظ وی پڑھدے سن۔ حافظ برخوردار دے وطن جان تے فارسی وچ فرمایا

استاد مشفق ومحترم وطن رفتند

وت فرمایا کہ حافظ برخوردار جی مرد خوب وصاحب نسبت بودند

مدرسہ نواب غازی الدین ایس ویلے دلی دا سب توں وڈا مدرسہ اے۔ ایتھے ای شاہ فخر الدین صاحب مرشد حضرت نور محمد مہاروی وی پڑھدے رہے۔

پہلی ملاقات دے وقت جد حضرت فخر الدینؒ نے اوہناں نوں پچھیا کہ پہلاں کس کولوں پڑھدے رہے او تے اوہناں دسیا کے میاں برخوردار جیو دے کولوں۔ اس تو پہلاں حافظ برخوردار جی ہوراں کولوں کافیہ پڑھیا اے۔ تاریخ مشائخ، چشت ص534 بالکل انجے ہار دا ناں صاحب نے اپنی کتاباں وچ درج کیتا اے۔ انواع حافظ برخوردار دے دو رسالیاں وچ وی ایہو ناں درج اے۔

فقہ اجمال: دفتر انواع حافظ برخوردار صاحب جیو۔ مرزا صاحباں ص22

بیان سایہ اصلی۔ اخیر وچ کاتب لکھیا اے۔

تمت شد سایہ اصلی وقت شناختن: دفتر انواع از حافظ برخوردار صاحب جیو۔

ایہہ سارے دے سارے اتے دتے گئے حوالے حافظ برخوردار رانجھے دے بارے وچ معلوم ہوندے نیں ہک دوجا بندہ خواہ مخواہ وچ آ واڑیا۔ اس دی بہوں وجہ یوسف زلیخا دی کتاب اے جس دے اتے 1190ھ لکھیا ہویا تے ایہہ شک کیتا ویندا اے کہ کوئی بندہ 100 سال دی عمر والا لکھ نہیں سکدا۔ ایہہ وی عجیب گل اے کہ اوہناں دوہاں دیاں لکھتاں 1076 تے 1172 یا 1090 توں 1190

تک سن۔ وت یوسف زلیخا دی کتاب لبھدی وی نہیں۔ سارے دے سارے دلپذیر دے شعرنوں لے کے دوآں دے منن آلے ہوگئے سن حالانکہ ہور کسے نے وی انج نتارا کر کے دوہاں دا نہیں لکھیا۔ مرزا صاحباں جیہڑی حافظ برخوردار مسلمانی اے دسدے نیں اسدے وچ شاعر برخوردار رانجھا لکھدا اے تے پیلو دی شاگردی وی دسدا اے۔ اسے کتاب وچ بچے دا ذکر وی کردا اے۔ جیہڑا تخت ہزارے دے نیڑے اے۔ دوئیں اگر ہین نے سیالکوٹ پڑھن دا دعویٰ کریندے سن نوشہ سخی شاہ سلیمان دا مرید وی تحصیل بھلوال دے شاہ سلیمان دسدے سن جیہناں دا خوبصورت روضہ پرانے بھلوال وچ اے تے بطخاں بہوں ساریاں پھردیاں سن۔

اورنگ زیب دی وفات توں بعد تاں ملک افراتفری دا شکار ہوگیا۔ سکھ گردی مرہٹیاں دے حملے نادر شاہ احمد شاہ ابدالی دے حملے تے اس دے جرنیل نورالدین بامزئی دی لٹ مار نے ساڈے علاقے نوں تباہ کر دتا۔ اس زمانے وچ آرام نال اتنا کم کرنا وڈا اوکھا اے۔

باوا بدھ سنگھ نے وی اپنی کتاب پریم کہانی وچ دلپذیر دے دو برخوردار اں دے بارے وچ پچھیا۔ پر اس کول کوئی ثبوت نہ ہوون پاروں کوئی جواب نہ دتا۔ تے باوا بدھ سنگھ اسے نتیجے تے اپڑیا کہ حافظ برخوردار ہک ای اے باقی تاریخاں وچ وڈا اختلاف اے۔ جیہڑیاں کسے طرح وی منطبق نہیں ہوندیاں جیہڑیاں تے بہوں سارے نقاداں نے تبصرے کیتے سن۔

☆☆☆

شہزاد شاہد

# کُجھ گیت نواز

گیت، سنگیت، گاؤن تے نغمے بڑی بعد دی گل اے پر پنجابی تے اینی امیر زبان اے جے ایہدے تے لوک گیت ای مان نہیں سن اُتوں زمانے دی ٹور نے سائنس دا پہیا گھمایا تے ایس پہلے سمے نو ایسے چکر چاڑھے جے گونگیاں فلماں تو مگروں بولدیاں فلماں دا زمانہ آیا۔

اوس سمے وی ناٹک تے فلماں بناؤن والیاں دا چوکھا دھیان لوک کہانیاں ول رہیا۔ لیلیٰ مجنوں، شیریں فرہاد، رستم سہراب، سسی پنوں، سوہنی مہینوال تے ہیر رانجھا دے ناں توں کئی ناٹک کھیڈے گئے تے کئی ڈرامے، فلماں سٹیج ڈرامے تے ٹی وی ڈرامے وجود وچ آئے۔

میلیاں ٹھیلیاں وچ، عالم لوہار، بالی جٹی، عنایت حسین بھٹی، طفیل نیازی تے کئی ہور لوک فنکار ساہمنے آئے تے نال نال کن رس واسطے گیت لکھے جاندے رہے۔ بڑے سارے لوک گیتاں دے شاعراں دے ناں سکرین دے پردے توں اولھے رہ گئے پر کُجھ شاعر فلماں وچ نامنا کھٹن وچ بڑے اگے نکل گئے۔ ایہناں وچوں کُجھ شاعراں دیاں گلاں کرن لئی میں ایہہ مضمون لکھیا اے۔

ابتدائی فلمی شاعری کرن والیاں وچ اک اُگھڑواں ناں بابا چشتی ہوراں دا اے۔ بابا جی اے چشتی اصل وچ تے موسیقار سَن پر شاعری دا گُن اوہناں دی ایک اضافی خوبی اے۔ ایس شاعر نے پاکستان بندیاں سار فلم انڈسٹری نوں جیہڑے گیت دتے اوہناں وچوں کجھ دا ویروا ایس طرح اے۔

مینوں رب دی سونہہ تیرے نال پیار ہوگیا
وے چنا، سچی مچی

.....

نیونہہ نہیں لانا وے
تے بُھل نہیں جانا وے

.....

تیرے لونگ دا پیا لشکارا
تے ہالیاں نے ہل ڈک لئے

.....

چھڈ جاویں نہ چنا بانہہ پھڑ کے
ڈولے کالجا مرا تے دل دھڑکے

.....

بیڑی دتی ٹھیل وے
محبتاں دا کھیل وے
رب نے کرایا ساڈا پتناں تے میل وے

.....

کیہ کیتا تقدیرے
توں رول سُٹے دو ہیرے

.....

وے اکھیاں لاویں نہ
تے فیر پچھتاویں نہ

.....

پاکستان دے وجود وچ آندیاں سار جویں اباد کاری، انڈسٹری تے ہور سارے شعبیاں وچ جویں جویں کم ہون لگا تے فلمی دنیا واسطے ایس شعبے دے آرٹسٹاں کم چھوہیا۔ ایسے دور وچ ہشیار پور نوں چھڈ کے آؤن والے طفیل ہشیار پوری ہوراں وی فلمی دنیا وچ قلم دی مزدوری کیتی۔ اوہناں دے بڑے سارے گیت ہوا دے موڈھیاں تے بیٹھ کے حداں ٹپ چاندے تے انج پورے پنجاب کیہ دلی شہر تک سنے جاندے۔ فلماں نوں چھڈ یا تے طفیل ہوری رائل پارک نوں نا چھڈ سکے۔ رائل پارک دی شیخ بلڈنگ وچ اوہناں اپنا دفتر بنایا۔ جتھوں وریاں تیکر ادبی رسالہ محفل نکلدا رہیا۔ طفیل صاحب دے کُجھ گیتاں دا ویروا انج اے۔

واسطہ ای رب دا
توں جاویں وے کبوترا
چٹھی میرے ڈھول نوں پچاویں وے کبوترا

.....

اکھاں کھول کے پچھان
وے میں ہوگئی آں جوان
میرے پچھے پچھے آویں ذرا سوچ کے

.....

بُندے چاندی دے
سونے دی نتھ لے کے
آجا ہو بیلیا

.....

تینوں چُم چُم سینے نال لاواں
صدقڑے جاواں
نی چٹھیے سجناں دیئے

.....

راتاں میریاں، بنا کے ربا ہنھیریاں
نصیباں والے تارے ڈُب گئے

.....

ساڈے انگ انگ وچ
پیار نے پینگھاں پائیاں نیں
اسیں دُنیا توں چوری چوری
اکھیاں لائیاں نیں

.....

کسے شاعر دا مصرع ذہن وچ آ رہیا اے۔

ایہنوں اپنے مار دے رہے دھکے
ایہدی خوب بیگانیاں نال گزری

کجھ ایہو حال وچاری پنجابی زبان دا اے۔ جیہدے اپنے ماتر بنے ہوئے نیں تے سدا وانگوں ساڈے ول سلوک او سے طور اے۔ حیرانی والی گل اے پنجابی لکھن ول ایسے ایسے لوکاں دھیان دتا جیہڑے آپ اردو دے اہل زبان نیں۔ راغب مراد آبادی، اخلاق عاطف تے عمران سلیم ہوراں دے ناں ایہناں شاعراں وچ آؤندے نیں پر ایہہ سارے دے سارے کئی کئی کتاباں دے مصنف نیں۔ ایہو حال فلم انڈسٹری وچ وی ہویا۔ ولی صاحب جیہناں دے پنجابی گیتاں دی بڑی چرچا ہوئی۔ اردو شاعر ناظم پانی پتی دے سکّے بھرا سن پر اوہناں اپنیاں پنجابی فلماں دے گیت آپ ای لکھے مثال وچوں کجھ گیت ویکھو۔

دلا کچیا، قرار دیا پکیا
کسے دے نال گل نہ کریں

.....

بابل دا ویہڑا چھڈ کے
ہو کے مجبور چلی
گڈیاں پٹولے چھڈ کے
ویراں توں دور چلی

.....

تینوں رکھاں میں تویتڑی بنا کے
سینے دے نال لا کے

.....

نہیں ریساں شہر لاہور دیاں

.....

پاکستان دی فلمی دنیا وچ اک توں اک ودھ کے پڑھے لوک آئے تے اوہناں اپنی اپنی ہمت

موجب کم کیتا۔ پر اِک شخص اجیہا وی سی جیہنوں اپنے قلم تے مان سی پڑھائی تے نہیں۔ اوہناں دے پِنڈ دے لوک دسدے نیں جے اوس شخص نے اپنی عملی زندگی دا ڈھ پیغمبری پیشے بکریاں چراؤن توں بدھا تے مُڑ کے قصے وِچکن لاہور اپڑ گئے۔ اوتھے اپڑ کے اوہناں فلماں واسطے ایسے ایسے مشہور گیت لکھے کہ دلی بیٹھی امرتا پریتم نے اپنے اک انٹرویو وچ آکھیا۔

''میں حزیں قادری نوں ویکھنا چاہونی آں''۔

حزیں قادری نے ضلع گوجرانوالا دے اک پِنڈ تمبولی وچ جنم لیا تے جنی شاعری حزیں قادری تے قتیل شفائی ہوراں پاکستانی فلماں واسطے کیتی کسے ہور دے حصے نہیں آئی۔

حزیں قادری دے خوبصورت گیتاں دی فہرست بڑی لمی اے ایس ویلے کُجھ کُجھ یادگار گیت ویکھو۔

گلاں سُن کے ماہی دے نال میریاں
دُپٹہ بے ایمان ہوگیا

.....

ڈھول دِلے دا جانی اجے نہیں آیا

.....

کلی کلی جان
دُکھ لکھ تے کروڑ وے

.....

ویکھیا ہووے نی
کسے تکیا ہووے

.....

بانہہ پھڑ لے، توڑ دے گجرا
چڑھایا سجرا، وے تینوں کیہڑا روک سکدا

.....

تھوڑا تھوڑا چن ویکھیا

.....

چھلا میرا کِن گھڑیا

.....

ماہی وے سانوں بُھل نہ جاویں

.....

کیہندے نیں نیناں، تیرے کول بہنا

.....

ساتھوں کاہنوں پھیریاں نی
اکھیاں وے بابوا

.....

ذرا ٹھہر جا وے چوری چوری جان والیا

.....

کیہ وساکھی آئی نی ماں

.....

سیو نی میرا ماہی میرے بھاگ جگاون آ گیا

.....

دلدار صدقے لکھ وار صدقے

.....

شہباز کرے پرواز تے جانے راز دلاں دے

☆☆☆

(ایس مضمون نو لکھدیاں اخلاق عاطف ہوراں دی کتاب ''گیتاں دی گونج'' توں مدد لئی گئی)

رحیم طلب

# سوچاں دا سکندر

ملک ساڈا بھانویں سوہنا اے لیکن ایہدے وڈیرے، اگوان تے رہبر سوچ دے انتہائی کوجھے لوک ہن۔ تاہیوں ہر فرد چُپ غڑپ اے کاوڑ نال بھریا ہویا تے کہیں مسیحا دی تانگھ اے۔ مزے دی گل اے کہ کوئی شخص اپنے آپ کوں بدلن واسطے تیار کائنی۔ اپنے گریوان وچ جھاتی کوئی نہیں پاؤندا تے دوسرے دا گریوان پھاڑن واسطے ہر ویلے تیار نیں۔ شاعر، ادیب تے دانشور طبقہ ساڈے دیس دا اوہ طبقہ اے جیہڑا دیس دی چنگی بھال بھالن دے نظام دی خواہش رکھدے نیں۔

وسیب دی کیہڑی زبان دا شاعر ہے جئیں قانونی کجھپ تے قلم کو تلوار نی بنڑایا سرائیکی شاعر ہوون یا پنجابی، اُردو ہوون بھانویں سندھی، بلوچی ہوون بھانویں پشتو ایس دھرتی دے چارے چنڈاں وچ وسدے قلمکار دیس دی سوجھلے وچ اگونہی دے سفر دی خواہش کردے تے ایہہ جہاد اپنے قلم نال جاری رکھی کھڑن۔

جہلم ساڈے سرائیکی وسیب دے اُتلے مشرقی پاسے تو ہک جہلم ضلع ہے ضلع لوک تے سوہنے قلمکاراں دی تھاں ہے۔ جیہدے گبھرو شیر جوان ساڈی دھرتی دا مان تران نیں۔ ساڈے دیس دی سنجان نیں۔ جہلم توں پنجابی اُردو دے نویکلے لہجے دے شاعر مرزا سکندر بیگ ہوراں نے پنجابی ادب نوں اِک زندہ رہن والا شعری مجموعہ ''دھیاں پچھلے پہر دیاں'' ڈتے۔ شاعری کیا ہے انقلاب دا ہوکا ہے دیس دے پرانے دوانکھے کردے بُھر دے نظام دا نوحہ ہے۔ سکندر بیگ ہک پڑھیا لکھیا نئیگر ہے اوہدی وسیب دے بھجدے ٹُٹدے نظام تے قابو گھناؤنے کرداراں تے بڑی گوڑھی نظر ہے۔ اوہ دیس دے اِک اِک پل نوں اپنے دل تے محسوس کردے۔ اجوکے ملکی حالات تے سکندر بڑا کُڑدھے وسیب وچ تے دیس اجوکے خوف دے حالات دی پیداوار نوں ایس نویں انداز وچ پیش کردے ایہہ خوف اپنی گہرائی نال پہلے کسے ایس طرح محسوس نہیں کیتا جس طرح سکندر نے محسوس کیتا۔

سڑکاں اُتے خوف دا پہرا
گھر نیں غیر علاقے وانگوں
نیتاں دے بگھیاڑ سکندر
دیکھن وچ نیں کاکے وانگوں

ساڈے دیس وچ جیہڑی کھیڈ اقتدار دی چھڑی اے اوہ امیر نوں امیر کرن تے غریب کوں غریب کرن کِتے ہے ایتھے حال وی ایہو ہے غریب محض غریب ہوگئے تے امیر امیر تر تھی گئے۔ درمیانی طبقہ رہیا ای کوئی نہیں تے ایں دھرتی دا غریب دیس دے اگوا ناں کِتے کیویں قربانی ڈیندا ہے۔ ایہہ کہانی سکندر نے چند شعراں وچ بیان کیتی ہے لیکن ایہہ کہانی کئی ڈاہا کیاں دے سفر دی عکاسی کریندی ہے۔

اپنے بال میں بھکے رکھے
اوہدے گھر خشحالی رکھی
اوہدے گل وچ گہنے پائے
اپنی جھولی خالی رکھی
پیلے پچ نے چہرے ساڈے
اوہدے مونہہ تے لالی رکھی
جس وی منگیا حق سکندر
اوہدے سر دو نالی رکھی

ایندے وچ کوئی شک تاں نئیں ساڈے کول نظام انصاف تے حق دیون دی روایت اتنی مضبوط نئیں۔ کوئی فرد ڈوجے فرد کنوں حق منگے یا ریاست دا کوئی فرد کہیں ادارے یا ریاست کولوں حق منگے تاں ایہو کچھ تھیندے جو حق منگن والیاں کوں چپ کران سانگے بندوق تان گھدی دیندی ہے یا ول حق منگن والا چُپ تھی ویندے زیادہ اُبالھا قدم چاوے تاں ول اکوں چُپ کرا ڈتا ویندے بندوق دے نال۔ ایں الیے توں ودھ کے مزید المیہ ایہہ ہے جو انصاف خریدیا ویندے۔ انصاف ملدا نئیں غریب تے اپنے آپ کوں وِچ کے وی انصاف نئیں خرید سگدا۔ ساڈے نظامِ انصاف دا چہرہ مہرہ کیا ہے ہر بندہ ایہدے توں چنگی طرح واقف ہے۔ سکندر آہدے جو۔

ساڈے منصف ایہو چاہن
رُلدے پھرن کچہری بندے

ساڈے دیس دے وچ نظام سیاست تے حکمرانی عجیب ہے جیہڑا ٹیرا ہے اوہوای وڈا عہدے دار ہے ہر وڈے بندے دے احتساب دا نظام کائنی۔ سیاستدان، ڈینہو ڈینہ امیر تھیندے ویندن گھٹدا کوئی پچھن والا کائنی۔ وڈے لوک جیویں دیس وچ لاشاں تے جھمراں پاون، دھن دولت دے ورتارے نال سب کجھ خرید کرن کوئی وی اوندا رستہ روکن والا نئیں۔ سکندر آ کھدا ہے۔

رزق غریب دا گھٹدا جاوے
ودھن روز اثاثے اوہدے
دیس فقیر بنا دِتا سو
بھر نہ پاون کاسے اوہدے

.....

کیویں اوہدا رستہ روکاں
وڈا سائیں یار اے اوہدا
دولت شہرت تیر گنڈاسے
طاقت ور ہتھیار اے اوہدا
قتل ڈکیتی، دہشت گردی
ایہو کاروبار اے اوہدا

وسیب دا ہر پڑھیا لکھیا بندا کمزور ہے ہاں دی بھاء قلم دے لفظاں دا رُوپ دھار گھندی اے بندا کرے تاں کیہ کرے۔ پر چی پاون نال ایہہ نظام نہیں بدلنا کیوں ان پڑھ ووٹر وڈی اکثریت ہے ساڈے کول پڑھیا لکھیا بندہ ووٹ مڈھوں ای نہیں ڈیندا۔ نظام کیویں بدلے!

سکندر کوں اپنی ماں دھرتی نال بڑا ای پیار ہے دھرتی وی ماں ہوندی ہے۔ جتھاں بندہ جمیا ہوے اوہ تھاں جنت وانگوں ہوندی ہے۔ سکندر دے دل دماغ توں جہلم دی دھرتی دی خوشبو تے اوہدے رنگ نئیں مٹدے۔ سکندر کوں ماں نال وی بڑا پیار ہے۔ ماں کوں خراج تحسین ایں پیش کردا ہے۔

جگ تے مینوں کوئی نہ ملیا
تیرے ورگا ہور نی مائے
گھر وچ ماں دا رُوپ سکندر
ٹھنڈی چھاں دا رُکھ اے مینوں

اپنے جنم خطے جہلم دے بارے سکندر دی قلمکاری محبتاں بھری اے، ایہہ اپنے دیس نال محبت دا وڈا اظہار اے۔

سکندر جہلم دا نقشہ ایں چھکیندے جو۔

شہد دے نالوں مٹھا پانی
جہلم، سندھ، چناب دا لگے
پر جہلم دی گل وکھری اے
ایہہ تے چھل شباب دا لگے

.....

رب دے اُچّے ناں ورگی اے
دھرتی ساڈی ماں ورگی اے
جہلم دی ایہہ مٹی سانوں
جنت جہی تھاں ورگی اے

سکندر صحیح آہدے جو جتھوں رزلٹ نتیجہ نہ آوے اوتھے محنت فضول ہوندی ہے۔ اساں اپنے دیس دے نظام کوں بدلن سانگے جاہلاں ان پڑھاں دی پرچی دا سہارا گھندے ہیں جیہڑی جو فضول اے۔ ساڈے دیس دا نظام وی سکندر دے ایس شعر وانگوں چاہدے۔

بھر بھر بھانویں مشکاں پائیے
کجھ رُکھاں تے پھل نہیں ہوندا

دیس دی ایس صورتحال تے سکندر بیگ آخیر ایہو ای سانوں مشورہ دیندے جو ہر شے دا تریاق تے دارو ہوندے۔ اندھارے دا وی تریاق تے دارو ہے سکندر آہدے جو۔

ایس ہنیرے دا ہِک دارو
اپنے لہو دے دیوے بال

اپنے لہو، اپنی محنت خون پسینے دی صحیح رُخ تے قربانی نال ای اساں اپنے دیس کوں سُکھاں دی سوہنی پاک سرزمین بنا سگدے ہیں۔ تساں اپنے آپ کوں تاں پہلے بدلو۔

☆☆☆

ربیعہ رفیق

# ڈِکشنریاں دی ماں، پِلاک ڈکشنری

ہر اکھر اِک کہانی وانگوں ہوندا اے۔ جگ وچ لکھاں زباناں نیں۔ اِک ملک وچ سینکڑاں زباناں ہوندیاں نیں۔ قومی توں اڈ علاقائی تے فیر قومی تے علاقائی زباناں دے لہجے۔ ماہر لسانیات آکھدے نیں ویہہ میل دے پینڈے توں بعد زبان دا لہجہ بدل جاندا اے، اکھر بندے نیں فیر اوہناں توں نویں اکھر نِکلدے نیں۔ اکھراں نوں اکٹھیاں کر دتا جائے تے ڈکشنری بن جاندی اے۔

ڈکشنری علم دا خزانہ اکھواندی اے۔ علم والیاں لئی اکھر موتیاں وانگوں ہوندے نیں کیوں جے اکھراں راہیں سوجھ دے جہان نال جُڑت بندی اے۔ ایہدے اندر کسے زبان وچ موجود ودھ توں ودھ اکھر ہوندے نیں۔ بندہ اپنی جانکاری ودھان لئی ای ڈکشنری توں فائدہ نہیں چُکدا سگوں ہر زبان وچ ہزاراں ایجیہے اکھر ہوندے نیں جیہڑے عام ورتن وچ نہیں آندے یاں کسے طرحاں نصاب دیاں لکھتاں وچ شامل ہون توں رہ جاندے نیں۔ ایس توں اڈ اکثر ادیباں تے شاعراں دا لِکھن دا خاص اسلوب ہوندا اے۔ ایس اسلوب ہیٹھ اوہ اپنے کلام وچ اوکھے تے نویکلے اکھر ورتدے نیں جیہڑے اوہناں نوں پچھان عطا کردے نیں۔ ایہہ اکھر ذومعنی ہوندے نیں۔ اوہناں دے معنی دیاں کئی سطحاں ہوندیاں نیں تے اوہناں دا مطلب سوجھوان تے سمجھ لیندے نیں پر عام قاری لئی اوہناں دی سمجھ ممکن نہیں ہوندی ایس لئی اوہناں تیکر اپڑن لئی بوہتے لوکاں نوں ڈکشنری ول ڈُھکنا پیندا اے۔ ایس توں اڈ ریسرچ مطلب کھوج دا ڈھلا ماخذ وی ڈکشنری اے۔ ریسرچ وچ اکھر بہوں اہمیت رکھدے نیں۔ اکھر دا پچھا کردیاں ہوئیاں اوہدی تاریخ، ماخذ، بُنتر تے لِسانی تشکیل دا علم حاصل کرن لئی ڈکشنری دا سہارا لینا پیندا اے۔ ہر زبان دی ڈکشنری اوس زبان دیاں ترکیباں تے محاوریاں دا اکٹھ ہوندی اے۔ پنجاب پاکستان دا سبھ توں وڈا صوبہ اے تے پنجابی پاکستان دی سبھ توں وڈی زبان اے۔ پنجابی زبان دے حوالے نال ہن تیکر برصغیر پاک و ہند وچ اِنفرادی طور تے کجھ کم ہویا اے جد کہ سرکاری پدھر تے ایس وڈے مقصد نوں نظر انداز کیتا جاندا رہیا اے۔

پچھلے دِناں محکمہ اطلاعات و ثقافت دے چھتر چھاویں چلن والے ادارے پلاک ولّوں تیار کیتی گئی 7 جلداں تے مشتمل وڈی پنجابی ڈکشنری ویکھن نوں لبھی۔ بالکل اوسے طرحاں جیویں اَج کل لوک چلغوزیاں دے پیکٹ نوں حسرت بھریاں نگاہواں نال ویکھدے نیں پر ڈکشنری دی موٹائی ویکھدیاں ہوئیاں قیمت بہوں گھٹ لگی۔ 7 جلداں تے ہزاراں صفحیاں آلی ڈکشنری رعایتی قیمت تے لبھ سکدی اے پر حسرت نال ایس لئی ویکھیا کہ پڑھائی دیاں مصروفیتاں کارن اپنے وڈے علم دے خزانے توں اجے کجھ چر فائدہ نہیں چُک سکاں گی۔ محکمہ اطلاعات و ثقافت لئی مان جوگ گل ایہہ وے کہ ایس ڈکشنری نوں برصغیر پاک و ہند وچ پنجابی زبان دی سبھ توں وڈی ڈکشنری ہون دا اعزاز حاصل اے۔ دوواں پاسے دے پنجاب وچ پنجابی زبان دے حوالے نال ایس توں پہلاں اینی وڈی تے اینی بھرویں ڈکشنری تیار نہیں کیتی گئی۔ ایسے لئی عالماں تے سوجھواناں ایہدی بھرویں پذیرائی کیتی اے تے چھپدیاں ای ہر پاسیوں مبارکاں دی دُھم مچی پئی اے۔ ایس ڈکشنری دا کمال ایہہ وے کہ ایہدے وچ پہلاں توں موجود ساریاں ڈکشنریاں دے اکھراں دے نال نال پنجاب دے وکھ وکھ علاقیاں دی وکھ وکھ لفظالی شامل کیتی گئی اے۔ ایس توں اڈ آہر کیتا گیا اے کہ پنجاب دے کلاسیکی صوفی شاعراں دیاں ساری لفظالی وی ایہدا حصہ ہووے۔ فیر پنجابی زبان دے اُگھڑویں ادیباں، شاعراں تے کھوجکاراں دیاں لکھتاں توں وی بھرواں فائدہ چُکیا گیا اے تے جتھے کوئی نواں اکھر لبھیا اوہنوں شامل کیتا گیا اے۔ ورھیاں توں ڈِکشنری دا روایتی طریقہ ایہہ سی کہ پہلاں کارڈ تے حرف لکھے جاندے سن فیر ٹائپ کیتے جاندے سن پر کیوں جے ایس ڈکشنری دا دورانیہ صرف دو ورھے سی تے ایہہ اک بہوں وڈا منصوبہ سی ایس لئی بوہتا کر کے کارڈاں دی تھاں مطلوبہ اکھراں نوں سِدھا کمپیوٹر تے ٹائپ کیتا جاندا رہیا۔ ایسراں ویلے دی بچت وی ہوئی تے کم وی چوکھا ودھیا ہویا۔ ڈاکٹر شاہد کاشمیری ہوراں دی نگرانی ہیٹھ کھوجکاراں دی ٹیم نے پوری لگن نال کم کر کے تاریخ وچ اپنا تے پلاک دا نام اُچا کر دتا اے۔ ظاہر اے اینے کم ٹیم ورک تے سرکاری اداریاں ولّوں ای توڑ چاڑھے جا سکدے نیں۔ ایہناں لئی ویلے دے نال نال چنگا پیسہ وی چاہیدا ہوندا اے۔ آس اے اَگے چل کے ایسے ڈکشنری نوں پنجابی توں انگریزی وچ وی سامہنے لیایا جاوے گا تاں جے نویں نسل تے خاص کر انگریزی زدہ نسل اپنی بہوں سوہنی زبان توں جانُو ہو سکے۔ اپنی زبان دی جانکاری اوہناں نوں صوفی شاعراں دے کلام دے نیڑے کرے گی جیہناں محبت، امن تے رواداری دا سبق دتا تے جگ وچ بھائی چارے تے انسانی قدراں نوں ودھایا۔ پک نال ایہہ ڈکشنری پنجابی زبان دے ودھالئی اک دیوے دا کم کرے گی۔

☆☆☆

غلام حسین ساجد

# رہتل دا ست ''نظراں کتھے ٹھہر دیاں''

محمد سلیم الرحمان نے اپنے اک کالم وچ لکھیا اے بھئی غزلاں دی کتاب تے کوئی رائے دینا سب توں اوکھا کم اے۔ کیوں جے غزل دی کتاب دا شعر اک نظم ہوندا اے تے جے کتاب کتاب وچ دو ڈھائی ہزار شعر نیں تاں تسی دو ڈھائی ہزار نظماں ، ذہنی کیفیتاں بارے کوئی بھروسیں گل کویں کر سکدے او؟۔ میں انہاندی گل نوں وڈیاں کردے ہوئے ایہہ آکھاں گا بھئی ایہدے توں ودھ اک ہور اوکڑ غزل دے شاعراں بارے رائے دیندیاں ایہہ وے کہ تسی اونہاندے فکری مہاندرے نوں نتار نہیں سکدے۔ انج لگدا جویں تسی کسے لاری اڈے یا اسٹیشن تے کھلو تے جیں جیں کردیاں واہراں وچوں کسے نوں سد مار پئے بُلاندے ہووتے لوکاں دیاں آوازاں دی واجھڑ تہاڈے سد تہاڈے جانو بندے تائیں اپڑن نہ پئی دیندی ہووے۔ یعنی غزل دے شاعر نوں اپنی پچھان کرانا اوکھا اے۔ ایویں جویں ہک وردی والے سکولی بچیاں وچوں اپنے بال دی سیان کرنا۔ شاہد ایسے پاروں اپنے اک مضمون وچ انیس ناگی ہوراں لکھیا اے کہ غزل دی شاعری اک من بھانوناں متن اے، جہنوں سبھے لکھ رہے نیں پر نئیں جاندے کہ اوہ ایہنوں کیوں تے کویں پئے لکھدے نیں۔

ایہہ گل کسے حد تک ٹھیک وی اے۔ کدی کدی تاں انج لگدا اے بھئی بھکھ تس وانگوں غزل لکھنا وی اک جبّلت اے۔ اُنج وی فارسی/اردو تے دیسی زباناں وچ غزل دی ریت اینی کو پرانی اے بھئی ایہہ ہُن صنف سخن گھٹ تے ''عادت'' ڈھیر جاپدی اے۔ مُڑ قافیے دی جکڑ بندی تے اوہدی معنوی دھراں دی تجدید غزل نوں کجھ ایہو جیہی بُجھارت بنا دیندی اے، جہنوں بُجھنا اوکھا نئیں اوکھا نئیں جاپدا تے پنجابی غزل وچ غزل لکھن والے تاں اک ہور بج دے وی شکار نیں بھئی اوہ غزل نوں فارسی یا اردو غزل دیاں بحراں وچ پرو کے تے اردو/فارسی غزل دی دی روایت دی بردی بنا کے اوہنوں کوئی لوکل سیان بنان دے قابل ای نئیں چھڈ دے۔ میں پہلاں وی کسے تھاں لکھیا اے بھئی اسیں پنجابی زبان

وچ غزل تے لکھدے آں پر پنجابی غزل نئیں لکھدے کیوں جے ساڈی غزل دا منھ متھا انجانو اے۔

ایہہ ساریاں گلّاں کرن دی لوڑ تاں پئی بھئی میرے سجن احسان رانا وی غزل گو نیں۔ جنوری 1977ء چھپی اپنی پہلی کتاب ''ٹوٹے ونگاں دے'' توں لے کے 2015ء وچ چھپی کتاب ''نظراں کتھے ٹھہر دیاں'' تائیں اپنے لگ بھگ چالیہہ سال شعری سفر و اوہناں عام طور تے غزل ای آکھی اے کیون جے ''گلاں کردی شام'' دیاں گیارہ نظماں اونہاندی ایس پچھان نوں مدھم نئیں کردیاں۔ یعنی اوہ وی اک ہجوم وچ کھلو تے اپنا مُکھ وکھان دی آہر وچ نیں تے سچ ایہہ وے پئی اوہ سیانے وی پئے جاندے نیں تے اونہاندی آواز رلیاں ملیاں آوازاں وچوں نتّر کے اپنے نویلکے ہوون دی دس پاندی اے۔

اونہاندی کتاباں نوں جھاگیا تاں اوہ مینوں اک نترویں تے سچّے شاعر جاپے تے لگیا بھئی غزل دی چون اوہناں سوکھ پاروں نئیں، اپنی باطنی ضرورت پاروں کیتی اے۔ بُلھے شاہ آکھیا ''بُلھیا رب کہو نہ کہو.....آئی صورتوں سچا رہو''۔ احسان راناوی ایسے اصول نوں اپنایا۔ جے بندہ اپنے آپ توں سچا ہووے تاں شاعری اوہدی ہونددا ست بن جاندی اے۔ احسان رانا دی شاعری وی اوہدی ہوند دا ست اے، جہنوں کسے پارکھ دی لوڑ اے یا کسے شارح دے کجھ شعر ویکھو۔

بولن وی اج مُل دا ہویا
ویلے دا بازار تے ویکھو

جس نال میں دل دیاں کردا ساں
اوہ رُکھ سیونکاں کھا گئیاں

ڈھارے چوندے لِپاں گا
کہنا بہت سوکھلا اے

(''ٹوٹے ونگاں دے'' وچوں)

جس دن دا چن رُسیا میتھوں
چیتر وی مگھّر لگ دا اے

میرا دشمن میرے اندر
میریاں میرے نال ای جنگاں
جیون بنّا مُنجی د اے
تھوڑا ٹریا بُہتا تھکیا

کنّوں بولے ہوگئے آں
گلّاں سُن سُن شہر دیاں

(''میرے اکھر، میرے سورج'' وچوں)

رواں گا میں ہستّاں گا
ایہو خودمختاری اے

اِکّو گھمن گھیری میرے
سارے کم سُکھالے کیتے

اوہ مِلیا تے تیجا جھاتی پاوے گا
بُکل دے وچ چورنئیں تے چنگا اے

ساہ لینا وی اوکھا ہویا
گھر گھر بندی خانے ویکھے

(''گلاں کردی شام'' وچوں)

میں پینڈو آں پر نکے ہوندیاں شہرنوں وڑ گیا ساں۔ایہنو میرا تعصب آکھو یا نیاں، میں من دا ہاں پئی چنگی پنجابی شاعری کیتی (یا پنجابی غزل آکھی )ای نئیں جاسکدی۔جدوں تائیں تسی پنجاب دی شہری تے دیہاتی رہتل دے ہکو جیہے جانو نہ ہوودو۔کیوں جے سچی تے سُچی شاعری تہاڈے ہنڈائے وقت دا پرچھاواں ہوندی اے تے احسان رانا کول ایس ہنڈاپے دی جھلک واہوا سرہی اے۔اُتلے شعر جیہڑے اوہدیاں پچھلیاں تِن کتاباں وچوں کسے کھیچل بناں چُنے گئے نیں۔ایہہ دسدے نیں کہ اوہدیاں جڑاں اپنی مٹی تے اوہدی چھاں اپنے وسیب تے اے۔

احسان رانا دے پارکھاں جویں منصور احمد خالد، عارف عبدالمتین، ڈاکٹر عصمت اللہ زاہد، ڈاکٹر اختر شمار، پروفیسر نعیمہ راؤ، ڈاکٹر جمیل احمد پال، ڈاکٹر نوید شہزاد، غلام مصطفیٰ بسمل تے ہور سجناں اوہدی شاعری بارے بڑیاں بھرویاں گلاں کیتیاں نیں تے ایہہ اوہدا حق سی۔ کیوں جے شاعری دے نال ہنڈن والا بندہ تاں ای جی سکدا اے بھئی اسیں اوہدی کیتی نوں وِڈیائیے۔ احسان رانا دی شاعری تے اوہدی حیاتی جویں دو جڑواں بھیناں نیں۔ اک دی اکھ بھردی اے تے اوہدی لالی دو جی دی اکھ وچوں سمکدی اے۔ سچی شاعری ایسے نوں ای آکھدے نیں۔

احسان رانا دیاں پچھلیاں کتاباں تے نویں کتاب ''نظراں کتھے ٹھہردیاں'' اتے جھات پائیے تاں کجھ پرتاں آپ مُہارے اُگھڑ کھلوندیاں نیں۔ پہلی گل تاں میں پہلے کر آیاں بھئی اوہدی شاعری دا ویہن اوہدی حیاتی دی زویں تے وگدا اے۔ دوئی کرن والی گل ایہہ وے پئی اوہدی شاعری دا ست اساڈے وسیب دا ست اے۔ جویں جویں اساڈا وسیب کھوکھلا، بے چسّا تے بے تھوا ہو رہیا اے احسان رانا دی شاعری دا گوڑ وی سریہیاں ہو رہیا اے۔ تسی سارے جاندے او پئی اسیں بحیثیت قوم اک مجموعی زوال دا شکار ہاں تے احسان رانا دی شاعری ایس زوال دی ون پونیاں پرتاں نوں اُگھاڑ دی تے ساڈے سامہنے لیا رکھدی اے۔ قدراں دا زوال تے لالچ ہوس تے طمع وچ وادھے دی پچھان لئی اسانوں اوہدی شاعری پچھو کجھ کھول کے دسدی اے پر اسیں رمز شناس ہووے تاں۔

میاں محمد بخشؒ ہوراں نوں وی گلہ سی پئی سخن دا رمز شناس نئیں لبھدا۔ خواجہ فریدؒ وی محرم راز نوں اُڈیکدے رہ گئے۔ بھلا ایہدی وجہ کیہہ اے؟ ایہونا پئی اساڈے سُر شاعر یا لکھن والے دے سُراں نال نئیں رلدے۔ انج آکھیے اسیں اپنے آپ نوں شاعر دے لحن پاروں پیئوں نئیں کردے۔ تے جد تائیں شاعر نوں ڈی کوڈ نہ کیتا جاوے، اوہدی گل سُنی یا سمجھی ای نئیں جاسکدی۔ احسان رانا اُنج تے بڑا بیبا تے سِدھا ساہنواں شاعر جاپدا اے۔ پر حیاتی نوں اُلیکن والا بندہ ایڈا سِدھ پدھرا کویں ہو سکدا اے۔ آہدن پدھ کریاں پدھ مکدا اے۔ احسان رانا دیاں شاعری وی اساڈے کول اپنے آپ نوں نال ٹُر کے کیلن دی منگ کردی اے۔ تاں اوہدے اندر دا بھیت وی کھُلسی تے اوہدے حسن دی رنگولی وی۔

میں ایویں کتاب نوں چاکے ویکھیا تاں بیک ٹائیٹل تے چھپی غزل نظری پئی تاں سوچیں پئے گیا پئی ایہہ سہل ممتنع دی شاعری اے یا قدراں دے زوال تے اوکڑ بن دی حیاتی دا نوحہ۔ دوتن شعر تسی وی ویکھو:

سُرخ گُلابی اکھاں دِسیاں
چہرے سب دے پیلے ویکھے
ہُسن نئیں ساڈا ایکا ہونا
تھاں تھاں قلم قبیلے ویکھے

محنت کش ساں محنت کیتی
میں نئیں ہور وسیلے کیتے

پہلا شعر پڑھیا تاں مینوں احمد مشتاق دا اک شعر چیتے آیا:

یار سب جمع ہوئے رات کی تاریکی میں
کوئی رو کر تو کوئی بال بنا کر آیا

تے دوجے تے تیجے شعر وچ وی دسّی حقیقتاں نوں کسے وضاحت وضاحت کوئی لوڑ نئیں۔ انج احسان رانا دی شاعری وچ اج دے انسان نوں درپیش اوکڑاں تے انسانی قدراں دے زوال دا بیان ہِنر کے سامنے آوندا اے۔ پر اوہ اوہنوں پراپوگنڈا بنا کے تے حیاتی نوں کسے گُٹھ لاون دا کوئی منشور گھڑ کے کچیاں نئیں کردا۔ سیانے آکھدے نیں، گل دی تاثیر اودوں سر ہی ہوندی اے جد تائیں گل کجّی رہوے تے احسان رانا دی شاعری اساڈی رہتل دے کوڑ دا کج اے۔ کجھ شعر ویکھو

اِکّو چُپ اے لکھاں ورگی
ایسے وچ آسانی ویکھی

میلیاں اکھاں، دل وی میلے
ساری دُنیا کسراں دھوواں؟

دے دے متّاں تھکیا ٹکّر پاڑاں نوں
بِلیاں کتے اندریں واڑی جاناں واں

کھوہ نوں پُٹھا گیڑا دیوو
اوہدا پانی بھر نئیں ہوندا

جے نہ ڈھڈ پیارا ہوندا
ننگے سر وی کجدے بندے

ہسدے وسدے ویہڑے اوہ
پنڈاں وچ نہ شہراں وچ

ایہہ شعر میں کسے خاص ترتیب نال چُنے نیں۔ پر تُسی ویکھیا اے پئی ایہہ اج دے چالو ویہار دی کس طرحاں ترجمانی کردے نیں۔ جدوں شاعر تے شاعری دے وچکار دی دوئی مُک جاوے تاں انج ای ہوندا اے۔

دریائے راوی دے کنڈھے اک تھاں مائی صفوراں اے۔ ایہہ اوہو بی بی اے جیہدے بارے علی حیدر ملتانیؒ آکھیا ہا: ''مائی صفوراں پورن بھانڈا، حیدر ڈنگراں ڈھوراں جیہا''۔ اوہدی آل وچوں سسی دا اک شاعر ہویا اے حاجی محمد بخش، اوہ آکھدا اے:

شعر آکھن دی جاچ نہ مینوں ڈردا شعر نہ آکھاں
درد ہووے دل شاعر دے، شعر آون بھن بھن کھاکھاں

دردمنداں دی کمی ہمیشہ شاعر ہوئے لاکھاں
حاجی محمدؔ درد دِلاں دے جالن جنگل راکھاں

سچ پچھو تاں مینوں وی کِلھ کِلھ کے شعر آکھن والا بندہ شاعر گھت تے مستری زیادہ لگدا اے۔ ایہہ کوئی اخباری کالم اے جیہڑا تسی مدعا متھ لکھیا اے؟ چنگی شاعری دی سبھ توں وڈی صفت ایہہ ہوندی اے پئی اوہدی بُنتی دی سونہہ نئیں لگدی تے اوہدا حسن سِرّی ہوندا اے۔ اوہنوں پھرول کے ویکھو تاں کجھ ہتھ نئیں اندا۔ پر اوہدا ظاہری تے معنوی حسن مُڑ مُڑ کے تہانوں اپنے ہون دی دس پاندا اے۔ کیوں جے جہڑے کم کھچیل کر کے وی نئیں ہو سکدے، اوہناں وچوں شاعری دا نمبر پہلا اے۔ احسان رانا دی شاعری وی شانت ندی وانگوں دھیرے دھیرے مدھم وگدی اے۔ انج لگدا اے اوہ شاعری نئیں کر رہیا، سدھ پدھریاں گلاں کر رہیا اے۔ پر ایہہ سدھ پدھریاں گلاں وچوں وچ گُناں دیاں گُتھلیاں نیں تے ایہناں راہیں اسیں اج دی آپو دھاپی، خودغرضی، فریب، حق تلفی، ظلم، اخلاقی زوال تے ہور گھنیاں سماجی برائیاں دی سیان کر سکدے آں۔ کیوں جے احسان رانا شاعری تے حیاتی

نوں اک دوئی وچ گُتھ کے اک بہوں ای ون دی گلی لگاندے نیں۔جیہدے بارے نجم حسین سیّد آکھیا ہا

رات تندوری بھکھدی پئی اے

گھت وچ ہتھ تے روڑی لا

ایہہ رات تندوری ، حیاتی دے جہنم توں سوا ہور کیہہ ہو سکدا اے۔احسان رانا ایسے جہنم دا شاعر اے۔ پر اوہدے وجود دی تاثیر اینی کو ٹھنڈی اے پئی اسیں ایس جہنم دے لمبواں توں سواہ ہوندی حیاتی دے جانو اول تے بندے ای نئیں تے جے بندے وی آں تاں بڑی دیر تے نموشی نال۔

احسان رانا بڑی سلاہنا تے سچ نال ٹرن والے بندے نین۔جمیل احمد پال ہوراں صحیح آکھیا اے پئی:'' ساڈے احتجاجی شاعراں کول احتجاج ودھ تے شعریت گھٹ ہوندی اے۔احسان رانا دا کمال اے کہ اوہناں نے شاعری نوں شاعری ای رہن دتا اے۔اوہناں دی غزل وچ تغزل وی ہوندا ایتے تازگی وی''۔

اللہ کری دونیاں ترقیاں وے بابوآ

☆☆☆

# ہیر آکھیا جوگیا سچ آکھیں

ہیر فرحت شاہ

(1)

ہیر آکھیا جو گیا سچ آکھیں کنا عشق ضروری رہ گیا اے
کدیں من مرضی کجھ ہوندا سی جیہدا ناں مجبوری رہ گیا اے
اہوو مجنوں سوکھا نظر آیا جیہڑا کھاندا چوری رہ گیا اے
جتھے لالچ انھا کر مارے اتھے کیہڑا نوری رہ گیا اے

(2)

سچ آکھیں ذ زمیں اتے جے جنگل بیلے رہ گئے نی
کتے ڈاکو لکے پلس کولوں کتے صرف بگھیلے رہ گئے نی
ساتھوں میلے کھوہ لے ظالماں نے ساڈے کانڑ جھیلے رہ گئے نی
جنہاں یاریاں توڑ نبھائیاں سدا، اج آپ اکیلے رہ گئے نی

(3)

بے حسی، دروغ، فروغ پایا اتھے گنگ تے انھ مزاج بن گئے
چور چتر چلاک عظیم ہوئے، اتوں ول فریب رواج بن گئے
صوفی، ملاں، سنیاسی دا فرق مٹیا، دا، دم، درود علاج بن گئے
ٹوٹے ہوئے سلوک ملوک سارے اتے تلے ہزار سماج بن گئے

(4)

ہیر آکھیا جوگیا سچ بولیں، کوڑ فتح تے سچ شکست ہوئے
کیویں لوکاں نوں رکھ غلام کیتا، سوسالاں دے آبندوبست ہوے
لڑلڑلڑائیاں انھیر یاں وچ ہوندے ہوندے تاں حوصلے پست ہوئے
ک ءلگ پئے چرساں مکان اتے کئی پی شراباں نوں مست ہوئے

(5)

شور شرم شریر شرارتی دا، شوق شک شکوک دی نظر ہویا
جند، جنس دا ڈوہنگ نہ رہ سکیا اتوں ٹھک شکوک دی نظر ہویا
کدیں اکھ دی چوری پھڑ تیج گئی کدیں نک شکوک دی نظر ہویا
دل بھیڑے توں راز نہ راز رہیا بک بک شکوک دی نظر ہویا

(6)

صوفی صوف چوں نکل کے آن وڑے، وچ ریشمی لاچیاں چغیاں دے
کھاندے مکھن ملائی وی دیگڑیاں وچ، لیندے مزے بٹیریاں مرغیاں دے
ہوے پیسہ تے پیر دے موڈھیاں نل، جے غریب تاں کچھڑ دروغیاں دے
آ جان شکنجیاں دے عین پھسی۔ معصوم جیویں کوئی گرغیاں دے

(7)

م ملاں پجیرو تے چڑھ بیٹھا، نال بوری چا رکھے سوں بم کالے
کھیسے بھرے سوں پونڈاں تے ڈالراں نل۔ کنے ویکھ سوں ہویئے کرم کالے
شہراں وچ گواہیاں دا قحط پیا، بھانوے چیکدے لاشاں دے چم کالے
رلے سارے وڈیرے نیں آپس دے وچ، کیتی جاندے نیں کماں تے کم کالے

(8)

ہیر آکھیا جوگیا سچ آکھیں، کنا جھوٹ تے کنا اے سچ اتھے
اگاں لگدیاں گھراں نوں روز یارا، بجھے ہوئے نیں پریتاں دے مچ اتھے
پیڑاں منگدیاں کوکاں نوں کول کوئی، چھالے پیراں دے منگدے نے کچ اتھے
وڈے وڈے دناواں دی سوڈھ کیتی، وچوں لبھے نیں کھچاں دے کھچ اتھے

(9)

موئے مکیاں دے درجے بلند ہون جیندے جا گدیاں وقت تبدیل ہوئے
واپس آئے نہ ویلے جو گزر گئے، نہ تے خضر ہوئے نہ خلیل ہوئے
لٹے گئے نیں دلاں دے شاہ کئی، مارے گئے نئے جہڑے اصیل ہوئے
جیہڑے کسے دے لارے تے اٹک گئے فرحت شاہ اوہ رج ذلیل ہوئے

(10)

ویلا ویری وصال دے موسماں دا، اتوں رل گیا نال شریکڑیاں دے
یاد رہی نہ شکل پیاریاں دی پایا غلبہ خیال شرکڑیاں دے
بھکھ مرے بچونگ مسکین ساڈے رج تھکن نہ بال شریکڑیاں دے
فرحت شاہ اے دور اے دولتاں دا، دن، ہفتے، تے سال شریکڑیاں دے

(11)

د، دکے ادیب شدیب ہو ئے، ش، شوہدیاں شعراں دا شور پایا
پاگل ہوئے، سٹیجاں انعاماں پچھے، وچوں وڈے توں وڈا اے چور پایا
اتوں کرن نصیحتاں چنگیائی دیاں، اندروں ہڈوں چنگیائی دے کھور پایا
فرحت شاہ نے اہنہاں منافقاں نوں باہروں ہور تے وچوں اے ہور پایا

(12)

ہیر آکھیا جو گیا سچ دسیں، کس دی سنیے تے کس دی نہ سنیے بھلا
دانشوراں دا لنڈا بزار لگیا، نال اسیں وی تانی پئے تڑیے بھلا
پھٹ لان خیال دے سینیاں وچ، ٹوٹے کرن تے اسیں پہ چنیے بھلا
سانوں وچ پراتاں دے ریت دیون آٹا سمجھ کے سچا پئے گنیے بھلا

(13)

ہیر پچھدی اے جو گیا سچ دسیں جیہڑے حاکم نیں وچوں غلام تے نئیں
جیہڑے عام نیں بندے وی ہین کہ نئیں جیہڑے خاص نے کدرے عوام تے نئیں
کتے دھوکے تے دھوکا تاں نئیں سارا، سچی دس کھاں کم تمام تے نئیں
جیہڑی صبح سویر دی آس تے آں، ساڈی آس امید دی شام تے نئیں

(14)

ل لعنتی کرے نصیت مینوں، پچھے زندگی توں کیویں گزارنی ایں
رج کھادھے دے ٹیٹن نوں عقل کہوے مینوں آکھے توں چولاں پئی مارنی ایں
آکھے دنیا دی دال نوں گال ہیرے، تیری تاں ایں جے دنیا نوں چارنی ایں
لے چوک چلا کی دامل ہیرے بھانویں جتنی ایں تے بھانویں ہارنی ایں

(15)

ہیر آکھیا جوگیا بول بھیڑا، قلمکار کیوں قلم فروش ہویا
سچ سوچیاں سوچ نہ پلے پوے، عقل گئی تے بندہ بے ہوش ہویا
کوئی پرکھ پرچول دا لومڑ ہوئے ۔ کوئی ماڑا مشوم خرگوش ہویا
جتھے میڈیا موت مزید ہوئے اتھے ہیر دا دس کی دوش ہویا

(16)

ساری پیسے دی کھیڈ پئی جاپدی اے بھانوے ٹی وی، رسالے اخبار ہون
سچی مار کے کھبی وی دے مارن خبری ہون یا کالم نگار ہون
جیہڑی گل دا فیدائے خرید لو، سودے سلف دے کھلے بزار ہون
چھوٹے وڈے ضمیراں دا مل پوئے بے ضمیری توں لوکی نثار ہون

(17)

گل گھٹے گئے جوگیا ماڑیاں دے، چیکاں پھڑکدیاں رہندیاں سینیاں وچ
بے بسی، بے چسی چا کر چھڈی، جند پھسی، پھسڈی کمینیاں وچ
ائیں ہوئی نا جنگلاں دے وچ کدیں جیویں بیتی اے ساتھے مدینیاں وچ
جو اوکھ نہ پنگری سی صدیاں دے وچ آ ڈھٹھی اے سرتے مہینیاں وچ

(18)

سینے بلدی اے آتش درداں دی، ساہ تپ کے لو دی دھار ہوئے
رت روندے نین اسیری نوں، دل تڑپ تڑپ لاچار ہوئے
لگے زخم تے زخم ناسور بنڑے جو دل ساڈے تے وار ہوئے
کدیں اینج وی ہویائے دنیا تےجیویں غماں دے نال وپار ہوئے

(19)

ہیر آکھیا جو گیا ویکھ لویں کیہڑا قید تی کیہڑا ازاد ہویا
کیہڑا ہتھ رکھ بیٹھا پیڑاں تے کیہڑا دوزخ وچ وی شاد ہویا
کس سر سولی چم گل لائی کیہڑا سولیاں دی بنیاد ہویا
فرحت شاہ جہیا وی کوئی کوئی ہوسیں، جیہڑا دل ہتھوں برباد ہویا

(20)

بڑی اوکھی بنڑ گئی اے دنیا تے ہر پاسے چیک پکار مچی
لکھ ونج تاریخ زمانے دی ہے پل پل کوئی خونخوار مچی
کدیں بھکھ نچی وچ گلیاں دے کدیں بیماری گھربار مچی
میں اکھیں ڈٹھا ے سڑکاں تے جداں موت اے مارومار مچی

(21)

ہیر پوچھیا کون نیں حاکم ساڈے، ساڈے وچوں نیں یا نیں ہور کوئی
ساہنوں دین گے جینڑ دی تھاں جوگی، یا لبھ لیے اسیں گور کوئی
چپ رہیے یا سہہ جایئے ظلم سارے، یا رل مل پاویئے شور کوئی
جوگی بولیا، ہیر یئے لگدے نیں، مینوں قاتل تے کدیں اے چور کوئی

(22)

بھانویں مزہب تے بھانویں سیاستاں نیں، سبھے بنڑے نیں کاروبار اتھے
اتوں عالماں، لیڈراں، قاضیاں دے، لگے ہوئے نیں سستے بزار اتھے
نکی نکی ڈیوٹیاں تفرقے دیاں، وڈے وڈے نیں مل بے شمار اتھے
نکے موٹے مفاد دی کارن لگی ہوئی اے لمی قطار اتھے

(23)

ہندو ڈبے، عیسائی نوں موت آوے، پیا دنیا تے بس مسلمان جیوے
لوٹے لمے تے ستھڑاں تاں ہوں لنڈیاں، لگ موڈھیاں نال شیطان جیوے
مرے شیعیہ تے دین دا مزا آوے، ڈگے روضہ تے فیر ایمان جیوے
ٹٹے امن تے شرح دا شورا بنے لگے اگ تے اگے امکان جیوے

(24)

بینک بنڑے نیں نوٹ دی چوٹ کارن وچے گنتیاں دے ہیرا پھیریاں نیں
گلاں اسلحے، شراب تے سونے دیاں گل جاپن نوں دو ہی بتھیریاں نے
وچو وچ لڑائیاں دے ہڑ وگے، جنگ و جدل دی گھلیاں انھیریاں نیں
غور کرو تے مکدی اے فیکٹریاں تے کتھے تیریاں تے کتھے میریاں نے

(25)

ہیر آکھیا جوگیا دس کھاں بھلا، بھکھ ننگ تے حرص دا جوڑ کی ہے
جہنوں روٹی، لباس تے چھت لبھے انہوں بنگلے بناون دی لوڑ کی ہے
جہدے نین پران سلامت ہوون، اہنوں دنیا تے شاہی دی تھوڑ کی ہے
دس جوگیا اتنے عزاب دے وچ، اتوں ہور عزاب دا توڑ کی ہے

(26)

ہیر سوچیا کھیڈ دا بھید ہے کی، کیویں علم تے غلم چا وکھ ہوون
کتے رب رحیم دی رونقاں ہن، کتے ظلم زوال پئے لکھ ہوون
کتے دلڑی تے کتھے رب اکبر، نکے نکے جئے راز نہ رکھ ہوون
سو اڈیاں مار کے ٹر بندیا جدوں وکھ ہوون تاں ککھ ہوون

(27)

ہیر آکھیا جو گیا سچ آکھیں کی ست کڈھیئی دانائی دا
اس خورد بیناں دے دور دے وچ کی کم ڈٹھی ء بینائی دا
کی سینس تے فکر عروج پایا کم مک گیا شبھ شہنائی دا
دم دم توں ہویا وکھو وکھ، ناں رہ گیا بس اشنائی دا

(28)

ف فلسفے فیشن فن بن گئے ج جعلی ملنگ فنکار بنے
پیسے والیاں فوک فراڈ کیتا تے جو آپ سن بابے بیکار بنے
رتی کدھاں تے ٹنگ چنگیراں نوں بھانڈے ٹینڈر غریب شاہکار بنے
وچے جھل فقیراں دے کھڈی کر کے، ہک، دو، تے دو دے چار بنے

(29)

گیتاں نال وی جو گیا ہتھ ہویا کوڑ لوکاں دی چیکاں دا مل پیا
جناں جناں بے سرا سی بال کوئی اناں، اناں تریکاں دا مل پیا
لکے، چھینے تے گولے مذاق بنے، جدوں وٹھاں تے پیکاں دامل پیا
فرحت شاہ نا ایویں اداس ہوودو کدیں ساڈی اڈیکاں دا مل پیا

(30)

ہیر آکھیا جوگیا سوچ ذرا، جمنڑ دکھ تے مرن مران وی دکھ
جے عقل شعور دی گل کراں، جند دکھ تے جگ جہان وی دکھ
تھلاں پار دیوانیاں وار پھریئے، پچھے مڑیئے تے جان پہچان وی دکھ
بھرم بھریا بھروسہ وی پھٹ لاوے اگے ودھیئے تے مان تران وی دکھ

(31)

سینہ ساہنواں دی آری دی کاٹ اتے، چرے جدوں تے متھے تے سٹ وجے
لگے موت کنارے تے اپڑ گئی، بوہا ہجر دا جھٹے دی جھٹ وجے
ساڈا پھٹن پھٹین تے دل آوے اہنوں لگے کہ اجن وی گھٹ وجے
تینوں وجے تے وجن دی وجہ دسے، تیرے پھٹاں دے اتے جے پھٹ وجے

(32)

ہیر آکھیا جوگیا بول کھاں وے اج کنیاں محبتاں سچیاں نی
پکے پک پکوان مفاد والے تنداں پیار پریت دیاں کچیاں نی
ٹر گئے نے وقت وفاواں دے، خالی چمیاں چٹیاں مچیاں نی
کسے عشق دی عین وی سمجھ ناہیں نری گلاں باتاں بچیاں نی

(33)

چمی چٹی دا سنگ خراب کرے، دلاں باجھ ایہ کم ہے باندراں دا
لکھاں ورقیاں وانگوں جوڑ بہوو، سینہ سینے نل چم ہے باندرا ں دا
پنڈا پنڈے تے جوڑ کے حظ لینا، بناں جزبیاں خم ہے باندراں دا
انہاں سبھاں نوں کھل نا کھیڈن دا، فرحت شاہ نوں غم اے باندراں دا

(34)

ایسے شوہدے زمانے اچ شعر لکھے، جتھے حرف دے ظرف دی فہم ناہیں
چھوٹا چھوٹے توں چھوٹا فرعون بنیا، کسے بھڑوے نوں فطرت دا سہم ناہیں
جہدی چھری دے تلے جو آن پھسے، چھری والے نوں کسے تے رحم ناہیں
فرحت شاہ نوں چانن ہے ساریاں دا، کوئی شک، گمان، تے وہم ناہیں

(35)

خوشی سچی دی ڈوڈھ دی دوڑ لگی، موت لگی جوں منجے تے یاد آیا
پیسہ ساری مصیبت داحل ناہیں، ویکھے پیڑاں دے پنجے تے یاد آیا
کدی وال لگوان اچ ہرج کوئی نا، ویکھے عقلاں دے گنجے تے یاد آیا
ساڈے جیون دی وجہ نہ رہی باقی، ہیر چڑھی جوں جنجے تے یاد آیا

(36)

فرحت شاہ ایسی دنیا تے طعن پوے جتھے امن دی آڑ اچ جنگ ہوے
جتھے قتل قتال تے فخر ہوے، اتوں فخر تے خون دا رنگ ہوئے
اتوں خیر دے کم دا دعویٰ کرن، پچھے خیر دے سازش دا ڈنگ ہوئے
فرحت شاہ اسیں پکا ہے رل مرنا، بھانویں لہور ہوے بھانویں جھنگ ہوئے

(37)

رب منن نا منن دی بحث ہو وے، بحث کرن زنانی توں مار کھاندے
رب ہوون نا ہوون دی بحث ہووے بحث کرن پئے جوے وچ ہار جاندے
رب ویکھن نا ویکھن دی بحث ہووے، بحث کرن مریداں نوں چار جاندے
رب لبھن نا لبھن دی بحث ہوئے، بحث کرن عقیدے توں پار جاندے

(38)

ہیر پوچھیا جوگیا سچ دسیں، اسیں آپ ای آں کوئی ہور تاں نئیں
جھڑا آنے بہانے پے لڑن لگے، کسے ہور دے ہتھ وچ ڈور تاں نئیں
بہتی عقل تے دانش پئے بولدے نیں، ذرا ویکھ تاں سہی کتے چور تاں نئیں
جھڑے چوگے تے سانوں نے لائی رکھدے کتے چوراں دے پچھے وی مور تاں نئیں

(39)

کدیں عقل وی علم دا باعث ہوئی، ع علم عقیل تو دور ہوندا
آو ویکھو عدالتاں شالتاں وچ کیویں عدل عدیل توں دور ہوندا
پا پڑھے تے آکڑ کے بوہے جیہڑا، ایسا عالم وی بڑا رزیل ہوندا
جیہڑا عمل دے نال ہے ثابت کردا، اوہو کامل تے اصل اصیل ہوندا

(40)

ہیر آکھیا جوگیا بول کدیں دس لوکاں نوں گل اصول دی ہے
جو وی مذہب توں سانوں ہٹاوندا ہے اہنوں آکھ ازادی قبول دی ہے
مزہب کدیں وی ظالم نئیں ہو سکدا، اے کہانی اداس ملول دی ہے
سارے جھگڑے فساد سرمائے دے نیں، کتھا عرض دی اے بھانویں طول دی اے

(41)

ہیر آکھیا جوگیا ظالماں وے، کدیں ہجر فراق دی گل کریئے
کی ہویا جے عشق نراض ہویا، کسے عیب توں پاک دی گل کریئے
بڑا ہوگیا رووں دنیا دا کوئی ہاسے مذاق دی گل کریئے
ملاں عرشاں دے ذکرنوں لگا رہوے، رلے بہویئے تے خاک دی گل کریئے

(42)

ہیر آکھیا حق دی گل کریئے، اسیں آپ وی جاہل آں جوگیاوے
اسیں آپ حسین شہید کیتے، پچھے سوگ منائے نیں سوگیا وے
اسیں آپ اے موسیٰ نوں پھاہے لایا آپے روگ لگائے نیں روگیا وے
آپے رب نوں ساہنویں پئے ہوندے رہے آں، آپے ساڑے نیں بھاگ ابھوگیا وے

(43)

ہیر آکھیا میتھوں ظلم ہویا، میں رانجھے دا پیار سنجاتا نا
کجھ بچپن ہائی کجھ وڈیائی، میں ہیرا یار سنجاتا نا
متھے دا جھومر ویکھیا نا، میں گل دا ہار سنجاتا نا
میری کم نظری مینوں لے بیٹھی، میں شاہ دلدار سنجاتا نا

(44)

ہائی عشق اکلے رانجھے دا میرے پاسیوں پیار دی خیر وی ناہی
اوہ کلا ٹریا وہریاں تائیں، دو قدم تاں کی میتھوں پیر وی ناہی
بس کجھ نا پچھ میری ہر گئی ہے ورنہ کوئی گل کوئی ویر وی ناہی
ہائی سکے مامے دا پتر، کو ئی ناواقف یا غیر وی ناہی

(45)

کجھ اونج وی بے تکیائی ہو گئی، میرے حسن لیا سوں پھدھ، جاتا
کجھ سوچیا جداں وی دل کرسیں میں لیساں چاک نوں لدھ، جاتا
کجھ ماں پیو رشتے داراں دے انجانڑے فرق نوں کدھ جاتا
کجھ رانجھے نوں کمتر جاتا، کجھ اپنے آپ نوں ودھ جاتا

(46)

سچی دساں جوگیا رانجھے وچ کو ئی گل سبھ جگ توں وکھ ہاسوں
بانہہ بنھیا ہاس امام ضامن، گل وچ یاسین دی رکھ ہاسوں
ناہی مندا منہ تے عشق مرا، کوئی عجب عجیب انڑکھ ہاسوں
ہن آکے میں گل سمجھی اے۔ رانجھے نوں میں جیہی لکھ ہاسوں

(47)

بھانویں ناہی من دا منہ میرے تے، ہائی آن کھلوندا راہ تے
جتھوں لگھدی ہم انج لگدا ہائی، ہیسوں قدم مرے ساہ ساہ تے
گھر سڑدن آپ اگ لاون نل بندہ دکھ رکھ بوہے سواہ تے
جو ہوہا ہیر توں آپ ہویا، نئیں شکوہ فرحت شاہ تے

(48)

میرے دکھ سنڑ دائی بڑے دکھ دے نل مینوں ڈھڈھوں پیار کریندائی
میرے دل پھینکڑ دی عادت تے کدیں چپ دا وار کریندائی
میرے پوچھنڑ تے بڑی مشکل نل کوئی جھٹ نروار کریندآئی
اوہدی عادت ہائی ہر جھوٹھے دا ہتھ چا انکار کریندائی

(49)

ہیر آکھیا جو گیا سچ دساں دل کردا ئے اج اتراف کراں
جیہڑا سوہنا یار کھڑا بیٹھی، کس منہ نل خود نوں ماف کراں
کدیں لبھ جاوے تاں گل لگ کے رانجھن دے دل نوں صاف کراں
اہنوں آپ بٹھانواں تخت اتے، بن آپ کنیز طواف کراں

(50)

میرے ما پے کہندے سن جوگی دھی ہیر ویاہنڑی اے اچیاں نل
رانجھن دا جوڑ رلاں دے سن کدی کوجیاں نل کدی ٹچیاں
میں کرماں ماری لاوارث، اڑپھسی شہر دے لچیاں نل
اج سکنی آں میں جی مردی، کدیں فرحت شاہ جئے سچیاں نل

(51)

سچ آکھاں جوگیا سوں رب دی کسے نازک روگ دا پلیا ہا
جدوں ویدھی ہم انج لگدا ہائی کتھے دور دراڈے چلیا ہا
کسے ان ڈٹھی بے وسی دا میرے رانجھن در چا ملیا ہا
نا سمجھ سکی میں بے عقلی رب میرے واسطے گھلیا ہا

(52)

میں بدقسمت بدبخت رہی گیا ہتھوں نکل نصیب مرا
جیہڑا راہواں مل کھلوندا ہائی گیا وطن وی چھڈ غریب مرا
میں اجڑی ہک واری تاں ائیں بن ساہ ساہ گیا صلیب مرا
مڑ انج ہویا مینوں لگدا ہائی، ہویا شہر داشہر رقیب مرا

(53)

ہیر آکھیا روگ ہجر دا وی سدھا پھٹ جگر تے لا وندا ای
ہر پل ناسور دی پیڑ وانگوں پیا اندروء اندر کھاوندا ای
سر چیئیندا ء میسنے سپ وانگوں ہک وارتاں موت وکھاوندا ای
باقی ایویں گلاں بنیاں ہن کہیڑا روٹھے یار مناوندا ای

(54)

ہیر آکھیا موت حقیقت ہے، پر میں مرنائیں من مندا نئیں
ہر جان تے جان ادھاری ہے ایہہ دکھ جرنائیں من مندا نئیں
ہووے حاکم بندہ کیڑیاں تے رب توں ڈرنائیں من مندا نئیں
جیہڑا کیتا ئے چنگا بھیڑا کم، او کم بھرنائیں من مندا نئیں

(55)

کوئی اج دی گل نئیں ظلم ترے توں تدوں دا ظالم ہویا ایں
تینوں خوف رہیائے سچیاں کولوں توں جد دا حاکم ہویا ایں
تیرے جبر دی گل کوئی اج دی نئیں صدیاں توں شاتم ہویا ایں
توں کچلیا علماں فضلاں نوں، بھانویں جتنا عالم ہویا ایں

(56)

شروع کراں جے گل میں عیسیٰ توں ہے پہنچدی آن قذافی تے
کربل وچ جو تئیں کر چھڈیا، مکنی ایں کدوں تلافی تے
ہک پیسہ دوجھی باد شہی تیجھا رکھنا ہتھ صحافی تے
توں میرے جیئ وی ٹنگ چھڈے جنہاں رکھی اکھ معافی تے

(57)

ہے ایہہ وی گل بڑی کرن آلی جدوں ہوندا ے ظلم اخیر اے
کوئی مردائے تیری گولی نل، کسے دل اچ لگدائے تیر اے
کوئی ہسدا نکل کے کٹیا چوں ہوندا آپے آن اسیر اے
مڑ لال ہنیری اٹھ دی ہے، دیندی تاج تے تخت نوں چیر اے

(58)

ہیر پچھیا جوگیا دس تاں سہی ظالم مظلوم کتھا کی اے
ظالم دی رسی چھڈن دے وچ مالک داعدل رضا کی اے
کیوں فرق چا رکھیئس بندیاں وچ ساڈا جنڑ جینڑ قضا کی اے
ہک میری پچھنڑ دی جرات نئیں اتوں دسے کون خدا کی اے

(59)

کی رمز اے کس دا فیصلہ ہے ساڈے پیرابیٹھ مدھیون دا
نئیں رہ گئی قابل کسے دی وی ایہہ ہویائے تیڈی تھیون دا
جیہڑے ننگ ہن کجیا نئیں لکدے، کی فیدا پاٹے سیون دا
مینوں موت اچ امن دیسیندا اے، جو حال توں کیتائے جیون دا

(60)

ہیر آکھیا جوگیا رانجھے وچ ہائی وکھرا حسن جمال عجب
مس لہندی سوہنی لگدی ہس ہاسوں سوہنا ہک ہک وال عجب
اوہدے ناز عجب اوہدے راز عجب اوہدے قدم عجب اوہدی چال عجب
اوہ جتنا باہروں کھلدا ہائی ہاسوں اندر کوئی ملال عجب

(61)

میں ماں دی مت اچ ماری گئی میں جاتا فرق فریق اچ اے
میں سمجھیا ماما ماڑا اے جیہڑا قد توں ودھ اڈیک اچ اے
میں اچا سمجھیا دادک نوں جوں شاہی ہتھ دی لیک اچ اے
اتھے جا سٹیائے قسمت دل نوں، نا غلط اچ اے نا ٹھیک اچ اے

(62)

انج پیار ہس شاہ دا میرے نل جیویں عشق مجاز دا رب ہووئے
اس ہک دے نال مینوں لگدا ہائی جیویں جھولی وچ جگ سب ہووے
ہن یاد امدائے اوہ چاہندا ہا جو ہوونا ہے جھب جھب ہووئے
سن جوگیا رب وی تاں ملدا ئے جے لینڑ آلے نوں ڈھب ہوئے

(63)

ہائی ساڈا نا کدی چھو بڈ دا اس پاسیوں منگن دی ڈھل کائی نائی
ہائی سارا چانن رانجھن نوں اوہ ایڈا وی پاگل کائی نائی
جے اوہ وی پورے سورے ہن ,ادوں ساڈی وی تاں مل کائی نائی
ہائی میرے دل اچ بئیمانی رانجھن دی تاں اکھ اچ تل کائی نائی

(64)

کجھ میں وی اکا مجرم نئیں گل ہوندی اے دل آوے دی
دل دی بازی نئیں کھیڈ ہوندی ترٹ پئے مٹی دے باوے دی
رت رت اے اوہدی مرضی ہے کدیں پیلے دی کدیں ساوے دی
اس ویلے من مرضی دی ہائی اج رہ گئی اے پچھتاوے دی

(65)

نا عشق کسے دے پلے ہے نا رب دی جھلک نصیب ہوئی
نا وصل دی اصل حصول بنی نا ہجرت شہر حبیب ہوئی
نا کھوٹ دلاں تو دور ہویا نا پریت دی ریت قریب ہوئی
کی ول فریب دا موسم ہے جتھے سدھی سیدھ صلیب ہوئی

(66)

ہیر پچھیا جوگیا بولدا نئیں نا بھکھ اج دی نا دکھ اج دا
نا کل کوئی حرصی رجدا ہائی نا اج کو ئی دولت وند رجدا
ناکل کوئی پردا پئیندا ہائی نا عیب پیا کوئی اج کجدا
ہن لگدائے اوہ دن گزر گئے جد ہا کسے سانگ تے سرسجدا

(67)

ہیر آکھیا جوگیا دل کردائے جگ امن تے خیر دی خبر ہووئے
نا گھٹ ہوئے کوئی دوجھیاں توں، کوئی زیر ہوئے نا زبر ہوووئے
ناجبر ہوئے کمزوراں تے نا دور ضمیر تو ں صبر ہووئے
جتھے رکھ ہوون اتھے گھر ہوئے جتھے چپ ہووے اتھے قبر ہووے

(68)

ہیر آکھیا جوگیا جگ مویا جتھے جھوٹھے تے چول پیئے جج ہوون
بوٹی بوٹی دے ترسے پئے دیگ پیڑن بھکھے رہون تے مول نہ رج ہوون
اتوں لگن معزز متبر جہیے وچوں اصلوں تے ہڈوں بے چج ہوون
منصف ہووے جے دنیا تے علی ورگا فرحت شاہ کول چھجاں دے چھج ہوون

(69)

ججا دس کھاں ظالماں کنجرا وے کسیماڑے دا کدی انصاف کیتئی
یا وڈے وڈیریاں دے نال بہہ کے چک پیر تے جوت چا صاف کیتئی
کدیں بولی اوو تگڑے سزا کائی کدی کسے غریب نوں ماف کیتئی
یا نوکری چاکری چکر دے وچ خالی محل منارے طواف کیتئی

(70)

ہیر پچھیا جو گیا بھیڑیا وے میرے دکھاں دا کو ئی علاج دسا
کیویں وقت دی واگ نوں موڑ سکاں میریجرماں دا کوئی خراج دسا
کیوں فرحت دا پیار نہ سمجھ سکی کیوں ڈٹھا نہ سر دا تاج دسا
ہن کلی مکلی دا کی بنڑسیں، مینوں دنیا دے رسم رواج دسا

(71)

غین غرض تے عشق دی جنگ ہوئی کوئی چوکس تے: کوئی ملنگ ہویا
غین غرض نے فیدے نوں فوق جاتا فیدا ہویا تے ڈنگ دا ڈنگ ہویا
عین عشق نے جان نوں آکھ دتا، ہیں جان جے جان دا سنگ ہویا
اج غرض نوں رلدیاں لوک ویکھن اچا عشق دا دنیا تے رنگ ہویا

(72)

ہیر آکھیا لوکاں نوں دس جوگی کرن اپنے ای دل دا سدھار پہلے
کسے ہور دا جاچنڑا پر کھنڑا کی جے خود ہوئے نہ آپ آشکار پہلے
لعنت جھوٹ دی بھنگ تے کرن سدا پیون سچ دا گھوٹ منٹھار پہلے
تے جے حق دے کھوہنڑ دا وقت آوے لتر پھڑن تے لبھن سرکار پہلے

(73)

ہیرے دنیا نوں چھوڑ اوریڑے ہو وچ گھراں کثافتاں دی حد مک گئی
ماں، پیو دی باغی اولاد کیتی وچے ادب لحاظ وی مار دتا
جہڑا پیو ہائی بچے نوں رب دسڑاں اوہدے دل دا ساز وی مار دتا
اپنی جھوٹی انا تے ضد مگیر پہلے اُڈن توں باز نوں مار دتا

(74)

بھیڑاں بھائیاں دے رشتے مذاق بن گئے پیسے کھو لئے پیار خلوس ہیرے
وڈے وڈے قبیلے وی مر مکے رل گئے نی نام نموس ہیرے
اتوں کیچ بندیائی جوں بچ پوے نکل۔جاندائیی اسے دا جلوس ہیرے
بندا جاوے تے کتھے کہ دنیا دے وچ رہیے تھل تے نا دشت سوس ہیرے

اعجاز رضوی

# خطرناک توں خبرناک تیکر

(خاکہ فرحت عباس شاہ)

فرحت عباس شاہ خورے 1988ء وچ لاہور آیا تے پکا 1988ء وچ ای میں معذرت کرنی سِکھی یعنی اوہناں دناں وچ میرا ویاہ ہویا تے اگڑ پچھڑ ورھیاں وچ وصال بیگم تے ہجر یاراں وچ مبتلا کدی پنجاب پبلک لائبریری کدی ٹی ہاؤس کدی ٹی وی کدی ریڈیو تے کدی فنون دا چکر لاندا، ویلا تے تھاں بدل جاندا اے پر آواز اِک ای رہندی اے فرحت عباس شاہ۔ فرحت عباس شاہ خورے ایسے لئی میں اج وی فرحت عباس شاہ نوں اپنے چنگے دیہاڑیاں دیاں چنگیاں گھڑیاں وانگوں دھیان وچ لیانا واں تے خوش ہونا واں۔

اوس زمانے وچ اخبار، ریڈیو، ٹی وی تے ہر بندے دی بیوی دی زبان تے نرا فرحت عباس شاہ دا ناں ہوندا سی۔ بہت ساریاں فین وچ گھرے فرحت لنگھے ویلے دے احمد فراز نوں یاد کردا، اوہدیاں فینز اوہنوں یاد سگوں مونہہ زبانی یاد کردیاں تے فیر اک دوجے نوں ایسراں بیان حلفی لکھواندیاں ہائے میں تے بقلم خود فرحت عباس شاہ نوں لائیک کردی آں، آئی لو فرحت آئی لو فرحت، پر پتہ اے میں اوہناں نال ایس گل دا اظہار کیوں نہیں کردی، کیوں جے میرے پاپا آکھدے نیں کہ اوہ اظہار کرن آلی ہر کُڑی نال ویاہ کرلیندا اے۔

ویاہ تے شاعری کرنا اوہدے کھبے ہتھ دا کم اے، پر ایہہ اوہناں دوواں کمّاں وچ قافیہ ردیف دا خاص خیال رکھدا اے۔ ایدھر اودھر قافیہ گردی نہیں کردا من پسند قافیے نوں پوری حیاتی ٹوردا اے ایسے لئی ثمینہ تے روبینہ تے ہن تیکر طبع آزمائی کر رہیا اے تے امیر سمیر ردا تے شاہ میر ورگے خوبصورت مصرعے تخلیق کر چُکیا اے۔

اک زمانہ سی جدوں ایہہ ادبی رسالیاں توں بے نیاز اپنے نیاز منداں وچ گھریا رہندا سی، اج

کل نیاز منداں نالوں چوکھا نیازاں وچ بیٹھا نظریں آؤندا اے کسے زمانے وچ اوہدے آل دوالے نیاز مندیاں چوکھیاں نظریں آؤندیاں سن ایس لئی چنگے چنگے شاعر اوہدی شخصیت وچ املاء دیاں غلطیاں لبھدے سن، فیر آپ بے وزن ہو کے اوہدی شاعری وچ بشری غلطیاں لبھن لگدے پر ایہہ ہرنویں دن اپنیاں غلطیاں تے شخصی بے وزنی دیاں ہلکیاں پھلکیاں کیفیتاں نوں آپ ای کسے نہ کسے تھاں دَس دیندا، ایسراں ڈیلی احتساب کرن آلے اپنے ڈولے ویکھدے رہ جاندے تے ایہہ بڑی بے فکری نال اوہناں دے سامنے کراٹے دے ایکشن لاندا تے نویں ایکشن سِکھن اپنے گھر ٹُر جاندا، فرحت شاہ نے جس ویلے اپنے آپ نوں شاعر منوایا، اوس زمانے وچ ایہہ پتلی کمر، گورے رنگ تے جان لیوا شخصیت دا مالک سی۔ مردانہ چہریاں نالوں چوکھا اوہ زنانے آٹو گراف ول دھیان رکھدا سی، تے جدوں تیکر آٹو گراف بک تے کھبے ہتھ نال شعر نہیں لکھ لیندا اوس ویلے تیکر شوخ کُڑیاں دے ماپیاں نوں پک ای نہیں ہوندا سی کہ کوئی شاعر اینا فٹ وی ہو سکدا اے۔ ایہہ گل کردے ہوئے کدی کدی اپنے مخصوص بیٹھے ہوئے گلے نال اجیہا فقرہ بول جاندا اے کہ لگدا اے ایہہ برنارڈ شا دا قریبی رشتے دار اے پر اوسے تھاں اوسے محفل اوسے فضا وچ اِکو دم بے دھڑک اجیہا جملہ وی آکھ جاندا اے کہ سنن آلے نوں یقین ہو جاندا اے کہ ایہہ برنارڈ شا دا عزیز نہیں مانک شاہ دا سپاہی اے۔

تسیں ایہدے کولوں آپ اپنے تعارف دی گل کرو تے ایہہ چھیتی نال بولے گا، حضور والا، میں کوئی عام بندہ نہیں، میں تے اک نفسیات دان شاعر آں، دو سالہ فلسفی پنے دا ڈپلومہ کیتا اے۔ جوڈو کراٹے دا ماسٹر آں۔

تعارف سنن آلا خوش ہو کے اوہدے ول ودھے تے ایہہ چھیتی نال آکھدا اے سائیں اج کل درویشی چل رہی اے تے جے تعارف سنن آلی مٹیار ہووے تے چھیتی نال آکھدا اے، بس جی اج کل شاعری کرنا واں، محبت کرنا واں، اپنی گڈی آپ ڈرائیو کرنا واں، دسو کدھر جانا جے۔ ایس موقعے تے مٹیار گھبرا جاوے، تے فوری آکھدا اے بی بی میری گل سن، جے گھبرانا سی، تے میرا تعارف کیوں پُچھیا۔ ہُن جا، میرے ول مُڑ مُڑ کے نہ ویکھیں۔

فرحت عباس شاہ نے عین عالم جوانی وچ گورنمنٹ کالج جھنگ توں ایم ایس سی نفسیات دی ڈگری حاصل کیتی تے آپ ای جھنگ شہر وچ دوویں ہتھ لہرا کے عالمی علمی جنگ جِتن دا اعلان کر دتا۔ بیلیاں نے اوہدی ہاں وچ ہاں ملائی اوہنے بیلیاں دی ہلا شیری نال متاثر ہو کے اک انگڑائی لئی، نعرہ لایا

تے ڈگری لہرا کے جھنگ شہر دے آل دوالے وسے شہراں تے قاتلانہ نگاہ پائی تے لاہور تے چڑھائی کر دتی۔

گھر والیاں نے ٹھنڈی لسی پلائی، پیار کیتا، تے سمجھایا کہ پُتر لاہور نہ جا، اوتھے تے پہلے ای کئیاں شاہاں ڈیرے لائے نیں، توں اینا چِٹا تے سوہنا بچہ، لاہوری نِکّے موٹے شاہ نوں کیویں برداشت کرن گے، پر اوہنے سب نوں ایہہ آکھ کے چُپ کرا دِتا۔ یار بھائی جی، میں کیہڑا لاہور جا کے دھمال پانی اے۔ میں تے اوتھے شاواں دی آبادی وچ وادھا کرنا اے۔ لفظ وادھا سن کے گھر والیاں نے اوہنوں خوشی خوشی اجازت دے دتی کہ اکلا پُتر اے جے موقع پا کے اپنے ورگے دو تِن بندے ہور تخلیق کر لوے گا تے ایہہ مثبت وادھا ہووے گا، سو بڑے حساب کتاب پچھوں گھر والیاں دعاواں دیاں چھاواں وچ اوہنوں یاراں دے حوالے کر دتا، فیر یاراں نے اوہنوں آپ بنا سنوار کے اضافی فرینڈ دی ڈگری اوہدے ہتھ وچ دے کے اوہنوں لاہور ول دِھک دتا، لاہور ول دِھکے جان توں بعد فرحت عباس جھنگوی نے اپنے دوواں کنّاں تے قلم رکھے، سِر تے کاغذ دا رِم چُکیا، دوواں ہتھاں وچ ڈائریاں پھڑیاں، کُرتے دی لیفٹ اینڈ رائٹ پاکٹ وچ محبت رکھی، شلوار دی اگلی جیب وچ ہتھیار لمکایا تے شاعری دی اَتھری گھوڑی تے سوار ہو کے سرپٹ سرپٹ پر بظاہر ہولی ہولی سرسُٹ کے لاہور آیا تے سِدھا داتا صاحب دے سامنے آ کھلوتا۔

فیر حیرانی نال ایدھر اودھر ویکھیا تے بولیا، بھائی داتا صاحب گل اینج اے کہ بھئی میں جھنگوں پیدل ٹُر کے اتھے تہاڈے کول آ گیا واں مڑ دسو ہن کیہ کرنا جے، اوس دن داتا صاحب تے چنگا رش سی، اوہنوں اک ڈاہڈا دھکا لگا تے ایہہ ڈر گیا تے سنبھل کے بولیا، دھکے نہیں مارنے، گل سنو میں سچو سچی دسنا واں، گل اے آ بھئی، داتا صاحب، میں پیدل نہیں، گھوڑی تے بہہ کے آیا واں پر سچی گل اے گھوڑی میں شاہدرے توں پھڑی سی، بھئی تسیں یقین کرو میں سوچیا سی کہ تسیں ایہہ نہ سمجھو کہ بھئی میں سواری منگن آ گیا۔ داتا صاحب خیال رکھنا جے مڑ مینوں فیر نہ آنا پوے۔

اوہدے موڈ اوہدے بھول پن تے اوہدی گل بات نوں اک شاعر دی فریاد سمجھ کے داتا نگری نے اپنے میلاں تے کھِلرے آنگن وچ فرحت عباس جھنگوی نوں جی آیاں نوں آکھیا تے اجیہا جپھا ماریا کہ اج تیکر پتہ نہیں چلیا کہ فرحت عباس شاہ جھنگوی اے یاں لاہوری۔

لاہور آ کے اوہنے پنجاب یونیورسٹی وچ فلسفے دی کلاس وچ داخلہ لیا تے اوتھے ساریاں نوں

شاعری پڑھان لگا۔

خشک مزاج فلسفی کُڑیاں اوہنوں عینک دے شیشے نال حیران ہو کے ویکھدیاں تے اشاریاں ای اشاریاں وچ آکھدیاں، شاعر فلسفی اجیہا ہوندا اے، جد کہ شوخ مزاج آوارہ گرد سینئر فلسفی اوہنوں مونہہ وچ پانی تے اکھاں وچ خاہش بھر کے ویکھدے تے آکھدے، فلسفی استاد ارسطو دی قسم، اینا پتلا تے چِٹا فلسفی پہلی وار ویکھیا اے جد کہ فلسفی پروفیسر اوہنوں ڈر کے ویکھدے تے سوچدے کہ شفقت دا ہتھ پھیر تے لوو، پر افسوس کمبخت بنجا ماسٹر اے۔

اُنج اوہناں دناں ایہہ بنجا ماسٹر ای سی شعراں نالوں چوکھی اوہدی دھاڑ سنائی دیندی سی، دن وچ ایہہ لڑائیاں کردا تے رات نوں شاعری، اوہناں دناں وچ اوہدی شہرت دے دو پہیے سن اک چڑھائی اک پڑھائی پر عجب گل ایہہ سی کہ جیہڑے پڑھائی والے سن اوہ اوہدی چڑھائی دا ذکر کردے سن تے جیہڑے چڑھائی والے سن اوہ اوہدی پڑھائی نوں مَن دے سن۔ انیس ناگی تے منیر نیازی ایسے طرح دے گیسٹر گروپ نوں لیڈ کردے سن ایسراں در پردہ اوہناں دناں گروہواں دا لیڈر آپ فرحت شاہ ای ہوندا سی نرمی گرمی نال نال ٹُردی سی، کوئی گل ہوندی تے ایہہ آکھدا، بھائی جی، اللہ جاندا اے میں ایس دا اوہ حال کر دینا سی کہ اوہ وی کیہ یاد رکھدا، ہا، ہا، قسمے اللہ دی، میں ایس نوں جانوں مار دینا سی پر بدبخت نے آکھیا بھئی میں روٹی نہیں کھادی، تاں کر کے میں اوس نوں چھڈ دتا، فیر بس بے غیرت دے بچے نے روٹی کھان توں بعد میرے نال معافی نامہ کر لیا، ویکھو ناجی، روٹی دے پیسے تے مینوں پے گئے نا، اوہدے پیو دا ٹگا نہ لگا، دس ہن کیہ کریئے، گویا قتل توں پہلاں مقتول نوں روٹی ٹکر پیش کرنا اوہدی عادت اے اوہدا فلسفہ اے کہ ایس طرح مقتول نوں ویلا لبھ جاندا اے کہ اوہ اپنا احتساب آپ کر لوے تے جان بچا لوے ورنہ قتل ہونا تے پکا اے، مینوں یاد اے اک دن میں مجلس ترقی ادب دے دفتر وچ بیٹھا ساں، تے اِک دم منصورہ احمد نے احمد ندیم قاسمی نوں مخاطب کر دیاں ہوئیاں آکھیا، بابا فرحت نے سنگ میل تے دھاوا بول دتا تے اوتھے بیٹھے ہوئے لوکاں نوں وی ڈرایا دھمکایا، ندیم صاحب نے بڑی معصومیت نال پُچھیا پر دھیئے اوہ تے بہت مہذب تے باوقار خاتون اے۔

منصورہ نے آکھیا، اوہو بابا، میں فرحت پروین دی نہیں فرحت عباس شاہ دی گل کر رہی آں فیر منصورہ نے مینوں مخاطب کیتا تے آکھیا اعجاز صاحب ایہہ فرحت عباس شاہ کیہ شے وے، میں آکھیا

شاعر اے پر کدی کدی کراٹے دی مشق وی کر لیندا اے۔ ندیم صاحب نے آکھیا شاعر اے تے کراٹے وی کردا اے بھئی اخیر کوئی گل تے ہوئی ہووے گی جیہنے شاعرنوں اینج کرن تے مجبور کر دتا، میں مذاق نال آکھیا اوہ اصل وچ نیاز صاحب ہوراں بے وزن شعر سنا دتا سی جیہدے تے فرحت ناراض ہو گیا، پہلے تے میری گل تے کمرے وچ چپ چان ہو گئی، فیر اِک دم اک سانجھا قہقہہ گونجیا، فیر میں اصل واقعہ گڑ شہد لا کے سنایا تے گل آئی گئی ہو گئی۔

فیر کجھ دن پچھوں، میں مجلس ترقی ادب دے باغ وچ بیٹھا چڑیاں دی گنتی کر رہیا ساں کہ میری نظر بوہے ول پئی، میں ویکھیا، ریمپ تے کیٹ واک کردی ہوئی سوہنی تے نازک ماڈل نال مِلدا جُلدا فِٹ بلکہ سپر فِٹ 32/22/42 دے ہوشربا فگر لئے سوہنا کڑھائی والا کرتا سفید شلوار، کالی خط کشید داڑھی، سلیقے نال بنے سنورے وال تے پیراں وچ سلیم شاہی کھسہ پائے بڑی نرمی تے شہنشاہیت نال فرحت عباس شاہ آفس وچ داخل ہو رہیا اے میں چڑیاں دی گنتی 85/86 تے چھڈی تے چھیتی نال بوہے ول گیا،

اوہدے تعارف دا مرحلہ اپنیاں اکھاں نال ویکھاں گا فیر بعد وچ جدوں فرحت عباس شاہ ناقدری دا گلہ کردا ہویا باہر نکلے گا تے میں اوہنوں آکھاں گا کہ مینوں دس کے آندا، فیر میرے نال اندر جاندا تے میں ای تعارف کروانداتے چوکھی عزت ہوندی، خاطر داری وی چوکھی ہوندی پر افسوس میں ایہہ ویکھ کے حیران رہ گیا کہ منصورہ احمد تے احمد ندیم قاسمی اوہنوں ایسراں ملے جیویں کوئی بہت جان پچھان والا ہووے، فیض ہووے یاں فراز ہووے، ایہہ ویکھ کے میں جیہڑا فرحت دا تعارف کروان دا شوق دل وچ لئی بیٹھا ساں اوہناں درجناں شاعراں وانگوں بڑا نراس ہویا جیہڑے ایہہ حسرت لئی دنیا توں اُٹھ گئے یاں اُٹھن والے نیں کہ اسیں فرحت عباس شاہ دا تعارف کروایئے تے آکھیئے کہ ایہہ فرحت عباس شاہ اے، چنگی نظم لکھدا اے، کدی کدی چنگی غزل وی آکھ لیندا اے، بس لگا ہویا اے، ویکھو آہر کر رہیا اے بڑی چھیتی ناں پیدا کرے گا۔ میں تے ایہنوں آکھنا واں آندا جاندا رہو ترقی کریں گا، ہاں اگلے مشاعرے وچ اوہناں ناں وی دے دتا اے پیسے ویسے وی لبھ جان گے تے ہاں چیتے رکھنا ذرا جاندیاں ہوئیاں پاؤ قیمہ تے کجھ ہریاں مرچاں تے دے جاویں، افسوس انٹرنیشنل شاعراں دی ایہہ خاہش پوری نہیں ہوئی کہ فرحت عباس شاہ دے شعر، اوہدا سوز، علم تے ادب نال محبت، موسیقی دی چاہ تے شاعری ای اوہدا تعارف اے۔ فیر شاعری تے اپنی شاعری کے کوئی عین،

الف، ن، اوہدے نیڑے جان دا آہر وی کرے تے سڑ جاوے، فرحت دے مجموعے ''شام کے بعد'' توں لے کے اخیر لے مجموعے تیکر دی شاعری کسے وی بندے نوں شاعر، کسے وی شاعر نوں عاشق تے کسے وی عاشق نوں شوہر بنا سکدی اے۔

فرحت عباس شاہ نوں موسیقی دا وی بڑا شوق اے۔ اوہنے موسیقی دی تعلیم وڈے غلام علی خان، فتح علی خان، راحت فتح علی خان توں حاصل نہیں کیتی سگوں ایہہ علم اوہنے اپنی لگن تے دوجیاں دی محنت توں حاصل کیتا اے۔ فرحت دا کمال اے اوہنے شاعری تے موسیقی نوں نویکلے ڈھنگ نال اِک کیتا اے، اوہنے شروع وچ اپنے پبلشنگ آفس وچ تان پورے نوں اینے دن بند رکھیا کہ وچارا تان پورہ پکار پکار کے آکھدا سی کہ لوکو! مینوں وجاؤ یاں بچاؤ۔

ایہہ کدی کدی تان پورے دی فریاد توں متاثر ہو کے اوہنوں اپنی جھولی وچ لِٹا کے آغوں آغوں وی کروالیندا اے۔ سنیا اے فرحت عباس شاہ تان سین توں چنگا تان پورہ وجالیندا اے پر شرط اوہی اے کہ تان پورہ تان سین والا ای ہونا چاہیدا اے۔

فرحت عباس شاہ، اوکھی توں اوکھی سر تال والی غزل نوں بڑی آسانی نال گا سکدا اے پر شرط فیر اوہی اے کہ اوہدے سراہنے، امیر خسرو دی قندیل روشن ہووے، ایس طرح گان وچ بے سُرے ہون دا عذاب تے سُر وچ آ جان دا ثواب قندیل دے سر جاندا اے۔ فرحت عباس شاہ، جدوں بھری محفل وچ سرگم شروع کردا اے تے آ..... نال سر تال ول آؤندا اے اوس ویلے تیکر گاندا رہندا اے جدوں تیکر آخری بندہ وی اُٹھ کے نہیں ٹُر جاندا، گلوکاراں وچ ایہہ امجد پرویز توں متاثر اے، ایہہ آپ گریڈ 22 دا افسر نہیں اے، ایس لئی گلے دی گراری پھسی رہندی اے، فرحت دی عجب عادت اے کہ پہلے بڑی محنت نال کھوج کردا اے کہ فلاں بندہ کِنّا وڈا افسر اے، چنگی چوکھی ریکی کرن توں بعد جدوں پک ہو جاندا اے کہ ایہہ بندہ واقعی ای وڈا افسر اے تے ایہہ کسے وی موقعے تے اوہدا ناں لے کے مخاطب کردا اے تے بڑے رعب نال آکھدا اے:

بھائی جی میں تینوں کیہ سمجھاں، افسر ہووے گے اپنے گھر، فیر آکڑ کے اپنے نال کھلوتے شفیق خان یاں علی نواز شاہ کولوں پُچھدا اے دسو بھائی جی، میں ٹھیک کیتا، جے ایہہ آکھ دین ہاں ٹھیک کیتا اے تے ایہہ بھیڑا جیہا مونہہ بنا کے آکھدا اے، ناں یار کجھ چوکھا ای ہو گیا، تے جے نال والا آکھ دیوے، نہیں ٹھیک نہیں ہویا تے ایہہ ایدھر اودھر ویکھ کے نواں بندہ لبھن ٹُر پیندا اے۔

ٹُردیاں ہوئیاں، کجھ نیواں ہو کے تے کمرنوں کجھ سکون دے کے پیر چُکدا اے، کیوں جے ایہہ ہمیش دی کنڈھ پیڑ دا مریض اے جتھے لوک لاٹھی لے کے جاندے نیں اوتھے ایہہ گدی لے کے جاندا اے کسے زمانے وچ اوہدے سر تے بڑے سوہنے وال ہوندے سن، جیہڑے جھڑ جھڑ کے اینے رہ گئے نیں کہ کجھ ای دن دی گل اے کہ ایہہ اپنے سر دے پچھے دو اکھاں بنوا کے پچھلے پاسے دا منظر وی ویکھن دا گُن حاصل کرے گا تے اپنے ہم عصر شاعراں وچ اوہ اکلا شاعر ہووے گا، جیہڑا حال دے نال اپنے پچھوکڑ دی جان پچھان رکھن دے گُن نال مالا مال ہوندے نیں۔ مالا مال توں چیتے آیا فرحت نے کجھ چِر مالا مال ہون لئی پولیس دی نوکری وی کیتی سی۔ پر جدوں آئی جی پولیس نوں اطلاع ملی کہ ایہہ نفسیات دان پولیس افسر تے سپاہیاں نوں رومانی بنا رہیا اے، تے آئی جی پولیس نے اوہنوں صاف آکھ دتا کہ تہاڈے ہوندیاں میں پولیس وچ نوکری نہیں کر سکدا، مینوں اجازت دیو، فرحت نے آئی جی دی نوکری بچان لئی چھیتی نال نوکری چھڈ دتی تے نوکری دا ویلا وی شاعری نوں دین لگا تے ایس کم نوں اگے ودھایا کہ ہن جتھے جانا اے، اوتھے شاعری لئی صوفہ لبھدا اے ایہہ صوفے دا اینا عادی ہو گیا اے کہ جے ایہنوں آکھیا جاوے کہ فرحت عباس شاہ تسیں صدارت دی کرسی تے بیٹھو، تے ایہہ صاف آکھ دیندا اے کہ، ناں یار، میں صوفے تے ٹھیک آں تسیں صدارت دی کرسی تے کسے ہور ماڑے بندے نوں بٹھاؤ، مینوں اعتبار اے، فیر صوفے تے بہہ کے، تھوڑی دیر بعد ای، اکھاں بند کر لیندا اے تے ہولی ہولی لتاں کھلار کے نیم دراز حالت وچ انگوٹھے تے انگلی نال مُچھاں مروڑن لگدا اے فیر پروگرام ختم ہون تے مُچھاں نوں بڑی محنت نال سِدھا کردا اے کہ ہر شاعری وانگوں اوہدے گھر والے وی مُچھاں مروڑن نال تپ جاندے نیں تے سوچدے نیں کہ جیہڑے بندہ کراٹے، نفسیات، فلسفہ، شاعری تے موسیقی دا چنگا بھلا پروفیسر بن سکدا سی، حالات دے جبر نے اوہنوں ماسٹر جی کیوں بنا دتا۔ راجہ مہدی علی خان نے اپنے اک خط وچ شاہد احمد دہلوی نوں لکھیا کہ محترم شاہد احمد دہلوی صاحب ایہہ سن کہ مینوں رونا آیا کہ اک صاحب طرز انشاء پرداز اکلا زبان دان تے اکھراں دا پارکھ اج کل ریڈیو پاکستان تے بالاں نوں موسیقی دی تعلیم دے رہیا اے ایہہ ویکھ کے مینوں اینج لگدا اے جیویں برنارڈ شا ریوڑیاں وِچ رہیا ہووے یاں شیکسپیئر نے نان کباب دی دکان کھول لئی ہووے، افسوس صد افسوس، افسوس صد افسوس نال اک گل ہور سن لوو کہ میں کدھرے پڑھیا کہ علم نفسیات دی اک اصطلاح اے مساکیت، مساکیت اجیہے عمل نوں آکھدے نیں جیہدے وچ بندہ ذہنی تے جسمانی اذیت

وچ سکون پاندا اے۔ مساکیت دے اثر بیٹھ بندہ آپ اجیہے حالات پیدا کردا اے کہ لوک اوہنوں برا بھلا آکھن تے افسوس دا اظہار کرن تاں جے اوہ ذہنی سکون حاصل کر سکے۔ جان من، فرحت شاہ، کیوں نہ اسیں ایس مساکیت نوں چھڈ کے علم فلسفہ دی کوئی حیاتی بخشن والی اصطلاح نوں مکھ رکھ کے کوئی عمل کریئے کوئی اجیہی پڑھائی کریئے کہ ماسٹر جی گھٹ توں گھٹ ہیڈ ماسٹر تے بن ای جاوے۔

اُنج وی یار طرح دار جے ہیڈ ماسٹر ہووے گا تے ساڈے ورگے نکمے وی پاس ہو جان گے تے فیر پڑھے لکھے سوجھواناں وانگوں دلیل نال ایہہ ثابت کرن گے کہ مناں مٹی تھلے دفن اوہ لوک ہون گے جیہڑے شعر تے شاعر دے دشمن نیں، جیہڑے جہاز وچ بیٹھن نوں فن دی معراج سمجھدے نیں۔ فرحت عباس شاہ، محبت دے سفر تے ٹُرن والے کدی وی نہیں مردے محبت دے سفر تے ٹُرن والے غریب لوکاں دی گل کرن والے اوہناں دے حق منکن والے جے مر سکدے تے اج شاہ حسین تے بابا بلھے شاہ کدوں دے مر چکے ہوندے۔

سو، میرے سوہنے شاعر، دنیا بھر دے لوکاں نال محبت دے سفر تے ٹُر پئے او تے بس ٹُردے رہنا شعر لکھدے رہنا، شعر سنن والے ادب پڑھن والے سارے تہاڈے نال نیں۔ تہاڈا آوَن والا سفر نرا آرام دہ ای نہیں بہوں آرام دہ ہووے گا، بس ڈرائیور نال پنگا نہیں لینا باقی سب ٹھیک اے۔ مُڑ مینوں دسو میں کیہ کرنا جے۔

☆☆☆

ڈاکٹر صغرا صدف

# فرحت عباس شاہ

فرحت عباس شاہ اس دور دا اک بہوں معروف، مقبول تے چاہیا جان آلا شاعر اے۔فرحت عباس بارے میں بوہت ساریاں گلاں کر سکنی آں، بوہت کجھ لکھ سکنی آں ،ایس لئی کہ میں اوہنوں بوہت چرتوں جانتی آں اور اوہناں دناں توں جانتی آں جدوں اوہدی پہلی کتاب چھپی سی تے پورے پاکستان اچ کس طرحاں رولا پئے گیا سی۔میرا خیال اے فرحت توں علاوہ پاکستان اچ کوئی ہور شاعر نہیں جیہنوں اپنی پہلی کتاب توں بعد اینی مقبولیت ملی ہووے نالے اوہدی کتاب دے اینے زیادہ ایڈیشن چھپے ہوون۔فرحت تے رب دا بڑا کرم اے ۔ایسے لئی لوکاں دے دلاں اچ ایہدے لئی محبت اے۔شاعری وچ اوہ پاکستان دا دنیا بھر وچ اک بہوں سر کڈھ ڈیں حوالے نال جانیا جان آلا شاعر اے۔لیکن میں گل کر رہی آں فرحت دے یونیورسٹی دور دی،اوہدوں واقعتاً اوہ اک ہیروسی۔میں اوہدے آل دوالے کُڑیاں منڈیاں دے جھرمٹ تکے نیں جیہڑے اوہدا اک آٹو گراف لین تے اوہدے نال گل بات کرن لئی کنّے گھنٹے کھلوتے رہندے سن تے اوہنوں بڑے شوق نال ہٹ ہٹ تکدے رہندے سن۔

فرحت عباس شاہ دی شخصیت بارے علیحدہ اک مضمون سگوں خاکہ لکھاں گی ۔ایس ویلے گل کر نے آں فرحت دی لکھی ہوئی ہیر دی۔فرحت نے ہمیشہ ای بڑے نویکلے کم کیتے نیں۔''ہیر''لکھن دا معاملہ وی بہوں انوکھا تے نویکلا اے۔اسیں ویکھنے آں کہ ہون تیکر دمودر تے وارث شاہ سمیت ہور کئی وڈے شاعراں نے ہیر دی کہانی نوں اپنے قلم نال نویں رنگ دین دا آہر کیتا اے۔میاں محمد بخش نے وی ہیر لکھی۔ پر وارث شاہ دی لکھی ہوئی ہیر لوکاں دے دلاں وچ وس گئی۔فرحت عباس شاہ تخلیقی وفور نال بھریا شاعر اے۔فلسفے تے نفسیات دا طالب علم ہون دے باوجود اوہ سوچ نوں وی دل راہیں گزار کے معتبر کردا اے ۔اردو شاعری وچ اوہنے بہت زیادہ شعری تجربے کیتے نیں۔ پنجابی اچ وی اک

کتاب موجود اے۔اگر چہ اوہنے اظہار لئی مُڈھ چ اُردو نوں چُنیا تے فیر اوسے راہ تے نرویار ہیا پر اندروں پنجاب دیاں قدراں وچ گھلیا ملیا محبت کرن آلا، اپنی دھرتی ،ریت روائتاں تے رہتل نال جڑیا ہویا شاعر اے۔ایہہ قدراں سانوں اوہدی اردو شاعری وچ وی ملدیاں نیں، پر پنجابی ول مڑ دھیان کیتا نیں تے خوشی دی گل ایہ ہے کہ ''اکو'' ردیف قافیے دیاں کندھاں نال ٹکراں مارن آلیاں روایتی غزلاں دی بجائے اوہنے اک نویں، نویکلے تے نرول اظہار بارے سوچیا تے ہیر دا پہلا بند لکھ دتا۔فیر تے گل ٹر پئی ،فون تے گل ہوئی تے اوہدی زبانیں کجھ بند سُن کے بہوں سواد آیا۔میں کہیا اے ہیر مکمل کر کے سانوں بھیجو۔اسیں چھاپاں گے۔سوچیا سی ایہہ کتاب راہیں چھاپے چاراں گے، پر فرحت اک سُچا تے سچا شاعر اے۔جدوں تیکر اندروں واج آندی رہی اوہ لکھدا رہیا۔جدوں دل تے روح نے بوا ڈھو دتا اوس نے قلم دراز وچ رکھ دتی۔ولاں خالی آورد دا کی کم اے۔تخلیقی شاعری وچ تے خیال دی نویکلتا ای اصل شے ہندی اے۔چلو ہیر فرحت عباس شاہ دی گل کریے تے اوہدا پہلا بند ویکھو:

ہیر آکھیا جوگیا سچ آکھیں کتاں عشق ضروری رہ گیا اے
کدی من مرضی کج ہوندا سی جدا ناں مجبوری رہ گیا اے
اوہو مجنوں سوکھا نظر آیا جیہڑا کھاندا چوری رہ گیا اے
جتھے لالچ انّھا کر ماریے اتھے کیہڑا نوری رہ گیا اے

ویلے دے مُکھ تے لکھی ایہہ ہیر پڑھ کے محسوس ہوندا اے کہ ایہدے وچ سدا جیوت رہن دیاں ساریاں خوبیاں موجود نیں۔ایس لئی ایہہ آن آلے دور وچ وی اپنا مقام بنا ندی ہوئی جاپدی اے۔ایہہ لکھت اج دی تاریخ لکھی اے۔ایہہ چوہتر بند نہیں سگوں چوہتر نشتر نیں، وین کردیاں سدھراں، چھاتی پڈدے وچکاروں ٹٹے سفنے ،ساہواں نال جڑیاں ہاواں تے نوحے نیں، بے انصافی تے سماجی قدراں دا سیاپا اے۔کجھ ٹبراں ہر طرحاں دے وسائل تے قبضے دی گل اے،مکدی گل ایہ وے کہ جیوندے جاگدے،ساہ لیندے معاشرے دی لاجواب تصویر کشی اے۔اسیں ہیر وارث شاہ دی گل کرنے آں تے وارث شاہ نیں اٹھارہویں صدی دے بھرویں پنجاب نوں اپنی ہیر وچ عکس بند کیتا اے۔وارث شاہ شیواں دی گل کردا اے ،عمارتاں تے لمّے پینڈیاں دا ذکر چھڑیندا اے۔رشتیاں دیاں ڈوریاں ہلاندا تے کدی نچاوندا اے۔اوہدے اُلٹ فرحت شاہ وکھرے انداز نال اک انٹلیکچول لیول تے ہیر لکھدا اے تے بجائے اس دے کہ پنجاب دیاں بوہت ساریاں چیزاں دے ناں لے تے

انہاں دے رُتبے،اوہناں دیاں خوبیاں تے خامیاں دسے،اوہ اج دے مسائل تے اج دے لوکاں دیاں اکھّاں وچ وسدے سوال دی گل کردا اے تے ایسے نوں لے کے اگے ودھدا اے۔اج دی اندرلی تے باہرلی صورت حال کی اے۔اج وی کرداراں نال خیر تے شر دا تصور اوسے طرحاں جڑیا ہویا اے۔پر فرحت کوئی اوہلا نہیں رکھدا نہ علامتی انداز ورتدا اے،اوہ کرداراں دے اصل چہرے سانوں وکھا کے تے اوہناں دی واردات دے طریقے ول وی جھات پاندا اے۔

کتھے ڈاکو لُکے پُلس کولوں ،کتھے صرف بگھیلے رہ گئے نیں
ساتھوں میلے کھوہ لئے ظالماں نیں ،ساڈے کان جھیلے رہ گئے نیں

اج اساڈے کولوں میلے ٹھیلے،اساڈیاں رسماں ،اساڈے تہوار کھوہ لئے گئے نیں۔کیوں جے جیہڑے وی تہوار دی گل کرو اوتھے فتویٰ لگ جاندا اے کہ ایہہ تے ہندوانہ اے،ایہہ تے سکھاں دا اے۔حالانکہ تہواراں دا تعلق کسے مذہب نال نہیں سگوں زمین نال جڑیا اے۔ایس بند وچ ظالم اوس کلاس نوں آکھیا گیا اے جیہڑی فیصلے کردی اے کہ لوکاں نوں ایہہ کم کرنا دینا اے تے ایہہ نہیں کرن دینا۔ایہدے وچ وکھو وکھ مکتبۂ فکر دے لوک شامل نیں پر اک خاص سوچ جہنیں مذہب دے ناں تے ٹھیکے داری دا کم سنبھالیا ہویا اے، ول بوہتا اشارہ اے جنہیں ساڈیاں قدراں تے کلچر توں دور کرکے سانوں اکلیاں کردا اے۔

جیہناں یاریاں توڑ نبھائیاں سدا ، اج آپ اکیلے رہ گئے نیں

ایہہ اکلاپے دا گوڑھا احساس مٹی ، لوکائی،کلچر تے جیون دے انگاں توں وچھڑن کارن اے، میلے دے نال کاہیاں رہ جاندی گل پیڑ وانگوں اندرو اندر دل نوں وڈدی اے۔یعنی جدوں میلے ٹھیلے ہوندے نیں تے لوکی اک دوجے نوں ملدے گھلدے نیں تے آپس وچ اک خاص جڑت رکھدے نیں۔فیر جدوں ایہناں توں دور ہوندے نیں تے سدھرتی توں دور ہوجاندے نیں ہولی ہولی لوکائی توں تے فیر آپنے آپ توں وی دور ہوجاندے نیں ۔اکلاپے دا احساس لوکاں نوں بری طرحاں ڈنگن لگ پیندا اے۔

جدوں بندہ اپنے ای نفع نقصان اچ رُجھ جاندا اے تے فیر بے حسی پروان چڑھدی اے۔تدھ اجیہا معاشرہ وجود اچ آندا اے جیہدے وچ بندہ دوجیاں دے دکھ سکھ توں دور ہوکے کدرے گواچ جاندا اے۔

ہیر آکھیا جوگیا سچ بولیں،کوڑ فتح تے سچ شکست ہوئے
کیویں لوکاں نوں رکھ غلام کیتا،سو سالاں دے آبندوبست ہوئے

ایہہ ساری کہانی اج دی ہیر دی اے جیہڑی اپنے آل دوالے وکھرے معاملات تے حالات

دا کھلار ویکھدی اے تے اوسے نوں بیان کر رہی اے۔

صوفی صوف چوں نکل کے آن وڑے وچ لاچیاں چوغیاں دے

اک تگڑا طنز جیہڑا کسے تفہیم تے تشریح دا متھاج نہیں۔اک مصرعے وچ روایت دے اُلٹ ٹرن دی پوری کہانی دس چھڈی اے۔ ہمیشہ ای صوفیاں نے ظاہر پرستاں دی نندیا کیتی اے کہ اوہ رب دا ذکر وی نفع نقصان لئی کردے نیں۔فرحت عباس شاہ وی اوہناں صوفیاں دی نندیا کر دے ہوئے کیہندے نیں کہ صوفی اپنے اصل لباس جیہڑا اوہناں دی پچھان سی،اوس چوں نکل کے لشک پشک کردے ریشمیر تبے آلیاں خلعتاں پالیاں نیں۔اوہ مکھن ملائی، بٹیریاں تے مرغیاں دے سالن کھاندے نیں۔ پیسے نوں سلام کردے نیں، جے کوئی غریب ہووے تاں اوہنوں سلام وی نہیں کردے۔ اج دا مُلّا پجارو تے چڑھ بیٹھا اے تے اپنے منصب نوں بھُل گیا اے جیہڑا مسجد دے منبر تے بیٹھ کے لوکاں نوں نیکی ول ڈھکن دی صلاح دیندا سی۔اک سادہ زندگی گزاردا سی، لوکاں دی خوشی غمی وچ شریک ہوندا سی تے معاشرے دا اک فعال رکن بن کے رہندا سی،لوکی اوس دی گل سُندے سن۔ہن اوہ وی اپر کلاس دا رکن بن گیا اے تے عام لوکاں نال اوہدا سمبندھ اُکا مُک گیا اے۔کیوں جے اوہنوں سیاسی مفادات لئی ایہناں ورتیا گیا اے کہ اوہ وی اوسے کلاس دا حصّہ بن گیا اے۔ہن اوہدی جیب وچ وی پونڈ تے ڈالر ہوندے نیں تے شہراں اچ بھاویں قحط پیا ہووے یا لاشاں وچھیاں ہوون اوہنوں کوئی پرواہ نہیں ہندی۔فرحت عباس شاہ ہوراں معاشرے دے ایس ڈونگھے فرق نوں صرف محسوس نہیں کیتا سگوں پوری طاقت نال بیان وی کیتا اے تے اظہار لئی علامتاں دے اوہلے نہیں لُکیا سگوں سدھی گل کر کے شدّت چ بہوں وادھا کر دتا اے۔

ہیرنوں پڑھدے ہوئے جدوں نویں بند تے پہنچے آں تے فرحت عباس شاہ اپنا تخلص متواتر ورتدے ہوئے دسدے نیں۔

موئے مکیاں دے درجے بلند ہون جیندے جاگدیاں دے وقت تبدیل ہوئے
جیہڑے کسے دے کہن تے اٹک گئے فرحت شاہ اوہ رج ذلیل ہوئے

اوہ کہندے نیں کہ مویاں دے درجے بلند ہون۔ جیندیاں لئی وقت تبدیل ہو گیا اے۔مطلب اوہنا تے ڈاہڈی اوکڑ آ گئی اے۔ساہ لینا اوکھا ہو گیا اے۔ جیہڑے ٹر گئے نیں اوہناں مُڑ نہیں آنا، چاہے کوئی خضرؑ ہے تے بھاویں خلیلؑ اے۔ دلاں دے کئی شاہ ایتھے لُٹے گئے

نیں۔ جیہڑے کسے دے لارے تے اپنی زندگی برباد کردے نیں اوہ رج کے ذلیل ہوندے نیں۔ایتھے اوہ ایہ وڈا سبق دیندے نیں کہ کسے دے لارتے تے نہیں رہناں چاہی داسگوں اپنی محنت تے کاوش نال اگے ودھو۔اگے فرحت شاہ کہندے نیں:

ویلاویری وصال دے موسماں دا،اتوں رل گیانال شریکڑاں دے
یاد رہی نہ شکل پیاریاں دی پیاں غلبا خیال شریکڑاں دے

تسی ویکھو کہ وصال دے موسم دا ویری ایس ویلے نوں آکھیا گیا اے تے اوہ ویلا شریکاں دے نال رل گیا اے ۔کئی خوبصورتی نال ایس گل نوں فرحت شاہ نیں شعرں وچ پروئیا اے۔ ہجر نے اینج تن من نوں قابو کیتا اے کہ ہن تے پیاریاں دی شکل وی یاد نہیں رہی ۔اگے اوہ معاشرے وچ پھیلی بھکھ دی گل کر دے نیں۔ تے لکھدے نیں۔

فرحت شاہ ایہہ دور ہے دولتاں دا دن ہفتے تے سال شریکڑاں دے

اوہناں اپنے لکھاری طبقے دی رج کے نندیا کیتی اے۔اوہناں دے آکھن موجب اس زمانے وچ ادیب تے شاعر لوک جیہڑے تھوڑا بوہتا لکھ لیندے نیں اوہ آپنے آپ نوں منوان دے چکر وچ شوہدیاں وانگ سٹیجاں تے رولا پاندے انعاماں دے چکر وچ پھسے ہوئے نیں جد کہ اصل تے وڈا لکھاری ایہناں چکراں توں دور اے۔اپنے مقام تے رتبے دا اوہنوں ہر ویلے خیال ہوندا اے۔فرحت شاہ ایس زمانے دے لکھاریاں دی منافقت توں پردی چکیا اے۔

ہیر آکھیا جوگیا سچ دسیں کس دی سُنیے تے کس دی نہ سُنیے بھلا

ہن کس دی سُنیے تے کس دی نہ سُنیے، آل دوالے دانش وراں دا لنڈھ بازار لگیا ہویا اے تے اوہ جسراں خیال دے ٹوٹے کردے تے انساناں نوں ذہنی اذیت نال دوچار کردے نیں۔اوہ دسیا نہیں جاسکدا۔ ہیرا پھیریاں، تے لوکاں دا دوغلہ پن، ملاوٹ، فراڈ، فقیری اچ فراڈ، فیشن دی آڑ اچ غیر تہذیبی تقلید تے اج دے سارے مسئلے فرحت شاہ دی ہیر وچ ملدے نیں۔ایہہ ہیر صرف اک کہانی نہیں سگوں اج دے معاشرے دی حقیقی تصویر اے۔وارث شاہ دی ہیر اک کہانی وانگوں تردی سی، جیہدے وچ اک ہیرو سی تے اک ہیروئن سی تے نیک و بد کردار وی سن۔ مُڈھ، کشمکش تے انجام ،یعنی پورا پلاٹ سی۔ ہیر فرحت عباس شاہ وچ سانوں دووڈے تے جاندار کردار نظری آوندے نیں،اک ہیر تے اک ہیر لکھن والا۔ایہناں دوہاں دے درمیان مکالمہ ہو رہیا تے مکالمے راہیں معاشرے دی ہر شے ول

جھات پائی جارہی اے ،جیویں ڈاکومنٹری وچ تصویراں وکھائیاں جا رہیاں ہون تے کدرے عکس بندی نال ای اپنی گل اپنی رائے دا اظہاروی ہووے۔کدرے اوہ غصے کردے نیں تے کدرے جدوں غصے توں اگے ودھ جاندے نیں۔اوس ویلے دا گوڑھا دُکھ تے ڈاہڈی پیڑ نال روح دے بوہے وجدے نیں۔درد دی دھونی تے اوہدا سیک اسانوں جان توں نیڑے محسوس ہون لگ پیندا اے۔

فرحت شاہ امن تے محبت دی گل کرن آلا شاعر اے۔اک سُچے شاعر دا وظیفہ ای امن تے محبت اے ۔ایس کارن اوہ جنگ تے فسادتوں ہمیشہ نفرت کردے نیں۔

اوہ نفسیات تے فلسفے دا طالب رہیا اے ۔ایس لئی اوہدے اندر اک گوہڑا علم تے سوجھ سیانف پائی جاندی اے۔نفسیات تے فلسفہ دے علم نے اوہنوں معاشرے دے باطن وچ جھانکن تے اوہدی حالت جانن دا ول سکھائیا اے ۔ اوہدی نظر دھرتی دا سینہ پاڑ کے حقیقت کڈھ لیاوندی اے، راز لبھ لیندی اے۔انساناں دے حوالے نال وی اوہدا ایہی رویہ اے ۔اوہنوں ناصرف لوکاں دے چہرے پڑھنے آندے نیں سگوں اُنہاں دے ذہن وچ جھاتی پانا وی جاندا اے۔اوہ عمل توں پچھاندا اے،کدی نیت دی گل کرد اے،کدی سوچ دی گل کرد اے ۔ایسے طرحاں عقل،علم تے عدل دی گل کردا اے،عقل تے علم دی حقیقت دسدا اے۔زمین تے آکڑ کے چلن آلیاں دے بارے دسدا اے کہ ایہہ کون لوک نیں ۔جس طرحاں بابا بلھے شاہ نے آکھیا سی کہ ''علموں بس کریں او یار''۔ایسے طرحاں فرحت شاہ وی غرور کرن آلے ظاہر پرستاں دے بارے کہندے نیں کہ لوکاں نوں اصول دی گل بھل گئی اے ،ہن دسن دی لوڑ اے کہ ساڈا مذہب نفرت دی گل نہیں کردا ،نکھیڑن دی گل نہیں کردا ،فساد دی گل نہیں کردا۔مذہب دی غلط تشریح کرن آلیاں نے لوکاں نوں اصل تعلیم توں پرے کر دتا اے۔اصول دی گل تے ایہہ ہے کہ مذہب انسانیت نوں جوڑن دی گل کردا اے۔محبت دے نال معاشرے نوں اک مک کرن دی تعلیم دیندا اے۔بابا بلھے شاہ نیں آکھیا سی ''اک نقطے وچ گل مُکدی اے''۔ایہہ نقطہ ایسے چیز دا ناں اے جس دی فرحت شاہ نیں وی اپنی ہیروچ گل کیتی اے۔

ہیر آکھیا حق دی گل کریے ،اسیں آپ وی جاہل آں جوگیا وے
اساں آپ حسینؑ شہید کیتے ، پچھے سوگ منائے نیں سوگیا وے

ایتھوں گل عملی تے عقلی سطح تے اگے ٹردی اے کہ بابا بلھے شاہ نے جد'' کی جاناں میں کون'' آکھیا تے ایہدا مطلب سی کہ موسیٰ تے فرعون دا ظہور اکو ہستی وچوں ہویا اے ۔ایس لئی تے سمجھ نہیں آندی کہ میں

کون آں۔فرحت شاہ وی کہندے نیں اسیں آپ ای ظلم کرنے آں تے فیر سوگ وی آپ ہی منان لگ پینے آں۔خود ای اپنے آپ تے ظلم کرنے آں تے فیر مظلوم وی آپ ای بن جانے آں۔

ہیر آکھیا میتھوں ظلم ہویا میں رانجھے دا پیار سنجھاتا ناں
کجھ بچپن ہائی کجھ وڈیائی، میں ہیر یار سُنجھاتا ناں
متھے دا جھومر ویکھیا ناں ،میں گلے دا ہار سُنجھاتا ناں
میری کم نظری مینوں لے بیٹھی میں شاہ دلدار سُنجھاتا ناں

ایتھوں ہیر زمانے دی عکس بندی نوں ذاتی کیفیت ول ڈھکدی اے۔اُپر آلے بند وچ ہیر دی ذاتی کیفیت دا ذکر اے۔اوہ آکھدی اے آپنی کم علمی تے حسن دی وڈیائی کارن میں اپنے پیارنوں پچھان نہیں سکی تے نہ اوہدی قدر کر سکی۔ایہہ محض اک کڑی یاں صرف اک رومانوی گل نہیں سگوں وچ صوفی ،سالک تے عالم اوپری چیزاں وچ کے اپنے اصل نوں بھُل جان دا سیاپا کردا اے۔ایتھے ایہہ دونواں معنیاں دی گل آکھی جاسکدی اے۔کجھ بند بہوں رومان بھرے تے دل وچ کُھبدے محسوس ہوندے نیں۔

ہیر آکھیا جوگیا سچ دساں ، جی کردا اے اج اعتراف کراں
جیہڑا سوہنا یار کھڑا بیٹھی کس منہ نال خود نوں معاف کراں
کدے مل جائے تے گل لگ کے رانجھن دے دل نوں صاف کراں
اوہنوں آپ بٹھاواں تخت اُتے بن آپ کنیز طواف کراں

ایس بند وچ میں نوں مارن، انا دے فنا تے اپنی مرضی نوں مارن دی گل کیتی گئی اے۔فیر اپنے محبوب دے اگے سرنڈر کرن دا بیان ملدا اے۔پر جے کرغور کریے تے پتہ چلدا اے کہ ایہہ گلاں محض اک کڑی دے جذبات نہیں، نہ ای ایہہ محبت دے اظہار دیاں گلاں نیں۔وچھڑن ویلے توں بعد دے جذبات وی نہیں سگوں شاعر دی انٹلیکچول سوچ اچیائی تے سفر کردی نظر آندی اے۔نصیب دے رووں اچ اک رمز لُکی ہوئی اے۔ہیر دے ہر بند وچ فرحت عباس دا ذاتی دکھ وی رچیا ہویا اے جیہڑا کائناتی وی اے۔کیوں کہ شاعر کل لوکائی دے دُکھ سُکھ نوں مکھ رکھ کے سوچدا اے۔اینج اے دکھ وی اک انسان دا نہیں سگوں پورے معاشرے دا دکھ شاعر دے اک دل وچ سما گیا اے۔ایسے ای دکھ دے اظہار لئی فرحت شاہ نے ایہہ وڈی لکھت لکھی اے ۔اوہ کدی عیسیٰؑ توں شروع ہوندا ہویا قدافی تیکر اپڑدا اے تے کدے کربل چلا جاندا اے۔مطلب اس دے قلم دی کوئی سرحد نہیں سگوں پوری دنیا دے دکھ نوں

اپنے قلم دی اکھ نال ویکھدا اے۔

مکالمہ دولوکاں دے درمیان اے۔ہیر مستقل کردار اے جد کہ لکھیار کدی شاعر، کدی جوگی تے کدی ویری بن کے سامہنے آندا اے۔ ہیر محبت دا استعارہ اے، حسن تے کومل جذبیاں دی علامت اے۔ہیر پنجاب دی عورت دی نمائندگی کردی اے۔ جوگی اوہ کردار اے جیہنوں دنیا دے کسے نفع نقصان نال کوئی غرض نہیں ۔اوہنوں دنیاوی رتبے تے عیش ارام نال وی کوئی علاقہ نہیں ۔اس دی منزل کجھ ہور اے۔اوہ جوگ لینداایکن ایہدے وچ وی اک راز موجود اے۔ہیر فرحت شاہ دی ہیر وچ ہیر تے جوگی دا مکالمہ حقیقت اچ روحانیت تے مادیت دا مکالمہ اے۔کدے انج محسوس ہوندا اے جیویں کرداراں وچکار ہون آلی گل بات فرحت شاہ کول بہہ کے سُن رہے نیں تے اوہناں گلاں نوں لکھ کے محفوظ کر رہے نیں۔ہیر پڑھ کے مینوں ایہو ای احساس ہویا جویں اک ڈرامہ فلمایا جارہیا ہووے ۔ جوگی تے ہیر دی گل بات جس طرحاں ورث شاہ نے ہیر وچ روح تے قلبوت دی گل کیتی اے، ہیر فرحت شاہ وچ وی ہیر اک روحانی کردار اے۔جوگی تے ہیر دے ایس مکالمے وچ دنیا داری دی گل وی اے تے صوفی ازم ،عشق تے آخرت دا بیان وی اے۔ایہہ ساریاں گلاں اسانوں ہیر فرحت شاہ وچ ملدیاں نیں ۔ جیہدے صرف چوہتر بند نیں۔ایہناں چوہتر بنداں وچ فرحت نیں پورے سماج دی جھلک وکھا دتی اے۔میں سمجھنی آں ایہہ بہت وڈا کم اے۔

فرحت شاہ دی ہیر دی اک وڈی تے سوہنی گل ایہہ اے کہ ایہدے وچ کوئی بھرتی دی چیز شامل نہیں کیتی گئی۔حالانکہ میں جس فرحت نوں جاندی آں یا اوہ جناں وڈا شاعر اے اوہ دوسو چوہتر بند وی لکھ سکدا سی۔اوہدے لئی شعراں دا کھلار کرنا کوئی مسئلہ نہیں ۔اوس زبردستی کر کے شعر کہن دی کوشش نہیں کیتی ۔ ہیر دے اخیر اچ انج ای محسوس ہوندا اے کہ فرحت دا قلم کسے دن فیر حرکت اچ آوے گا۔کیوں جے میرے خیال موجب ایہہ ہیر اجے نامکمل اے ۔مینوں پکہ اے فرحت عباس شاہ دے دل، دماغ تے من وچ اجے کئی سوال جواب باقی نیں جیہڑے اوہناں پچھنے وی نیں تے دسنے وی۔ کجھ اوہناں نے ہیر دی روح نوں حاضر کر کے خواب دے عالم وچ پچھنے نیں۔کجھ جاگدی اکھیں ویلے دیاں اکھاں وچ اکھاں پاکے آل دوالے پھردی ہیر دے مُکھ توں پرکھنے نیں۔اسیں اوس ویلے نوں اڈیکاں گے جس دن فرحت دا قلم جاگے گا تے کسے بھاگاں بھرے ویلے وچ ہیر مکمل ہووے گی۔

☆☆☆

ڈاکٹر غافر شہزاد

# ہیر فرحت عباس شاہ..... جو گیا سچ آکھیں

ہیر وارث شاہ دی کہانی تے ایس دے کردار ایڈے تکڑے تے پیڈے نیں کہ کئی صدیاں گزرن توں بعد وی اینہاں دے وجود دا جواز ہر دور اچ پیدا ہو جاندا اے۔اینہاں کرداراں اچ چپقلش تے آپس اچ سخت مخالفت دے باوجود اے کردار ہر دور اچ نویں شکل اچ زندہ ہو جاندے نیں۔ انسان وی اوہوای اے، تے اس دے اندر منافقت تے خودغرضی، دوجے دا حق مارن دی عادت نسل نسل منتقل ہوندی رہندی اے۔وارث شاہ دی کہانی تے ایس اچ شامل کردار ہمیشہ توں ترقی پسند تحریک نال وابستہ نظریاتی لوکاں لئی توانائی دا باعث رہے نیں۔ہیر تے وارث شاہ توں پہلاں وی لکھی گئی پر جیہڑا اسلوب تے تخلیقی انداز وارث شاہ نوں ودیعت ہویا، اونہاں توں پہلاں ہیر لکھن والے شاعراں دی قسط نئیں بن سکیا۔

فرحت عباس شاہ ساڈے عہد دے وارث شاہ نئیں، اونہاں نے اپنے سماج دی گل وارث شاہ توں ودھ کے کیتی اے۔ ایس لئی کہ وارث شاہ دے مقابلے اچ فرحت شاہ نوں اپنے دور اچ زیادہ گوڑھے مسئلے درپیش نیں، تے اونہاں دی پیچیدگی تے الجھاؤ ہور زیادہ گھنڑ اتے تہہ دار اے۔ میں ایہہ گل تے نئیں کر رہیا کے ہیر وارث شاہ اچ پیار تے محبت دی ازلی کہانی تے ایہدے وچ اڑنگیاں پاؤن والے کردار اکہرے سن۔ اپنے عہد دے حوالے نال اینہاں دے ہاں وی بڑی شدت ،ظلم تے جبر سی پر جدوں دی سرمایہ داری نے وسیب تے اوہدے وسنیکاں نوں اپنی لپیٹ اچ لیا اے، ایہہ غیر انسانی رویے تے اونہاں دیاں کمینگیاں تے گھٹیا پن دی گل بہت اگے چلی گئی اے۔ ہیر وارث شاہ دے مقابلے اچ، فرحت عباس شاہ نے اکیسویں صدی اچ ہیر فرحت شاہ لکھ کے اک پرانے چوکھٹے اچ نویں تے تازہ تصویر بنائی اے جس دے وچ پیش کیتے جاؤن والے کرداراں دے چہرے اج دے سماج نال جڑ دے نیں۔

ہیر آکھیا جوگیا سچ آکھیں کنا عشق ضروری رہ گیا اے
کدیں من مرضی کجھ ہوندا سی جیہدا ناں مجبوری رہ گیا اے
اہوو مجنوں سوکھا نظر آیا جیہڑا کھاندا چوری رہ گیا اے
جتھے لالچ انھا کر مارے اتھے کیہڑا نوری رہ گیا اے

ہیر آکھیا جوگیا دس کھاں بھلا، بکھ ننگ تے حرص دا جوڑ کی ہے
جیہنوں روٹی، لباس تے چھت لبھے انہوں بنگلے بناون دی لوڑ کی ہے
جیہڑے نین پران سلامت ہوون، اینہوں دنیا تے شاہی دی تھوڑ کی ہے
دس جوگیا اتنے عذاب دے وچ، اتوں ہور عذاب دا توڑ کی ہے

فرحت شاہ ہوراں نے اپنی گل کرن لئی اجے صرف دو کرداراں نوں ہی اپنی ہیر فرحت شاہ اچ متعارف کروایا اے۔ اوہنوں اے آسانی اے کہ لوکیں ہیر وارث شاہ دے اینہاں دونواں کرداراں، ہیر تے جوگی توں چنگی طرح واقف نیں۔ ایس لئی جدوں ہیر کوئی وی سوال جوگی اگے رکھدی اے تے بغیر کسے تفصیل اچ گیہاں، گل اج دے ویلے نال جڑ جاندی اے، تے اوہدی سمجھ آ جاندی اے۔ اوس سوال اچ ہی جواب ہوندا اے۔ فرحت شاہ نوں غیر ضروری تفصیل نال فٹ نوٹ تے حاشیے دی وی لوڑ نئیں پیندی، تے گل اپنے پورے اثر نال سنن والے تیکر پہنچ جاندی اے۔

ہیر سوچیا کھیڈ دا بھید ہے کی، کیویں علم تے غلم چا وکھ ہوون
کتے رب رحیم دی رونقاں ہن، کتے ظلم زوال پئے لکھ ہوون
کتے دلڑی تے کتھے رب اکبر، نکے نکے جئے راز نہ رکھ ہوون
سو اڈیا مار کے ٹر بندیا، جدوں وکھ ہون تاں ککھ ہوون

فرحت شاہ نے اکیسویں صدی دے دوجے عشرے اچ لکھی جان والی ایس ہیر فرحت شاہ اچ کوئی پیار محبت دی کہانی یا اوس دی راہ اچ آون والیاں رکاوٹاں دا بیان نئیں کیتا، کہ ایدھی لوڑھ نئیں سی۔ اج دے انسان نوں ہور طرح دے مسئلے پیش نیں، عشق معشوقی دیاں گلاں تے ہیر دے نازک سراپے نوں بیان کرن دی اج ایس لئی کوئی لوڑھ نئیں کہ اج دے دور دیاں ساریاں ہیراں تے سانوں چلدیاں پھردیاں، ٹیلیویژن سکرین تے دکھائی دے جاندیاں نیں۔ اوہ ویلا ہور سی کہ ہیر دے کردار نوں

کھولن لئی شاعرنوں اوہدیاں اکھاں، گلہاں، ہونٹ، قد، کاٹھ، دے نال نال اداواں دا ذکر وی کرناں پیندا سی۔ اوس ویلے تے عورت ذات تک عام آدمی دی پہنچ نئیں سی، ایس لئی اوس دور دے شاعراں نوں اپنیاں تخلیقی صلاحیتاں دا بڑا حصہ ایس کم اچ ضایع کرناں پیندا سی۔ فرحت شاہ نے ہیر دے منہہ اچ ایسے ایسے سوال پائے نیں کہ جدوں جوگی اونہاں دا جواب دیندا اے تے علم اور حکمت دیاں بہت ساریاں گلاں کھل کے سامنے آ جاندیاں نیں۔

ہیر آکھیا جوگیا سچ آکھیں کی ست کڈھئیی دانائی دا
اس خورد بیناں دے دور وچ کی کم ڈٹھی بینائی دا
کی سینس تے فکر عروج پایا کم مک گیا شبھ شہنائی دا
دم دم ہوئیا وکھو وکھ، ناں رہ گیا بس اشنائی دا

ہیر وارث شاہ دے دونویں مرکزی کردار ہیر تے جوگی پوری طراں ہیر فرحت عباس شاہ اچ چھائے ہوئے نیں۔ ہیر وارث شاہ اچ ہیر نوں جس طراں پر تجسس تے پر اعتماد دکھایا گیا اے، ایس گل نے ایس دا کردار بہت تکڑا کر دتا اے۔ سوال کرن لئی وی سمجھ بوجھ تے عقل دی لوڑھ ہوندی اے۔ ایس طراں جوگی دا کردار جتنا مضبوط، سمجھدار تے دنیا بھر دے فلسفیاں نوں سمجھن والا اے اور اونہاں نوں اج دے حالات نال جوڑن دی صلاحیت رکھدا اے، ایہو ہیر فرحت شاہ دی انفرادیت تے وارث شاہ تو وکھ ہون دی نشانی اے۔

ہیر آکھیا جوگیا سوچ ذرا، جمنڑ دکھ تے مرن مران وی دکھ
جے عقل شعور دی گل کراں ، جند دکھ تے جگ جہان وی دکھ
تھلاں پار دیوانیاں وار پھریئے، پچھے مڑیئے تے جان پچھان وی دکھ
بھرم بھریا بھروسہ وی پھٹ لاوے اگے ودھیئے تے مان تران وی دکھ

ہیر فرحت شاہ دے شروع اچ ہی ہیر اپنی زبان توں عشق دی اج دے دور اچ ضرورت بارے جوگی کولوں پچھدی اے۔ تے ایدھے نال نال ایہہ گل وی دسدی اے کہ بیلے تے میلے اج دے دور اچ کھس لئے گئے نیں۔ بے حسی، دروغ نے فروغ پایا اے۔ صوفی، ملاں تے سنیاسی دا فرق

مٹ گیا اے۔ صوفی صوف وچوں نکل کے مکھن ملائیاں تے بٹیرے کھان لگ پئے نیں۔ ملا پجیرو تے چڑھ بیٹھیا اے۔ قلم کار قلم فروش ہو گئے نیں۔ میڈیا منڈی لگی ہوئی اے، خرید و فروخت خوب ہو رہی اے۔ فیر ہیر جوگی توں پچھدی اے کہ دس جوگیا، بھک، ننگ تے حرص دا کی جوڑ اے۔ فلسفے فیشن بن گئے نیں، اگے جا کے لکھدے نیں؛

صوفی صوف چوں نکل کے آن وڑے، وچ ریشمی لاچیاں چغیاں دے
کھاندے مکھن ملائی وی دیگڑیاں وچ، لیندے مزے بٹیریاں مرغیاں دے
ہوئے پیسے تے پیر دے موڈھیاں نل، جے غریب تاں کچھڑ دروغیاں دے
آ جان شکنجیاں دے آن پھسی، معصوم جیویں کوئی کرغیاں دے
م ملاں پجیرو تے چڑھ بیٹھا، نال بوری چا رکھے سوں بم کالے
کھیسے بھرے سوں پونڈاں تے ڈالراں نال، کنے دیکھے سوں ہویئے کرم کالے
شہراں وچ گواہیاں دا قحط پیا، بھانوے چیکدے لاشاں دے چم کالے
رلے سارے وڈیرے نیں آپس دے وچ، کیتی جاندے نیں کماں تے کم کالے

ملکی تے سماجی حالات جس سیاست تے مذہبی خلفشار دا شکار نیں، ایہہ کوئی نویں گل نہیں۔ ہر عہد تے زمانے اچ سیاست تے مذہب نے سماج اچ اتھل پتھل کیتی رکھی اے۔ ایس دی وجہ دراصل ملا دا اوہ منفی کردار اے جہیڑا ہر دور دی اسٹیبلشمنٹ دا حصہ رہیا اے۔ اونہاں بارے وی دوٹوک گل کردے ہوئے لکھدے نیں؛

فرحت شاہ ایس دنیا تے طعن پوے جتھے امن دی آڑ اچ جنگ ہوئے
جتھے قتل قتال تے دکھ ہوئے، اتوں فخر تے خون دا رنگ ہوئے
اتوں خیر دے کم دا دعویٰ کرن، پچھے خیر دے سازش دا ڈنگ ہوئے
فرحت شاہ اسیں پکا اے رُل مرنا، بھانویں لہور ہوئے بھانویں جھنگ ہوئے

اج دے سماج اچ سرمائے نے جس طراں معاشرتی قدراں نوں برباد کیتا اے، سرمائے نیں جس طرحاں انسانی رویے تبدیل کیتے نیں، انسان نوں اوس دی اخلاقی تے سماجی سطح توں جس طرحاں پستی اچ سٹ دتا اے، ایس دیاں وجوہات تے اینہاں بارے تفصیلی تذکرہ ملدا اے۔ جدوں ایہہ قدراں دی ٹٹ بھج ہوندی اے، جدوں اینہاں دے رنگ روپ بدلدے نیں، تے انسان جینہاں دا

مادہ انس تے محبت اے، اوہ کس طراں خودغرض، مطلبی تے اپنیاں دی جان دے دشمن ہو جاندے نیں، فرحت عباس شاہ نے ایس دا تفصیل نال ذکر کیتا اے۔

انصاف تے اوہدا حصول اور انصاف مہیا کرن والے کردار کس کس طراں اپنیاں شکلاں بدلدے نیں کہ ایک واریں اونہاں دے لفظاں دا مفہوم کجھ ہور ہوندا ، تے اگلے کسے ہور کیس اچ اینہاں لفظاں دا مطلب ہی بدل جاندا اے۔

ہیر آکھیا جوگیا جگ مویا جتھے جھوٹھے تے چول پئے جج ہوون
بوٹی بوٹی دے ترسے پئے دیگ پیڑن بھکھے رہون تے مول نہ رج ہوون
اتوں لگن معزز تے معتبر جیہے وچوں اصلوں تے ہڈ بے چج ہوون
منصف ہووے جے دنیا تے علی ورگا، فرحت شاہ کول چھجاں دے چھج ہوون

فرحت شاہ دی انسان دوستی تے انصاف پسندی ایس ویلے تے اوہدے قلم نوں تیکھا کر دیندی اے۔ سرمایہ کس طراں انصاف نوں خرید لیندا اے تے قاضیاں دے قلم کس طراں اپنے لفظاں دے مفہوم بدلدے نیں، فرحت شاہ نے بڑے تکڑے انداز اچ بے خوف ہو کے ایس دا اظہار کیتا اے۔ سرمائے تے انصاف دے ایس کھیل اچ کس طراں ہر واریں سرمائے دی جیت ہو جاندی اے ، تے سرمایہ انسان دے سامنے اوہدی ضرورت ہی نئیں ، اوہدا ہمدرد بن کے وی کھلو جاندا اے۔

بے حسی، دروغ، فروغ پایا، اتھے انھے گنگ تے انھ مزاج بن گئے
چور چتر چلاک عظیم ہوئے، اتوں ول فریب رواج بن گئے
صوفی، ملاں، سنیاسی دا فرق مٹیا، دا، دم، درود علاج بن گئے
ٹوٹے ہوئے سلوک ملوک سارے اتے تلے ہزار سماج بن گئے

انسانی قدراں دے اسباب دے زوال دیاں وجوہات لبھدے ہوئے فرحت شاہ نے اگر اک پاسے سرمایہ داری دے حیلے فریب، نت نوے رنگ روپ تے بہروپ نوں کھول کے رکھیا اے، اوہدے نال نال فرحت شاہ نے دانشوراں تے تخلیق کاراں دے گھٹ ہوندے ہوئے کردار نوں وی اپنی ہیر اچ چنگی طراں پیش کیتا اے۔ اوہ بغیر کوئی لگی لپٹی دے، بغیر کسی محاورے والی زبان استعمال کردے ہوئے، براہ راست دانشوراں تے قلم کاراں نوں ہتھو ہتھ لیندے نیں۔ فرحت شاہ فنکاراں تے تخلیق کاراں نوں اونہاں دیاں ذمہ داریاں دا احساس وی دلاندے نین ، تے اونہاں نوں جوگی دے

لفظاں اچ طنز دا نشانہ وی بناؤندے نیں۔

ہیر آکھیا جوگیا سچ دسیں،کس دی سنیے تے کس دی نہ سنیے بھلا
دانشوراں دا لنڈا بزار لکیا، نال اسیں وی تانی پئے تڑیے بھلا
پھٹ لان خیال دے سینیاں اچ،ٹوٹے کرن تے اسیں پہ چنیے بھلا
سانوں وچ پراتاں دے ریت دیون آٹا سمجھ کے سچا پئے گنیے بھلا

ایس موقع تے ہیر دے تیکھے تے براہ راست سوالات جوگی نوں موقع دیندے نیں کہ اوہ اتنی ہی طاقت نال جواب دیندے ہوئے وجوہات بیان کرے۔ویکھیا جائے تے ہیر وارث شاہ اج دے دور دیاں سچائیاں نوں اپنے دامن اچ سمیٹے ہوئے اک نویں انداز اچ ساڈے سامنے آن کھلوندی اے۔اے ہیر ہوندی ہوئی وی اج دی ہیر اے تے ایدھے سامنے زمانے دا بدلیا ہویا منہ اے تو لوکاں دے منافقت نال متھے ہوئے چہرے نیں۔فرحت شاہ دا مسئلہ شاعری نئیں بل کہ اوہ کھلا ڈلا اظہار اے جیہڑا فرحت شاہ دے تخلیقی اظہار دی خاص پہچان اے۔

ساری پیسے دی کھیڈ پئی جاپدی اے بھانوے ٹی وی، رسالے اخبار ہون
سچی مار کے کھبی وی دے مارن خبری ہون یا کالم نگار ہون
جیہڑی گل دا فیدا ائے خرید لو، سودے سلف دے کھلے بزار ہون
چھوٹے وڈے ضمیراں دا مل پوئے بے ضمیری توں لوکی نثار ہون

☆☆☆

ڈاکٹر شاہدہ دلاور شاہ

# ہیر تے کیدو دے وچکار۔۔۔۔فرحت عباس شاہ

آکھیا جاندا اے پئی دنیانوں ویکھن، جذبیاں تے احساس نوں اکھراں دی پسی چہ اُگاون دا اپنا اپنا انداز تے ڈھنگ ہندا اے۔ ادب کھیتر وچ وی ایہو شے کسے لکھاری دی پچھان بن دی اے۔فرحت عباس شاہ نوں ایہہ اعزاز وی حاصل اے پئی اوہ حیاتی تے سماج دیاں ساریاں مثبت سوچاں دا شاعر اے۔کسے دے چھوٹے یا وڈے کم نوں کیہڑی ترکڑی وچ تولیا جاوے ایہہ فیصلہ تے تاریخ تے ویلے نے کرنا ہندا اے پر لوکائی اوس نوں اپنی اپنی اکھ نال ویکھدی اے۔فرحت عباس شاہ بہت حساس شاعر اے۔کوئی انہاں نوں ہرکھ دا شاعر آکھدا اے، کوئی امیداں دا، کوئی یاس دا، کوئی درد دا، کوئی سدھراں دا تے کوئی انہاں نوں (دنیا نوں) اک اکھ نال ویکن والا تخلیق کار سمجھدا اے۔حالاں جے اوہ انسانی نباض، قدراں دا راکھا، رُلے ہوئے طبقے دی آواز تے سرتاں پیر تائیں اک مکمل شاعر اے۔اوہ انساناں نوں سدھارتا دا سبق ای نہیں دیندے سگوں اپنی بے نیازی دی چادر اندروں مکمل شعور دی اکھ نال، منافقتاں تے حیات دیاں کوجھاں دی نینہ اپنے طہارتی احساس نال پورن دی تانگھ رکھدے نہیں۔اپنی ایس ''ہیر'' وچ اوہ رانجھے دی ہیر تے ہیر دا رانجھا وہی اوہ آپ ای نیں تے سماج دی ساری کوجھ انہاں دی ہی کیدو اے۔

شاہ جی دی شاعری نوں پھلاں ورگی کومل شاعری آکھیاں جاندا اے جیہڑی کنڈیاں وچوں اپنا رستہ بنا کے پینڈا کردی کردی سدھی لوکائی دے دلاں چہ گھر کردی تے انہاں دی آواز بندی اے۔شاعری حیاتی دے کئی رنگاں دا ناں اے، جیہڑی اپنے اندر سوہنے رکھ پودے اُگا کے گل دستے نہیں بلکہ پورے پورے باغ دا مہاندرا بناندی اے۔فرحت عباس شاہ دی شخصیت دے کئی پہلو نیں پر انہاں نے اپنی کل حیاتی شاعری نوں سوغات دے طور تے دے چھوڑی اے۔ انہاں دا ذہن ایس کم واسطے بہت ای زرخیز سی تے اجے تائیں باکمال شاعری کر رہے نیں۔اکھر اونہاں دے سامہنے سچے تے سچے مریداں ہار کھلوتے ہندے نیں۔ شاہ جی موجی تے بے نیاز ہون دے نال نال پکے پیڈے

حرف شناس وی نیں۔اوہ حرفاں دے ورتارے دی وی جان کاری رکھ دے نیں پئی کیہڑا حرف کدوں تے کتھے استعمال کرنا اے۔ اونہاں دی شاعری وچ حیاتی دیاں اوکڑاں ، اوکھیاں منزلاں ، گنجھل دار پینڈے ، وین تے حیاتی دی تہذیب سب کجھ موجود اے۔فرحت عباس شاہ نے رج کے شاعری کیتی اے تے شاعری دی ہر صنف وچ جی بھر کے لکھیا اے۔

''ہیر'' فرحت عباس شاہ دی لگن دا اک نویکلا رنگ اے۔ایس ہیر دی کتاب وچ فرحت عباس شاہ نے پنجابی دے مہمان صوفیاں دی روایت نوں اج دی بکل تے چولا پوا کے اگانہہ نوں ٹوریا اے۔ ایہہ گل آکھنا پئی ہیر اونہاں دی شاعری دا کوئی نواں تجربہ اے، نقاداں لئی ذرا کھردری جیہی گل اے۔کوئی نواں تجربہ یاں نویں شے اوہ ہندی اے جیس نوں اوس دا لیکن والا پہلاں اوس تو جانوں نہ ہووے۔ایہہ کم فرحت عباس شاہ ای کر سکدے سی پئی اوہ جیہڑی صنف سخن نوں ہتھ پاؤندے نیں ، اونہاں لئی اوپری وی نہیں ہندی تے نالے کندن وی بن جاندی اے۔اوہ کنداں اتے لیکاں نیں واہندے ،سگوں لیکاں اتے عمارتاں بنان دا فن جانندے نیں۔کھیتر نظم دا ہووے یا نثر دا،فرحت عباس شاہ ہوراں دے اندر سرسبز و شاداب ،اُچا لما تے طاقتور تخلیقی رکھ اے جیہڑا ساون بھادوں دے بدلاں ہار اُنہاں دی لکھن والی صلاحیت اتے ورھدا رہندا اے تے انہاں نوں اپنی چھاں ، رچاو،اکھراں دی بنت کاری تے تخلیقی کرب دی لذت توں اک انچ وی پرانہہ اُراں نہیں ہون دیندا۔تکرار لفظی تے حرفی بنت کاری دی اچیچی مثال انہاں دی ہیر وچ وی ڈھلکاں ماردی نظر آوندی اے۔انہاں دی ہیر دا ہر ہر بند وکھری چس دیندا اے۔اک جگہ تے آکھدے نیں:

شور شرم شریر شرارتی دا
شوق شک شکوک دی نظر ہویا
جند، جنس دا ڈوہنگ نہ رہ سکیا
اتوں ٹھگ شکوک دی نظر ہویا
کدی اکھ دی چوری پھڑیچ گئی
کدی نک شکوک دی نظر ہویا
دل بھیڑے توں راز نہ راز رہیا
ہک ہک شکوک دی نظر ہویا

شاعری علامتاں ، اشارے کنائے، امیجز تے مورتاں نوں تھوڑے اکھراں چہ پرو کے کسی وی کوی دا اپنے نال تے اپنے آل دوالے فطرت تے کائنات نال گل بات کرن دا بڑا کومل ڈھنگ ہندا اے۔فرحت عباس شاہ نے ایس گُن راہیں اپنے احساس تے پیڑاں نوں ایس طریقے نال الیکیا اے کہ ہر عہد دے قاری نوں اپنی پیڑ جاپن لگ پیندی اے۔ احساس دیاں رگاں وچوں درد دی شاعری اودوں اگھڑ دی اے جدوں سدھراں نال تروایاں انہاں دا خون ہویا ہووے۔فرحت عباس شاہ ہوری اک زندہ دل شاعر نیں پر ہر درد، ہر کھ،غم تے یاس جیہے سب استعارے انہاں دی شاعری وچ موجود نیں کیوں جے یہ علامتاں ای شعری سفر دا حسن ہندیاں نیں تے ایہو ای شاہ جی دی شاعری نوں چن دی روشنی ہار چانن ونڈ دیاں نیں۔سماج دے جعلی کرداراں دی ہیرا پھیری نوں وی اپنی ہیر چہ خوب ایکسپوز کردے نیں:

صوفی صوف چوں نکل کے آن وڑے
وچ ریشمی لاچیاں چغیاں دے
کھاندے مکھن ملائی وی دیگڑیاں وچ
لیندے مزے بٹیریاں مرغیاں دے
ہوئے پیسہ تے پیر دے موڈیاں نل
جے غریب تاں کچھڑ دروغیاں دے
آجان شکنجیاں دے عین پھسی
معصوم جیویں کوئی گرغیاں دے

فرحت عباس شاہ اک پڑھے لکھے شاعر نیں انہاں دی اکھ انگلش اردو پنجابی اادب اتے اے ،تے اونہاں دا ہتھ اکنامکس، فلسفے تے انسانیت دی نبض اتے اے۔ایس کر کے اوہ سمجھدے نیں کہ حیاتی کھوج پرکھ دا ناں اے۔ اوہ حیاتی دے سارے انگ پڑھنا چاہندے نیں تے ایہدے کسے اک دائرے چہ رہنا پسند نہیں کردے۔ حیاتی دی کھوج دے نال نال اپنے شعری ہنر لئی لفظاں دے ورتارے دے فن توں وی آگاہ نیں۔اُنہاں ''ہیر'' دے اسلوب چوں اک نویکلا تے وکھرا اسلوب کڈھ لیا اے۔ایہ کسے وڈے فن کار دا کم ای ہو سکدا اے پئی اصل توں بچیا وی جاوے تے اوہدے توں پرانہہ ہو کے ٹر دے ٹر دے اپنا نوکلا پن بحال رکھیا جاوے۔فرحت عباس شاہ نے اپنی ہیر وچہ تشبیہاں ، استعارے، اشارے، رمزاں تے کنائے اپنے ڈھنگ نال اپنے عہد دی اکھ نال ورتے نیں

پئی شعراں اندر روانی، گداز تے بیانن داحسن ٹیسی تے اپڑیا ہویا نظر آوندا اے۔ بے ساختہ پن فرحت عباس شاہ دی شاعری دا طرہ امتیاز اے۔ ایس ہیر نوں وی انہاں دے ایس بے ساختہ پن نے نکھرا کے رکھ دتا اے۔ اونہاں دے جذبے، اونہاں دی محبت دے عکاس نیں۔ اوہ محبت تے احساس نوں اک مٹھی چہ رکھ کے اکھر وچ خیال نوں ڈھالن دی مہارت جاندے نیں، سگوں ایہہ مہارت اونہاں دے ساہمنے دوزانوں ہو کے بیٹھی جاپدی اے۔

فرحت شاہ ہوراں دی اک پنجابی کتاب ۱۹۹۶ء نوں گورا پبلی شر نے چھاپی سی۔ اس دا سرناواں ''دل دے ہتھ مہار'' اے۔ ایہہ کتاب انہاں نے اپنے جمن بھوئیں شہر جھنگ دے نام کیتی اے۔ بہت ای سوہنی تے مٹھڑی شاعری دی کتاب اے۔ اوہ آکھدے نیں

صبح سویر دا وعدہ کر کے
کر چھڈ یو ای شام وے ڈھولا

''دل دے ہتھ مہار'' وچ فخر زمان ہوراں فرحت عباس شاہ دے مزاج تے انہاں دی شاعری بارے آکھیا اے کہ اوہ قلندرانہ سوچ رکھدے نیں تے انہاں دی شاعری وچ انہاں دے تجربات، مشاہدات تے شعور وچ قلندرانہ فکر تے نرم و ملائم رومانی احساس تے جذبات دی فراوانی اے۔ فرحت عباس شاہ نے وی صوفی سوچ نوں ووہٹی بن کے عاشقی دی روایت نوں اگانہہ ٹوریا اے۔ انہاں دی اک نظم ویکھو:

کھوہ پیا وگدا، نی کھوہ پیا وگدا
لکھاں وچ ہکو میرا ڈھول سوہنا لگدا
نی کھوہ پیا وگدا
کھوہ پیا وگدا، نی کھوہ پیا وگدا
رات دے ہنیرے وچ ماہی پیا جگدا
نی کھوہ پیا وگدا
کھوہ پیا وگدا، نی کھوہ پیا وگدا

اگے جا کے آکھدے نیں کہ:

ماہی دے اجھا کے نال چن پیا ٹھگدا

نی کھوہ پیا وگدا
کھوہ پیا وگدا، نی کھوہ پیا وگدا
ڈھول دے بغیر دل رہ نیوں سکدا
نی کھوہ پیا وگدا
کھوہ پیا وگدا، نی کھوہ پیا وگدا

فرحت عباس شاہ دی شاعری دی اک پچھان ایہہ اے پئی اوہ اک اک مصرعے وچ کوئی رمز دی گل ضرور کردے نیں تے انہاں دیاں نظماں انسانی رویے، کرداراں، تے عملاں دا تھوڑے اکھراں وچ ست کڈھ کے پڑھن والے نوں حیات دے سارے پکھاں توں فیض یاب تے جانوں کر دیندیاں نیں۔ انہاں دی اک نظم ''اوکھیاں منزلاں'' دے سرناویں ہیٹھ انج اے:

ہک اوکھا ویلا جمن دا
ہک اوکھا وقت وفا
ہک اوکھی منزل ڈھوڈھن دی
ہک اوکھی اگلی اس توں
ہک خالی واپس ہوون دی
ہک اوکھی منن قضا

فرحت عباس شاہ نے پہلاں اپنے اندر دی ذات نوں کھوجیا تے کجھ نتیجے کڈھے فیر اوس نے اپنے توں باہر دی دنیا دے اصول پرکھے۔ اوہ اپنی ذات دے حوالے نال دنیا نوں ویکھدے نیں تے اپنے منفرد معیار بنا ندے نیں ایہو چیز انہاں دی تخلیق نوں نویکلا کر دیندی اے۔ اوہ ہجر وکالتاں تے عشق جواب دے تانے بُن کے پیڑاں دے روگ نوں پھلاں دی وگن بنالیندے نیں۔ اوہ آکھدے نیں:

بھانویں لگدائے منزل دور دی، بھانویں لگدائے بند کتاب
اوہدی راہ وچ اگ وی چانی، دکھ درد وی پھل غلاب
کی پڑھنا روز نماز نوں، کی کرنے روز حساب
سانوں کافی ہجر وکالتاں، سانوں کافی عشق جواب

حیات دیاں جنیاں تلخیاں فرحت شاہ نے جھیل چھوڑیاں نیں اونہاں نوں اوہ اپنے اک شعر

دے لیڑے انج پواندے نیں:

صبح سویر دا وعدہ کر کے
کر چھڈ یو ای شام وے ڈھولا

فرحت عباس شاہ دی نظم وانگ پنجابی غزل وی بہت ڈاڈھی تے پکی اے۔

ساڈی دل دے ہٹھ مہار
اسیں ڈھوڈن نکلے یار
اسیں ہسدے پھل غلاب
اسیں روندے زار قطار
ساڈی جت دا راز آسان
اسیں کدی نہ منی ہار
کوئی عشق دا شوہ دریا
اسیں ڈھٹے ادھ وچکار
اسیں پکی واس فقیر
ساڈے رستیاں وچ مزار

منیر نیازی وانگ فرحت عباس شاہ دیاں نکیاں نظماں وی اپنی پچھان آپ نیں۔ اوہ اپنی نظم ''اپنے آپ نوں مشورہ'' وچ آکھدے نیں:

اج سبھ دنیا نوں بھل کے رو
ہک یار دی یاد اچ کھل کے رو

نظم ''سنج'' چہ آکھدے نیں:

انج لگدا ئے
جیویں ستے سیئں گئے
لوکی
بیٹھ نصیباں دے

اک ہور نظم ''اندر بجھدے سورج'' ویکھو:

ساوے رکھ
تے پکیاں چھتاں
ڈک نہ سکیاں
اندر والی دھپ

رشتیاں دی سک تے محرومی جو انسان نال سلوک کردی اے ایس دا دکھ کوئی فرحت عباس شاہ ای لیک سک دا اے۔انہاں دی اک نظم ''بے وسی'' وچ ایہہ ہر کھ ہر درد دل نوں روا دیندا اے:

تیرے مگروں
میں جس رات نوں
اپنے تھکے ہوئے موڈھیاں تے چا کے
کوڈیاں بھار
پھر دا وداں
مینوں تیری ان ڈھٹی جھگی ال لئے نسدی ہے
مینوں زورا زوری لئے نسدی ہے
نالے مینوں چا بک مریندی ہے
نالے میئتھے ہسدی ہے

فرحت عباس شاہ دی ہیر پڑھ کے لگدا اے کہ ایہہ اونہاں دی کوئی طویل نظم ای نہیں بلکہ ایہہ اونہاں دی شاعری دا جیندا جاگدا احساس اے جیہدے وچ اج دا سماج ساہ لے رہیا اے۔انہاں دی ہیر دا اک بند ویکھو:

غین غرض تے عشق دی جنگ ہوئی
کوئی چوکس تے کوئی ملنگ ہویا
غین غرض تے فیدے نوں فوق جاتا
فیدہ ہویا تے ڈنگ دا ڈنگ ہویا
عین عشق نے جان نوں آکھ دتا
ہون جان تے جان دا سنگ ہویا
اج غرض نوں رلدیاں لوک ویکھن
اچا عشق دا دنیا تے رنگ ہویا

☆☆☆

نعمان نذیر چوہدری

# لاڈلی

میرا خورے کی بنوں گا؟ کیڑے کرماں ماری میں چندری ! اے خیال اودھے اندر چتو پہر دی ہوک بن گیا۔اوتھوں جدوں وی اے چیتے آندا او اندروں ہل جاندی، سر تے بھار پین لگ پیندا، اکھیاں ہنیرے وچ ڈب جاندیاں تے ہنجواں نال ہو کے نکلدے۔ پر مجال اے ایس ہوک دا دسیک کسے تک جان دیوئے تڑی !

شازی نوں تے اے چت چیتا وی نئیں سی کہ اودھے ارگی کومل سونی سلکھنی تے سردراں دی دھی نوں کوئی ساک نہ لبھو گا۔ شازی دا پیو کلا سی تے شازی اودھی کلم کلی اولاد۔ بچپنے و چ او شہزادیاں وانگھوں پلی۔ ہر اک دی آکھ دا تارا بن کے رہی۔ اتوں رنگ کشمیریاں دا، انگ پنجابیاں دے، نخرے نوابیاں دے، ٹور انگیر جاں دی، آواج کوئل دی۔ کڑی کادھی حور پری سی ، مٹھے بول جد بولدی تے ہر دل وچ چاہ پاندی۔

جوان ہوئی تے مکھڑے تے نور پھیل گیا جدھروں لنگدی کیتے چانن کر دیندی کیتے ہنیر پا دیندی کسے وڈھ وڈھیرے نوں سلام کر دی تے مٹھی زبان نال دل موہ لیندی، کدی ہانیاں سوانیاں نوں و کھدی تے اونھاں دیاں ہاواں ہو کے نکل جاندے۔ جوان تے پری روپ کڑی توں ہن اکھ کیویں ہٹے۔ منڈیاں نے بڑے ہاڑے پائے پر اوتے اپنے لئی ایسا بر پال دی اے جیہڑا جے شاہ نہ لگے تے گولا وی نہ ویکھے ، بس اودھے اپنے ورگا، کوئی جیہڑا اپنا لگے۔

جوبن دی اوس رتے اک دن او اپنی سکھیاں نال بیساکھی راتی جدوں باروں پھر کے آئی تے لمبڑاں دا منڈا اکو اودھا راہ ڈک کھلوتا۔ جد شازی دی ویہنی اودھے ہتھ وچ آئی تے نڈھی دا رنگ پھیکا پے گیا پر آکھاں وچ لکیا ہویا کجل غصے دی لالی وچ کیتے گم ہو گیا۔ اکودا چت سی وی کہ اے لاڈلی اپنے ماپیاں دی کلم کلی دھی جے کرمن جاوے تے کئی گھماں پیلی پوری دی پوری آنی اے تے میرا رقبہ

علاقے دی ساریاں تو وڈھی جاگیر بن جائے گا۔ ذیلداری کیسے وچ تے رن کسے تھلے، تے فیر چار چوفیرے راج اکو دا۔اکو دا دھیان سپنے وچ سی کہ شازی نے جھٹک کے وینی چھڈائی تے اکو تے ایسی بے شمار توئے لانت پائی کے اکو دے مکھ تے ساون بھادوں آلے سارے رنگ کھیڈ گئے۔ تے او آپ شرم نال پانی پانی ہوگیا۔انھوں ایس انکار تے ہنکار دواں دی آس نہی سی۔اکو دا سفنا تے ٹٹ گیا پر اودھا کر ایس گل توں نویں دن اودھی برادری دی اک ہور کڑی نال وس گیا۔

اکو نال کیتا ہویا سلوک شازی دا ورتن بن گیا تے فیر پنڈ دے کسے گھبرو نے شازی ال ودھن دا حوصلہ نہ کیتا۔سمعہ پلاں ہیٹھاں ودگے پانی وانگوں بیتیا۔جیون نے کئی چالے چلے تے ہون اکو دے چار نیانے سی، تے شازی وچاری کنواری۔اودھے ہان دیاں سکھیاں ساریاں تھاوں تھایں ویہاں گئیاں۔کئی اک دے جواک ویان لائق سی پر شازی داڈولا نہ چکیا گیا۔

ساڈے پنڈاں دی رہتل وچ ہر شے دی سانجھ ہوندی اے شازی تے فیر زمیندار بہادر دی دھی سی نالے للھاں وچوں اک انوکھی لاڈلی جیہڑی ہاڑ وچ چانی پال دی تے پوہ وچ دھوپاں نوں۔

پنڈ دیاں بیبیاں گوہے کوڑے ویلے، پانی بھرن سمے، بھتالے جاندیاں، بار اندر آندیاں، روٹی ٹک پکاندیاں، لیڑے لتے سکاندیاں، ڈھور ڈنگر بنا دھیاں جدوں کیتے ایک دوجے دے کولوں لنگدیاں گلاں کر دیاں نالے ٹھٹھے سنادیاں۔کوئی کیندی اینی گوری چٹی خورے کی کھاندی اے۔اک آکھدی ہجے ایھدا روپ جوان اے پر آپ عمروں ڈھل گئی اے۔دوجی سمجھاندی رب دھیاں دے نصیب چنگے کرئے، ایدھے وچ ماپیاں دا کی دوش۔میراثیاں دی نویں ویائی نوء نے دے اپنا دل جیہہ تے رکھیا تے ایہکو ساہے کو کی کہ ایس رانڈ نے جرور کوئی کھے کھا دی ہونی اے تدے ای جنم سڑی بن گئی اونتری۔ماپیاں دے سر وچ ستاں چولہیاں دی سوا پائی تے برادری پنڈ دی انکھ وکھرے گنوائی۔نیش متھے لگ جائے خصم کولوں کھونسلے ایں وردے جوں مینہ نال این پیندی ہووے، کرماں ماری نے۔۔۔۔۔۔۔۔

اودھی گوانڈن مائی بخشے نے اونھوں ٹھاکیا تے بولی کہ کئی وار تے اودھی ماں نوں صلاح دیتی کہ جاست واری جیٹھ دے دوپہرے نہروں پار آلی گھاٹی چڑھے نالے کھنڈ پیر دے سکھنا سکھے پر بھلے دا کہڑا ویلا اے اگیوں دونویں ماواں دھیاں گھور دیاں نے۔روندی زمین پانڈے نوں اناں جودھ وی نیں کر سکدی دھی خاطر۔پر پینے! جیدے مقدر ہارے اودھے پین گنجھل کھلارے۔کڑی پاویں رنڈی مر جائے۔روندی شنگھار نوں۔حیا دا کاٹا۔وجاندی پھرے گی چھنکنا فیر۔سب توں پرے کھلوتی نے ہو

کا دیتا دھی تے جماندرو شیدین اے پر ماں اوس توں وڈھی۔نہ وسن دا سوا نہ وسان دا،کجی کسے تھاں دی!ماکھے آلی نے مک دی مکائی کہ پراں دو بول پڑھائے،لڑ لاوے تے جان چھڈاوے خورے کیڑے ملخ دا شہزادہ آنا ایس ڈین نو ویان،اونتری نکھتی ،ٹوٹ پینی!۔میں دساں پورے پنڈ تے بھاری اے، ایس رانڈ دی مکان جیہڑا کرو او وی دھروں ردیا ای ہونا کوئی۔پنڈا کھرکدی ماسی رکھی وکھی وچوں بولی۔

کئی ورھے پہلاں شازی دے دور پار دے شریکے وچوں اودھے چاچے دا منڈا جدناجی نو ں ویاہ کے لے آیا تے سارے پنڈ وچ لڈو ، پتاسے، پھٹورو، جلیب ،پوڑیاں حلوے مکھانے تے شواریاں دے تھالاں دے تھال ویلے ہو گئے ۔مالک کی تے ہاری کی سب دار جھ بجھ کتے دی بجھائی تک چلدا رہیا۔

ناجی تے اودھی نکی پین دا ویاہ اکو دن ہویا۔اودھی پین دیاں تن کڑیاں سی تے ناجی دی کھوکھ اک ہنیرے لھوہ وانگوں ویران تے کلراٹھی بھویں دی طراں بنجر تے بانجھ۔ایس لئی اودھا پروہنا ہر ویلے پھسیا پھسیا جاپدا۔ یا فیر اُکھڑی کواڑی آنگوں ہر کسے دے گل نوں آندا۔سورے اودھے توں رُسے رُسے رینڈے ہر ویلے اوناں دے سینے تخدے رینڈے تے دل بلدا رینڈا۔اوناں دا اکو سپنا سی وی ناجی دی کھوکھ ہری ہووے ویڑے وچ جواک کھیڈن، پر ایس سپنے نہ کدی پورا ہوناسی، نہ اے ہویا۔

درد منداں دے حال درد منداں جاندے نیں، ساہ جدوں ہو کے بن جان پیڑاں جدوں ہستی نوں نیست کر دین تے فیر چوٹاں تے پھاہے رکھن والا کوئی نہ کوئی تے لبھ ای جاندا اے۔

ناجی تے شازی دا دکھ وکھو وکھ سی پر درد دی سانجھ سی۔دونوں چھیتی اک دوجے دے نیڑے آ گیاں۔ناجی تڑکے، دو پہرے، شامی تے ہنیرے شازی دے گھر لسی، جاگ، جوء، ہیلوں،اگ، گھڑا، سرمہ، تیل، ہلدی لون ،گڑ گنڈاتے کدی کنگھی شیشے دے بہانے آندی جاندی رہندی تے شازی دا وی چت لگا رہندا۔ دوناں نوں اک دوجے دا سہارا مل گیا او اپناں دکھ بھل کہ کدے ہسدیاں کدے روندیاں بل چھت کے ہو کے بھردیاں تے سمع بیت جاندا۔

شازی دا بابل اودھے بارے وچار کردا کھاٹ نال جالگا اودھی سرداری وی انھوں راس نہ آئی نہ ٹپ وچ جاندا نہ حقہ دھردا۔نہ گھیتی داشوق نہ ڈنگراں دی لگن۔ راتیں تاریاں نوں گھوردا رہندا

تے دینں نویں پا کے بہ جاندا۔ نہ کوئی گل بات کردا نہ کسے نو کوئی حکم صلاح دیندا بس اودھے اندر وہم تے خوف دیاں گھسن گھیریاں اوھدا کالجہ ٹک دیاں رہندیاں۔

اودھی ماں نوں بس چُپ لگ گئی اندر دا ہنیر ا اودھے منہ تے چھان لگ پیا اودھا من کھاون پیوین، کتن پنن، جھاڑو بونجھن، پوچا گوتی، پینن ہنڈاون، سیواپانی، ہار سنگھار تے روٹی ٹکر سب تواڈ ہوگیا۔

اوھناں دواں نے تھک ہار کے شازی نوں آکھنا ویکھنا چھڈ دیتا تے اپنیاں اپنیاں پیڑاں دے نال صبر نوں آپنا لیا۔کر وچ لڑائی تے تماشہ کئی ورھے چلیا کہ جدوی شازی نوں کوئی ویکھن پرکھن آندا تے اوایدھے وچ کیل کیڑے کڈ دی تے نک تے ملھی نہ بھین دیندی۔

اک واری پنڈ ملہار دے پڑھے لکھے منڈے دا بر آیا جیہڑا شہر وچ سرکار دا بابو سی پر اودھی پین گونگی سی جیہڑی شازی نوں پسند نہ آئی تے گل اگے نہ ٹری تے بابو دا ویاہ کیتے ہور ہو گیا۔ چک سردار دے چوہدریاں دا منڈا ایس کر کے رد ہو گیا کہ اودھا وڈا بھرا شرابی سی تے نکا اک آکھ توں ٹیر مار دا سی۔

لمبڑاں دے اکو دا مسیر جدوں نواں نواں ڈاکٹر بن کہ پنڈ اپنے ساکاں نوں ملن آیا تے شازی دا جوبن ویکھ اپنی پڑھائی تے ہوش دونویں گنوا بیٹھا۔ ڈاکٹر نے پنڈ دی اک ان پڑھ کڑی لئی رشتہ گھل دیتا شازی راضی ہوئی تے اودھے ماپیاں نو ں چا چڑھ گئے۔ اوھناں سدیاں تے گھنڈاں واسطے نائی سد لیا۔حلوائی، کہار، کمیار، سونار، لوہار، موچی، تیلی، دھوبی، ماشکی، ماچھی، درزی سب آگئے۔ لال سوہے جوڑے تیار ہوون لگ پئے۔کر، حویلی، بیٹھک، کھرا، سوات رسوئی، پرات بل ٹوئی سب کلی پوچے نال سج گیاں۔سوامن پکی آس لگ گئی کہ شازی ایس واری ڈولے وچ بھہ کہ سورے کر جائے گئی۔گل نیڑے لگدی جاپدی سی پر ڈاکٹر دی پین جدوں اپنی ہون آلی بھرجائی نوں ویکھن تے نالے ورھے دناں دا دن پان اودھے گھر آئی تے روٹی آلی چنگیر چوں اوھناں دی بکری نوں روٹی کھاندیاں ویکھ آنوں ایسی آلک آئی کہ اوس دو جی کوئی گل نہ کیتی تے شازی دے ماپیاں دے چاہ اوھناں واسطے پھاہ بن گئے۔کامیاں نوں دیتے ہوئے بیانے، ساکاں نوں کلے ہوئے سینہے، شریکاں نوں پائی ہوئی پاجی سب مٹی ہوگیا۔ چوڑے، کانٹے، بندھے، نتھ، ٹکا، مندراں، چھاپاں، پائل، پازیباں بنا چھنکے کڑیاں دیاں کڑیاں رہ گیاں۔

اخیر لی واری تے اودھی ماسی دا منڈا جیہڑا فوج وچ لال فیتی آلا حوالدار سی شازی نال منگیا گیا۔منگنی توں پندرویں دن خبر آئی کہ حوالدار شمشیر علی وزیرستان آلی لام وچ کھوئی رتہ دے محاذ تے شہید ہوگیا تے شازی دیاں صدراں دا باغ اجڑ پجڑ کہ سک سکا گیا۔

جنڈری داوسیب جین دا وہانہ منگدا اے ۔ بہانے کیڑے سورگوں اتر دے نیں اخیر بندہ ای بندے دادارو ہونداے۔ گھر ہستی وی تے چلانی سی۔ شازی دی ماں نے روٹی ٹک واسطے صندوری نوں سال شاہی دانیاں تے اپنے گھر رکھ لیا۔صندوری دیاں پنج پیناں تے دو بھرا سی۔ چنگے سمیاں چ اودھا پیو علاقے وچ راج گیری دا بادشاہ سی۔ہنر دی کمائی ڈھل ڈھل پیندی سی، پر اودھی ماں نوں شہر جا کے وسن دا ایسا چا چڑھیا کہ اوس نت اپنے خصم نو ں ایسے گل دی دھونی دھندے رہنا کہ کیڑا ویلا ہووے میں شہر جا ڈیرے لاواں۔ اودھے مرد نے بہترے ہاڑے لائے وی ہسدا وسدا دوارنا لے رزق بے شمار چھڈ کہ جانا ناشکری تے بے برکتی ہونی اے، پر بیبیاں دی اڑی تے موت دا ویلا ٹالیاں نہ ٹلدے نے۔ پر کناں کو چر۔ آخیر صندوری دے پیو نے روز روز دی چخ چخ بک بک توں چلیاں اودھی ماں نوں طلاق دے دتی تے ہون آپ ہر ویلے نشے وچ ڈوبیا رہندا۔صندوری کم کاج کر کے ،ودیا گھٹیا کھوا نکے پین بھراواں دا ویلا ٹپا ندی ۔ہاڑی سونی ملن آلے دانیاں نال اودھے پیو دی چلم تے نشہ دونویں چلدے۔

پہلاں شازی نوں صرف ناجی دا سہارا سی تے ہن صندوری دا ساتھ وی مل گیا اودھی جنڈری سفل تے ہوئی پر مقدر دا لیکھ تے قسمت دا بھوگ اوس فیر دی جرنا سی ۔ اپنے اندروں اٹھتی ہوک دا سیک تے بے بسی دی اگ وچ سڑنا سی ۔ شازی روگن ہو کے رہ گئی تے جوگن ہوون نوں پھرے۔ پنجاب دی دھرتی اوتے ماہ کا تک کئی رنگاں نال اتردا اے۔سویا سیال نال جھی پان واسطے تیاری کھچدا اے۔ایس سمے پکن آلی مونجی دیاں مونجراں نمی نمی پون نال ہولا ہولا کھڑاک کردیاں ،لنگن آلے نوں وجاں ماردیاں جویں پرانیاں جانو ہوون۔ انھاں دی کچی باس من وچ نویں آس دا کر بنادیاں۔ترمیل مینہ وانگوں وردی تے تڑکے دا ہاسا بن جاندی تے کئی وارتر کالے دے ہنجو جاپدی۔ چڑیاں، لالیاں، گھوگھیاں،سیڑاں،مرغیابیاں،کونجاں،نڑیاں،تیتر،تیلیر تے مور،کبوتر ڈاراں دے ڈار شوخیاں کردے۔ اپنے اپنے جوڑے بنادے۔

انھاں دناں وچ آلے دوالے دے لوک نہر آلی چال تے مچھیاں پھڑن واسطے کنڈیاں پا

لیندے۔انھاں شکاریاں وچوں کوئی نال امید خوار ہوندا تے کسے نا امید دی امید پوری ہوندی۔شازی تے صندوری پنڈ دیاں دوجیاں سوانیاں دے وطیرے لیڑیاں دا تسلا لے کہ نہریں دھون سکاون جاندیاں۔

صندوری لیڑیاں نوں تھاپی نال تھاپدی تے شازی گاچی نال رگڑا دیندی۔نچوڑ پھنڈ کے لیڑیاں نوں ہوا پھرن واسطے کاء تے پھرول دیتا جاندا تے فیر تھاپی دا تھا تھیاتے رگڑے دی گڑگڑ چل پیندی۔ ایس واری رگڑے کھاندے گاچی شازی دے ہتھوں تکی تے چھڑاپ کرکے پانی وچ جا پئی۔ پانی وچ بلبلے بنے،صابن نے دو تین لوٹیاں لیاں تے تھلے نال جا لگا۔وگدا پانی اینج تریا جویں کج ہویا ای نئیں سی۔لیڑیاں دی دھیڑی اونج دی اونج پئی سی۔کڑیاں وچاریاں کی کر دیاں ادھر اُدھر دوڑیاں، پانی وچ چا کدیاں رون کرلاون لگ پیاں۔اوتھاں دی چوکی توں کج وتھ پا کے اک شکاری کنڈی پانی وچ سٹے اپنے منہ دھیانے بیٹھا سی، انھواں دا ہاڑا سن کے شکاری جیہڑا اک شہری منڈا سی اوتھاں دے نیڑے آیا اپنی جوتی لا چپ چاپ پانی وچ اتر گیا۔وگدے پانی وچوں صابن دی ڈھیلی کڈی تے اوتھاں دے تسلے دے کول لیڑیاں دی ڈھیری اوتے رکھی تے فیر اپنی آلی تھاں تے جا بیٹھا۔شازی دے صندوری اودھے نال کوئی گل نہ کیتی۔جدوں او صابن رکھ کہ مڑن لگا تے شازی نے اودھے ماتھے تے کالا تل ویکھیا۔تے اپنے دھیانے پوشاکاں دھون لگ پئی۔کڑی پل وچ کپڑے دھوتے۔پیشی دی بانگ نال سکھ گئے۔صندوری نے تسلا سر تے چکیا۔شازی نے تھاپی سنبھالی اوشہری منڈا اوتھاں نوں تکدا رہیا۔اواک دو جی نال بول بلیندیاں،ہاسا مخول کیرندیاں نہر دی پٹری توں اتریاں نے نال کچے پٹے توں ہوندیاں فصلاں وچ ڈبدے سورج دی لالی وچ گواچ گئیاں۔اونھواں دی آواج دی جھنکار اوس پردیسی دے کناں تک انھوں دے جان توں بعد وی آندی رہی۔

کج دناں مگروں ضدروی نے سویرے سویرے گوہا تھپدیاں اوس مندے نوں بیلے چوں لنگ دیاں تے نہر آلے جاندے ویکھیاں اونھے گھر آ کے شازی نال گل کیتی پر شازی نے کوئی دھیان نہ دیتا تے اپنیاں میڈھیاں نوں گھوندی رہی۔غمزدہ تے دل فگاریاں نال چور بدلاں وچ گھوردی آ کھاں نوں مٹکاندی رہی۔

اودھی میڈھی وا آخیرلا ول سی جدوں بوہے دی کنڈی کھڑکی تے کسے فقیر نے آلکھ جگایا۔ صندوری اودھی ماں دیاں لتاں کٹ رہی سی ایس لئی شازی آپ اُٹھ کے باہر بوہے تک آئی۔ بوہئے

اوتے کھنڈ پیر دا مجاور سائیں چین علی کالا چونغہ ہتھ وچ کڑا، پیریں کھڑاواں، کنی درشنی منداراں، سر تے صافا، انگلاں چ چھاپاں، گل چ تیوط، جھلے دی بُکل مارے بوہے تے کھلوتا اپنے پٹیاں تے ہتھ پھیر رہیا سی کڑی نوں ویکھدے سارا ای اودھے مونہوں نکلیا خیر ہووے خیر پاؤ رب بھلی کرے، دکھ تکلیفاں دور ہوسن ، تے دون ہوے مال اسباب بچے، کالیاں بھوریاں توں کرئے دور بلا بچے۔ دوارے وس دے رہین، وہیڑے ہس دے رین، بدل گجدے رہین، مینہ وسدے رہین، دھرتی آباد رہے، جنڈری شاد رہے، پا فقیر دے بچکے وچ کوئی سر صدقہ جوانی دا، ایس آنی جانی مستانی دا، خیر کرے رب بھلی دیوے۔ تتی وا نہ لگے، ٹھنڈیاں دے چھکڑ چلن، کالجہ ماپیاں دا ٹھنڈا سیت روے، پین بھرا دی ایس اندر پریت روے، خیراں پاندے رہو، ہسدے وسدے گاندے رہو، خیر ہووے رب خیر کرے، ملنگاں دی جھولی پرو تے اوس داناں جیو جیس نے سب دے پردے کجے۔ خیر پاو ٹیار و، جوگی در تے آیا اے۔ کدوں نے مڑیاں جدرنوں ٹریاں اے لکھیاں ترت درگاہ دیاں۔

شازی اندروں آٹے دی مٹی وچوں تھال بھر کے لیائی تے چین سائیں دے مشکے وچ پلٹ دیتا۔ ایس توں پہلاں کہ چین سائیں آل ویکھدی سائیں نے ہوکا دیتا جا بچہ تیری حیاتی وچ ہن چین ای چین اے تیرا مقدر اوس متھے تے لکھیا جیڈے متھے کالا تل اے جا، جا کہ لبھ لے اے ای تیرا لیکھ اے تے اے ہی تیر مقدر آ گوں جو تیرا نصیب۔

لوکی کیندے چین سائیں ساریاں کنواریاں کڑیاں نوں ایکو ہوکا دیندا کیونکہ سائیں دے متھے کالا تل سی تے اووی کلم کلا سی۔ شازی نوں فقیر دی گل سمجھ نہ آئی تے او جی پرچان کارن ضدوری نوں نال لے کے نہر کنڈے آلی پیلی دے بھنے بھنے مونجراں نال کھیڈی اوسے مقام تے آ پچی جتھے پچھلی واری اونے صندوری نال لیڑے تو تے سی جمع اوسے مقام تے اوشہری منڈا مچھی پھسان واسطے اپنا جگاڑ لائی بیٹھا سی۔ جدوں او کولوں لنگن لگی تے او پردیسی اودھا راہ ڈک کھلوتا تے اودھا ناں پچھن لگ پیا۔ ایس توں پہلاں کہ اودھے نال وی لمبڑاں دے اکو آلا بھانا ورتیا جاندا صندوری بول پئی کہ ایس علاقے دی چودرانی اے، شازی ایدا ناں اے پر توں کون ہونا پچھن والا، کیوں پچھدا پھرنا اے ہوندا کون اے گل کرن والا۔ ساڈی کی ہستی جی، ایدھے سنگ جمیے ایدھے سنگ مریے، اوس منڈ نے ایکو ساہ جواب دیتا تے تھوڑا ہور نیڑے ہو کے کہن لگا ایس سردارنی دی صورت نے سانوں بہت پرسن کیتا اکھاں چوں ہوندی اے دل وچ جا بسی میری جند بس ایدے ناں دی جوگن ہوگئی ہون پاویں اے

ساڑ دیوے یاں مار دیوے اسی ایدے ہوگے۔ شازی دے مکھ تے تریلیاں آیاں،آکھاں دا کجل اج لال ہون دی بجائے ڈھونگا ہوگیا۔ او بولی کج نی ء پر اودھے نیناں نے دل دی کہ دیتی ۔ پردیسی دے متھے اوپر کالے تل نال جڑیا مقدر اودھا نصیب بن گیا۔ مونجی دے ستر سانبھے گئے ۔مگھر دے آن سار دھرتی نے کنک دے انکور نال ہریائی دارنگ چڑھالیا رکھاں دے پرانے پتر اک اک کرکے چڑھن لگ پئے ۔سورج دا سیک سیال سمعے نال سمویا گیا۔جھلے، دھسے،کھیس، رضایاں، دریاں ،چادراں،گدے،بچھونیاں،کمبل سب پیٹیاں چو ں بار آگئے۔نہر کنڈے کانے سک گئے۔مچھیاں پھڑن داشغل پر گیا پر شہری منڈا جیڈھاناں ظفر سی شازی نوں آنے بہانے جھانک دا رہیا۔کدی کدی اک ادھی گل وی ہوئی۔ہولی ہولی شازی دایاں صدراں نواں رنگ پھڑن لگ پیاں۔ اودھے مکھڑے تے پئی رات کسے نوئی سویردی اڈیک کرن لگ پئی۔دل وچ بھریا ہنیرا ایس نویں لاٹ نال چھٹن لگ پیا۔آزردگی دی تھاں آرزو نے لےلئی تے ہنجو بھرے نیناں وچ تارے چمکن لگ پئے۔پراندے نال لگے موتی گیت گاندے،مدانی دیاں چرخیاں ماہیے بنادیاں۔رت بدل گئی ،رکھاں تے نویں پتراں نے بہار دا سندیسہ دے دیتا۔اوس نے اپنی چپ کیتی ماں نال ڈردے ڈردے گل کیتی تے ماں دے مکھ تے پیاں ہویاں جھریاں نوں چاہ دے نال ہور ول پے گئے۔ اودا پیئو منجی چھڈ کے اٹھ بیٹھا تے شازی نوں سینے نال لاکے ڈھاواں مار کے رون لگ پیا۔ظفر نے شازی دے گھر رشتہ کلیا تے اودھے ماں پیو نے چاہ دے نال چاہت کیتی تے سیوا پیار نال ٹو ریا۔ہر گل نال جی جان توں جی جی کیہا۔تے ہر قدم تے آکھاں وچھایاں،اوتھاں مویاں دی تقدیر اوتھاں تے مہربان ہوئی۔سروں پار لتھاتے جان سکھی ہوئی۔روح نوں قرار ملیا تے ہستی سکون وچ آئی۔

چیت دی چودھویں نوں دو چند چڑھے اک بدلاں وچ تے دوجا شازی دے ڈولے و چ۔ساریاں صدراں ،ریجاں،منتاں،دعواں تے سزاواں پوریاں ہویاں۔ہنیر یاں جھل دیا رہیاں پر دھرتی فیر وی پھل کھلاندی رہی۔ویاہ دے تیجے ورھے شازی دے کھچڑ دو جو اک سن جیہڑا اک ناجی نے منگ لیا۔صندوری نوں اودھے پیو نے اک ہور نشئی نال ویاہ دیتا۔ ناجی دی تین کڑیاں آلی پین اپنیاں کڑیاں توں لاڈ لڈاندی رہی تے جنڈری دا وسیب اپنیاں چالاں چلدا رہیا۔تے دھرتی پھل کھلاندی رہی۔شازی دے ویاہ نوں پنجواں ورہ سی اونھوں تیسری وار آس لگی۔ایس آس نوں چوتھا مہینہ پھا گن چڑھے آگیا۔ ایس رتے برسات خورے کتھوں آگئی۔ ہر پاسے جھل تھل ہوگیا۔کنداں کالیاں ہو

گیاں۔ کاء بوٹ نال دھرتی سیتی گئی۔ چکڑ کھوبے نال رستے اٹ گئے۔ ٹوئے ٹبے چھپڑ بن گئے۔ پیلیاں بھنے تر گئے۔کھیتی برباد ہوگئی۔ہوا دی سیت نے جنڈری نوں لیک لا دیتی۔سورج کئی دناں واسطے چھپ گیا۔بدلاں توں تارے گواچ گئے۔ ہر پاسے کور اندھیر ودھ گیا۔ انھاں دناں وچ ظفر اپنے دفتر وچ کم کردا بیہوش ہوگیا،ساتھی سنگی اونھوں چک چکا کہ ہسپتال لے گئے۔ڈاکٹر نے رپوٹاں لیاں تے کا لے تل نوں سرطان دا پھوڑا دسیا۔نال اے وی سنا دیتا کہ گھڑی پل دا پرونا اے۔ جیہڑا وس کٹنا اے کٹ لو۔ایس گل توں بعد بڑے چارے لائے گئے پر ترت درگاہ توں لکھیاں کدوں مڑدیاں نے! ظفر دی بیماری نوں انیواں دن سی جدوں او چٹے کفن و چ لپیٹیا ویڑے دے وچکار پیا سی۔ پنڈ گراں ،ساک شریکا،سورے پیکے ،یارسجن،سنگی ساتھی دوروں نیڑیوں سب آ گئے۔

میت دے سرہانے سجے پاسے بیٹھی شازی دی چنی اودھے پیراں تے جا ڈگی تے او ایس توں بے پرواہ ہاڑے وین پا رہی سی۔میرا خورے کی بنوں گا۔کیڑے کرماں ماری میں چندری!ہون اودی ہوک کوک بن گئی جیہڑی سارے جگ نے سن لئی۔ لاڈاں پٹی کرماں ماری ہوگئی۔ پر پلاں بیٹھاں وگدا پانی نہ رکیا۔

☆☆☆

ملک شاہ سوار علی ناصر

# کھرا سچ (نکی کہانی)

بھارے خاندانی پچھوکڑ پاروں شاکر نوں چوناں وچ کامیابی توں بعد وزارت مل گئی۔اوہناں دے حلقے دے لوک ڈاہڈے خُش ہوئے۔لوکاں رج بھنگڑے پائے۔جے ساڈا ایم این اے وزارت ملن توں بعد ساڈے ساریاں دے مسئلے حل کروا دیسی۔

چوناں دے دوران جدوں شاکر لوکاں کول ووٹ منگن ونجے ہا تاں سادہ فرشِ محمدی تے بہہ کے لوکاں نوں انج ملدا جے ایہہ اوہناں دے نال دا جمیاں جایا اے۔چوناں دے دوران شاکر اپنے ووڑاں نال وعدہ کیتا جے کامیابی دی صورت وچ میرے بوہے ہر ویلے تہانوں کھلے ملسن تے تساں مینوں فون راہیں اپنے مسئلے دی نشاندہی کریسو تے اگلے دہاڑے تہاڈا مسئلہ حل تھی ویسی۔

شیرا جٹ شاکر دا سبھ توں وڈا سپورٹر آہا۔وزیر ہوراں نال شیر جٹ رج رابطہ کیتا پر ہر واری جواب ملدا جے ''آپ کے مطلوبہ نمبر پر اس وقت رابطہ ممکن نہیں''۔وزیر ہوراں دی پارٹی لٹ مار کرن وچ سارے ریکارڈ بھن چھڈے۔اجے اوہناں نوں دو ورہے ہوئے ہوسن جے حکومت ٹٹ گئی تے شاکر ہوراں اگلیاں چوناں وچ وت لوکاں دے بوہے کھڑکاونے شروع کر دتّے۔شاکر ہوراں جدوں شیرے جٹ دا بوہا کھڑکایا تاں اوہناں دے وڈے پتر باہر آن کے شاکر نوں اک چٹ دتی جدھے اُتے ایہہ عبارت لکھی ہوئی سی'' آپ کا مطلوبہ نمبر پر اس وقت رابطہ ممکن نہیں''۔

☆☆☆

یاں توں سانوں جانوں چُک لے
نہیں تے دُکھ جہانوں چُک لے

یاں دھرتی توں رات مُکا دے
یاں سورج اسمانوں چُک لے

مٹی نُوں بس رہن دے مٹی
سارا زہر انسانوں چُک لے

کندھاں سبھ برابر کردے
سارا فرق مکانوں چُک لے

جیہڑے پیار دے سینے وجّن
ایسے تیر کمانوں چُک لے

یاں اج میری سُن لے ربّا
یاں فر حرف زبانوں چُک لے

☆☆☆



دل دی گل نوں بلّھاں اُتے یار کدی تے آن دیو
جیہڑا بھانبڑ مچنا اے اُس بھانبڑ نوں مچ جان دیو

مینوں پُچھو تے مر جانا اصلی بھیت حیاتی دا
اپنے سینے اُتے مینوں تیر قضا دا کھان دیو

چھلّاں نوں سمجھاؤ ایہدی رَہ نہ ڈکن پئیاں اے
کنڈھے لگن لئی بیڑے نوں کنڈھے دے ول جان دیو

عشق دی منزل کتھے ہے؟ ایہہ راز اجے تک کُھلیا نئیں
عشق دی اگ وچ سڑ کے مینوں راز وفا دا پان دیو

جیہڑے ویلے ہر ہر ویہڑے وچ بہاراں کھڑن گیاں
انج دے ویلے دے کدھرے تے منظر نظریں آن دیو

طوفاناں دیاں چھلّاں اندر وی خوش رہنا سکھیا اے
غم دے جے طوفان سروں لنگھن تے لنگھدے جان دیو

کتھے نفرت دے کنڈے تے کتھے پیار دے پُھل، ایوّب
دل دے بوہے کھول کے رکھو، اُچیاں کندھاں ڈھان دیو

☆☆☆

شاید کوئی چنگا موسم آیا اے
تاہیوں بلبل چیکا تے کُرلایا اے

ماں دی گُنگی لولی تو شک پوندا اے
بالاں دا پیو خالی ہتھ گھر آیا اے

شاید کوئی سچی گل کر بیٹھا ہاں
شہر دے والی وت مینوں سڈوایا اے

دھم دھم دی آواز کنیں پک لگدا اے
بارش وت کوئی کچا کوٹھا ڈھایا اے

اس وسطی وچ میری جان سنجان تاں نئیں
اللہ جانے بوہا کہیں کھڑکایا اے

دیوانے تاں چِر دیاں جھوکاں لڈ گئے ہن
وت اج چوک اچ کیہندے گل وچ پھایا اے

جیں چائی بندوق ہے جا دے ٹوٹے کان
کجھ نہ آکھو ایہہ میرا ماں جایا اے

☆☆☆

جد وی رُت وفا دی کِدرے وگدی اے
ڈاھڈی سٹ کلیجے میرے لگدی اے

جُھوٹ وی اوہدے چہرے اُتے نچ جاندا
بھولی بھالی صُورت میرے ٹھگ دی اے

چل ہن اپنے اپنے رستے مُڑ جایئے
تیرے میرے پیار دی نئیں گل پگ دی اے

چار چُفیرے بلدے بھانبڑ نفرت دے
کِنی کو جھی ہوگئی صُورت جگ دی اے

ککھاں نال بنائے ہوئے چھپراں نوں
ساڑ مُکا دیندی چنگیاری اگ دی اے

سُلطانہ میں اُنگلی وچوں کیوں لاہواں
مُندری دا تے مُل نئیں قیمت نگ دی اے

☆☆☆

اینی بارش وسّی اکھّاں رہ گئیاں
ایہہ ہویا ہنکاریاں کندھاں ڈھہ گئیاں

سُورج میتھوں رستا پُچھّن لگیا تے
کالیاں راتاں مینوں گلمیوں لے گئیاں

تیرے مہر اُدھالا کر گئی ہور کِتے
اکھّاں بھنجے سُکنے پئیاں رہ گئیاں

ہنجو اکھ دے اندر لُک کے بیٹھے رہے
یاداں اگے ودھ کے بکھّی پے گئیاں

شآد اجے تے پہلے دُکھ کوارے سن
رنڈیاں ہوکے سدھراں بوہے بہہ گئیاں

☆☆☆

ہک رتی وی سونا نئیں سی، پتل نوں لشکاوندے رئے
دل دے اندر سو سو گنجل، اینویں دھمالاں پاوندے رہے

کجھ لوکاں نیں میرے ہر ہک ساہ نوں بیڑیاں پائیاں
کجھ وچھڑے پرچھانویں مینوں ساری عمر ڈراوندے رئے

انج ہنڈیائی لمی کالی رات جدائی والی
مٹھڑے خواب جلاوندے رئے، تے کوڑا درد پکاوندے رئے

ہسدے وسدے ویہڑے دے وچ کچ دے بوٹے لائے
پھیتی پھیتی چھاں توں فیر ایہہ زخمی روح بچاوندے رئے

اوہ دیوے دی لاٹ توں سوہنا چہرہ جدوں گوایا
لکھاں تارے چڑھدے رئے، فیر جگنو آوندے جاوندے رئے

اکھاں دے وچ وی شاماں پئیاں، روپ وی پیلا ہویا
فیر وی سورج مُکھی وانگوں تیرے پچھے آوندے رئے

☆☆☆

ہے کون میرے شہر چے قاتل دے نال دا
پروردگار کنج ہے پتراں نوں پالدا

کجھ سکھ میرے وی کاسے چے پادیو
گلیاں چے رل گیا واں میں پنجی سال دا

اک رنگ تیری اکھ دا اندر ہِلا گیا
انج لگیا مینوں توں وی دنیا دے نال دا

دکھ جگ نیں اپنے دتے سینا وی بھل گئے
کیویں میں سکھ تیرے مترا سنبھال دا

☆☆☆



دراں دی جو دُعا ای مینوں
میرے رب دی عطا اے مینوں

ہجراں مینوں پھوک دتا اے
دنیا دشت بلا اے مینوں

دوزخ اندر ساڑیں کاہنوں
میرا تن سزا اے مینوں

مٹی نوں مٹی دی حاجت
مٹی نال جزا اے مینوں

پاویں مٹی ہوگیا ارشدؔ
اج وی تیری چاپ اے مینوں

☆☆☆



میری جان پچھان دا کی پچھدائیں
میرے نفع نقصان دا کی پچھدائیں

میں ہجر تے وصل دے سفر کیتے
میرے اون تے جان دا کی پچھدائیں

اوہدے حکم تے جان وی حاضر ائی
اک اک فرمان دا کی پچھدائیں

میری مٹ گئی ہستی ہجراں وچ
میری سک ارمان دا کی پچھدائیں

دیوے قید تے نہ او رہائی ارشدؔ
میرے اس سلطان دا کی پچھدائیں

☆☆☆

کاہدے لئی ہن رونا ایں توں ہتھیں بھن کے تیراں نوں
اپنا بٹھا آپے بھا کے دوش نہ دے تقدیراں نوں

مینوں وی تے یوسف وانگوں بھائیاں کھوہ وچ سٹیا اے
معاف کیتا اے یوسف وانگوں میں وی اپنے ویراں نوں

چوکھی ضد جے کردے اوہ تے سچی گل تے ایہو جے
سجناں دے ہتھ ویکھ کے رویا اپنی پگ دیاں لیراں نوں

سکی روٹی نال اَچار دے میں تے کھان دا عادی آں
میں کیہ جاناں تیرے گھر دیاں دودھ ملایاں کھیراں نوں

اوہدے پیار دی خیر ملی نہیں ہور مینوں کجھ چاہی دا نہیں
اپنے کول سنبھال کے رکھ توں اپنیاں سبھ جاگیراں نوں

تیرے ہتھ تے بیت شریفؔ نے جیوندی جانے کرنی نہیں
سولی اُتے ٹنگ دے بھانویں کوڑے مار اسیراں نوں

☆☆☆



دل نوں میں سمجھاواں کیویں
گئیاں نوں موڑ لیاواں کیویں

اوہ گیا تے سوچ رہیا واں
چلدیاں رہیاں ساواں کیویں

ست سمندر پار اوہ وسّے
اوہدے کول میں جاواں کیویں

اوہدے باہجھوں پل نہ لنگھے
دسّو ڈنگ ٹپاواں کیویں

اوہ کہندا سی نال مراں گا
گئیاں بدل صلاواں کیویں

نی قضائے توں کیہ جانے
گبھرو پالن ماواں کیویں

ایتھے اکھاں والے افضل
بھُل جاندے نیں راواں کیویں

☆☆☆

خُوشی نہیں دیندا تے رَنج و الم دے
صَدقہ تُو حُسن دا کُجھ تے اے صَنم دے

نظراں نُوں تیز کر زُلفاں نُوں خَم دے
عاشقاں پرائیاں نُوں نواں کوئی غم دے

پُھل تے تریل پئی پیاری لگے دل نوں
نِیم کش اکھیاں نوں تھوڑی جِنی نَم دے

پی جاں گا ساقیا میں تے اکھاں میٹ کے
مے اچ مَلا کے توں بھاویں مینوں سَم دے

مُنہ نال فن دیاں گلاں بیکار نے
سُنز جے ویکھنا اِیں مینوں کوئی کم دے

عدلؔ دائے مکتب میدان نال وَاسطہ
اک ہتھ تَیغ ایدے دُوجے ہتھ قلم دے

☆☆☆

ایہہ روگ پرانا نئیں اج دا
تیری دید بناں دل نئیں رجدا

جس راہ توں توں لنگھ جانا ایں
اوہ چن دے وانگ رہے سج دا

مینوں تیری سمجھ نہ آئی
توں جانوں میری رگ رگ دا

دلوں کریئے سجدہ ہوندا اے
دکھلاوے دا سجدہ نئیں سجدہ

سوہنا یار جو ساز وجاندا اے
رہوے ہر دم من وچ وجدا

☆☆☆

حسین مجروح

# ہیروا

فجرے نیتی، اوہدے ناں دی
چار رکات نماز
سارا دَھیں میں ٹُٹن دِتا
وضو نہ اپنی نِیت
سِیس نِوا کے کھلتی رئی، میرے سانہواں وچ پریت
رات دے جُھلّن تیکر میتھوں
اِک رکات نہ مُکّی
میں سُکّی دی سُکّی

☆☆☆

قمر حجازی

# میں کیہہ، توں کیہہ

تیری جنّت

میرا ورثہ

میرا ماضی

اے شہکار

تیری قلم دے وانگوں

توں وی ایں

وڈا فنکار

☆☆☆

پروفیسر زہیر کنجاہی

# تاہنگ دی سِک ودھیری

پنڈ دی اک مٹیار میں ویکھی
پگڈنڈی تے جاندی
سر تے اوہدے گڑوا دُدھ دا
ٹُر پئی پیلاں پاندی
ٹُردی جاندی گلاں کردی
اپنے من نوں کہندی
کدی تے پھیرا پا سجنا چھڈ کے دور دا وسنا
مُدتاں ہوئیاں یاد تیری وچ
سِکدی راہندی، ٹردی رہندی
ہُن تے من لے میرا کہنا
چھڈ دے دور دا وسنا
وِچ جُدائیاں مرجاواں دے
لوکاں پیا اے ہسنا

☆☆☆

# ایہہ زندگی

سولاں دی واڑ ایہہ زندگی
پھُلاں دی جو ہے اُگدی
پھر جتدی پھر پُگدی
پر ایہہ کیہ ہویا ایس نوں
ایہہ کی پواڑا پے گیا؟
ایہہ کس نوں ساڑا پے گیا؟
ایہہ چھاپیاں، ایہہ موڑھیاں
ایہہ سبھ پہاڑی ککراں
ایہہ پین جتھوں تِکراں
ایہہ رون ہے لاچاریاں
کس کم واجاں ماریاں؟
ہر روز لڈن ڈوبدے
ایہناں کدی نہیں تاریاں
ایہہ بیڑیاں، ایہہ کشتیاں
ایہہ کیس پانی ٹھلّیاں؟
جگ ویکھ مارے کھلیاں
جھولی چ پئی شرمندگی
سُولاں دی واڑ ایہہ زندگی

☆☆☆

## ''نظم''

میں واسی نیلی بار دا ہاں، سجناں دے سینے ٹھاردا ہاں
خود راکھا میں دستار دا ہاں، میں نوں میں تے مار دا ہاں
میں بیلی چنگے یار دا ہاں، دلبر میں دل دار دا ہاں
عزت دا وقت گزاردا ہاں، میں واسی نیلی بار دا ہاں

سونے دے میں تھال نہ منگاں، ہیرے موتی لعل نہ منگاں
دنیا دا ایہہ مال نہ منگاں، پُٹھی سدھی چال نہ منگاں
میں تے لوبھ دے نال نہ منگاں، نفرت میں ہر حال نہ منگاں
میں طالب سچے پیار دا ہاں، میں واسی نیلی بار دا ہاں

چنگے کم دے حیلے ہوون، دل اندرون چمکیلے ہوون
سب دے بول رسیلے ہوون، سجن یار سجیلے ہوون
رنگ گلابی نیلے ہوون، موسم رنگ رنگیلے ہوون
دردی میں غمخوار دا ہاں، میں واسی نیلی بار دا ہاں

ایہہ میں چاہواں اِک مِک ہوئیے، کٹھے ہسیے کٹھے روئیے
جوگ محبتاں والی جوئیے، کھیت محبتاں والا بوئیے
اکو صف وچ آن کھلوئیے، پیار دی تسبیح یار پروئیے
مانو سچ کِردار دا ہاں، میں واسی نیلی بار دا ہاں

مجبوراں دا ساتھ نبھایئے، ماڑے نُوں وی سینے لایئے
مٹھا لُونا رل کے کھایئے، پھل عشق دا جھولی پایئے
اِک دوجے ول آیئے جایئے، سچ دی سُچی بین وجایئے
رو رواج پکاردا ہاں، میں واسی نیلی بار دا ہاں

رحمت رب نے پائی جھولی، کھنڈ محبتاں والی گھولی
سب توں چنگی ساڈی بولی، ایہہ وے ساڈی ناپی تولی
کرماں والی بھری بھڑولی، کیفی ایہدی بھراں گھڑولی
نالے جندڑی واردا ہاں، میں واسی نیلی بار دا ہاں

☆☆☆

# پرہُن، پرہُن تاں

مری زندگی دی اوہ ساتھی
جیہدا میں
پہلی راتیں
گھُنڈ چُکیا سی
اوس ویلے اوہ مینوں
چن دا اک
ٹوٹا لگی سی
اوہدے متھے دے ٹکے
اتے نک دے کوکے نیں
چانن کر دتا سی
جد اوہ رنگلے پلنگ تے
ریشم دے بگولے وانگوں
سپنگڑ کے انج بیٹھی سی
جیویں اوہ کوئی
چھوئی موئی دی
معصوم جہی

اک لچکیلی لگر ہووے

اوہ دن سوہنا
اوہ رات سُلکھنی

ڈھیراں خوشیاں دے نال لنگھی

مُڑ دن آوندے گئے

تے لُکدے گئے

انج ای سجنوں

ہولی ہولی حیاتی دی

اوس سُندر جھولی وچوں

اک اک کر کے اوہ خوشیاں وی

ڈھلدیاں گئیاں

اوڑک جد

اوس جھولی دا اندر

سکھناں ہویا

تاں مُڑ سجنو!

اوہدے جیہڑے سوہنے مُکھ چوں

خوشبو بھنّے پھُل ِکر دے سن

تِکھیاں سولاں ورگے
نحصمے بول نکلن لگ پائے
میں دوسی ساں شاید
اس سارے کجھ دا
جاں پھر
ویلے دی اُلٹ پھیر نیں
سانوں رج کے
جھاڑیا جھمیا سی
کجھ وی سی
اوڑک او
بولاں دے ایہہ
تِکھے تیر وراہاؤندی
اگے تر گئی، بہت ای اگے
امبراں دے ول
میں کلاّ رہ گیا
تن جہ وی میں
اکلاپے دی اگ چ

سڑدا بلدا

سوچناں واں

تاں اوہدے اوہ

تکھیاں سولاں ورگے بول وی مینوں

پیارے لگن لگ پیندے سن

ایس لئی کہ

بیتے ویلے

سدا تاں میرے سنگ رہندی سی

تنوں ویلے

گرما گرم اک چپاتی

کوسی چاہ دا

بھریا اک وڈا کپ

بُلھیاں دے وچ کدیں کدائیں

اِک نمی جہی مُسکان سجا کے

میرے کول تاں دھر جاندی سی

پر ہُن تاں

پر ہُن تاں

☆☆☆

# پنجابی بولیاں

میری آندراں دا وان وٹا کے
توں غرضاں دی منجی اُن لئی

☆

میری سُفنے نی ایہناں وچ مائے
پٹولھے میرے سانبھ کے رکھیں

☆

اوہ وی کچھ کے نیں کفن پواندے
جہناں لئی جائیداداں چھڈیے

☆

تیرے نیناں توں وے قاصدا! واری
جہناں نے میرا یار ویکھیا

☆

ہوندا وس میرا میریے دھیے
میں لیکھ تیرے آپ لکھدا

☆☆☆

ڈاکٹر بشیر عابد

# پنجابی ٹپّے

ایدھر کنکاں اودھر کنکاں
وچ کنکاں دے پنّاں
اوہو سونے رنگلا نکلے
جیہڑا سٹّا بھنّا

☆

ایدھر کنکاں اودھر کنکاں
وچ کنکاں دے تتر
سپّاں نوں لکھ ددھ پیایئے
کدی نہ ہوون متر

☆

ایدھر کنکاں اودھر کنکاں
وچ کنکاں دے واڈھی
سدا رہوے پنجاب تے اوہنوں
لگ جائے عمر اساڈی

ایدھر کنکاں اودھر کنکاں
وچ کنکاں دت ٹاہلی
میرے یار دا مُکھ گلابی
دن چڑھے ددی لالی

☆

ایدھر کنکاں اودھر کنکاں
وچ کنکاں دے پوہلی
سبھ بولیاں توں اچّی سچّی
دیس پنجاب دی بولی

☆☆☆

شکیل احمد طاہری

# کافی

دن جیون دے تھوڑے مائے
دل فیر کیوں نیں سوڑے مائے

پھڑ کے رکھ نہ ہُندے
ایہہ تاں بیتے جاندے ویلے
جھکھڑاں وانگوں جھُل جاندے
ایہہ سارے میلے ٹھیلے
کوجناں کس نے ویکھیاں جاندیاں
ایہہ تاں گھگھو گھوڑے مائے

ات رُجھیواں پینڈا رُکیاں
رت سوچیواں لگے
تھل سفر دیاں سوچاں دا
کدے مائے تھکیواں لتھے
جنڈیاں بھری راہ دولّے
ہمکے ہوئے وچھوڑے مائے

چُپ چُپ ایتھے پئے ہنڈانی
جو بیتے سو بیتے
تھاں تھاں سبھ تصویراں اُتے
وجے ہوئے نیں چیٹے
چھوڑے چھوڑے پئیاں لانگراں
بیریاں تھلے روڑے مائے

☆☆☆